

NÂFİLE İBADETLERİN SEYR Ü SÜLÛK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

Mahmut ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

AĞRI- 2025

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

Mahmut ŞAHİN

NÂFİLE İBADETLERİN SEYR Ü SÜLÛK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MİKAİL DUMLU

AĞRI-2025

 AGRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ 2007	LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	Doküman No	FR-211
		İlk Yayın Tarihi	26.02.2024
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa No	1/1

NÂFILE İBADETLERİN SEYR Ü SÜLÛK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU danışmanlığında, Mahmut ŞAHİN tarafından hazırlanan bu çalışma, 14/08/2025 tarihinde aşağıda isimleri belirtilen jüri tarafından değerlendirilmiş olup Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ömer TAY

İmza :

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yakup EROĞLU

İmza :

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

İmza :

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve /..... numaralı kararı ile onaylanmıştır.

.....
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

HAZIRLAYAN	KONTROL EDEN	ONAYLAYAN

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Nâfile İbadetlerin Seyr ü Sülûk Eğitimindeki Rolü” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/09/2025

Mahmut ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
ÖNSÖZ	xiii
ŞEKİL VE ÇİZELGELER DİZİNİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
II. Araştırmanın Amacı	3
III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE NÂFILE İBADETLERİN MANEVİ TEMELLERİ	5
1.1. Kur'ân'ı Kerîm'de Nâfile İbadet	5
1.2. Hadislerde Nâfile İbadetler	9
1.3. Nâfile İbadetlerin Tasavvuftaki Yeri ve Önemi	13
1.4. Nâfile İbadetlerin Tasavvufî Terbiyedeki Önemi	16
1.5. Nâfile İbadetlerde Sabır	20
1.6. Tevazu ve Kendini Aşma Yolunda Nâfile İbadetler	26
1.7. Allah'a Yakınlaşma ve Nâfile İbadet İlişkisi	29
1.8. MUTASAVVIFLARIN NÂFILE İBADETLER KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	32
1.8.1. İmam Gazzâlî'nin Nâfile İbadet Anlayışı	32
1.8.2. İbn Arabî'nin Nâfile İbadetlere Bakışı	35
1.8.3. İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî'nin Nâfile İbadetlere Bakışı	39
1.8.4. Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin Nâfile İbadetlere Bakışı	41
1.9. NÂFILE İBADETLERİN NEFS TERBİYESİNDEKİ ROLÜ	44
1.9.1. Nefs Tezkiyesi ve İrade Eğitimi	49
1.9.2. Nefs-i Emmâre	54
1.9.3. Nefs-i Levvâme	57
1.9.4. Nefs-i Mülhime	59
1.9.5. Nefs-i Mutmainne	62
1.9.6. Nefs-i Râziye	65
1.9.7. Nefs-i Marziyye	67
1.9.8. Nefs-i Kâmile	68
1.10. SEYR Ü SÜLÛK EĞİTİMİ	72
1.10.1 Seyr ü Sülûkün tanımı, amacı ve aşamaları	72

1.10.2. Seyr ü Sülûk Eğitiminde Arınma Süreçleri: Tezkiye ve Tasfiye Etkileşimi	74
1.10.3 Sühreverdî'nin Şeyhlik Ölçütleri Bağlamında Sâliklerin Dört Derecesi.....	75
2. TASAVVUFÎ EĞİTİMDE ELZEM GÖRÜLEN NÂFILE İBADETLER.....	78
2.1 Nâfile Namazlar	78
2.1.1. Evvâbîn Namazı	80
2.1.2. Kuşluk Namazı (es- salâtu'd- duha).....	83
2.1.3. Teheccüd Namazı.....	85
2.1.4 Teravîh Namazı	90
2.1.5 İstihâre Namazı	93
2.1.6 Kûsûf ve Hûsûf Namazı	94
2.1.7 Tesbih Namazı	97
2.1.8 İstiskâ (yağmur isteme) namazı	98
2.1.9 Hâcet Namazı	101
2. 1. 10 Tahiyetü'l- Mescid Namazı.....	102
2.1.11. Abdest Namazı	103
2.1.12. Tahiyet'ül- Menzil.....	104
2.1.13. Tövbe Namazı.....	105
2.2. Nâfile Oruçlar	107
2.2.1. Sene içindeki Makbul Oruçlar	109
2.2.2. Aylar İçindeki Makbul Oruçlar	115
2.2.3. Hafta İçindeki Makbul Oruçlar.....	115
2.3. Tasavvuf Ehlinin Nâfile Oruç Konusundaki Tutumları.....	116
2.4. Diğer Nâfile İbadetler	118
2.4.1. Sevdiği Şeylerden İnfâk Etmek	119
2.4.2 Hasta Ziyareti.....	122
2.4.3 Sıla-i Rahim.....	123
2.4.4. Taziye	125
2.4.5. Açları ve Yetimleri Doyurmak	126
2.5. Zikir ve Dua Uygulamaları	127
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA.....	148
ÖZGEÇMİŞ	156

ÖZET

NÂFILE İBADETLERİN SEYR Ü SÜLÛK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

Mahmut ŞAHİN

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr Üyesi Mikail DUMLU

Haziran- 2025, ...Sayfa

Nâfile ibadetler, kişinin zorunlu olmadığı halde, farz ve vâcib ibadetlerin dışında Allah'ın rızasını kazanmak ve dostları arasına katılmak amacıyla yerine getirdiği gönüllü ibadetlerdir. Bu ibadetlerin önemi, özellikle tasavvufî yaklaşımlarda daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü tasavvuf ehlinin temel gayesi, Allah'ın rızasını kazanmaktır ve bunu kazandıran en önemli faktör, farz ibadetlerin yanı sıra nâfile ibadetlere de ağırlık verilmesidir. Bundan dolayı, tasavvufî gelenekne nâfile ibadetlere fazlaca yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma nâfile ibadetlerin ve seyr ü sülûk eğitiminin bireyin manevî gelişimindeki önemini ve bu süreçlerin eğitimdeki rollerini incelemeyi amaçlamaktadır. Nâfile ibadetler, farz olan ibadetlerin dışında kalan, ancak bireyin Allah'a yaklaşmasını sağlayan ve gönüllülük esasına dayanan ibadetlerdir. Seyr ü sülûk ise, bir müridin rehberliğinde sürdürülen tasavvufî bir yolculuk olup, bireyin manevî olgunlaşma sürecini ifade eder. Bu çalışma kapsamında, nâfile ibadetlerin seyr ü sülûk pratiğinde nasıl bir araç olarak kullanıldığı ve bireyin manevî eğitim sürecinde nasıl bir dönüştürücü rol üstlendiği araştırılmıştır. Özellikle, nâfile ibadetlerin bireyin içsel huzurunu sağlamada, ruhsal arınma ve ahlâkî gelişim noktasında önemli bir etkisi olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan seyr ü sülûk süreci, bireyin kalbî ve ruhsal yönünü eğiterek, ona sabır, tefekkür ve teslimiyet gibi manevî değerleri kazandırmada da önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, çalışma nâfile ibadetler ile seyr ü sülûk arasındaki ilişkiyi analiz etmekte ve bu iki temel unsurun tasavvufî eğitimdeki eğitimsel rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışmada Allah'a yaklaşma yollarından biri olan nâfile ibadetlerin, Peygamberimiz (s.a.v)'in, ashab-ı kiramın ve sonraki nesillerin hayatındaki yeri ve önemi çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâfile İbadetler, Seyr ü sülûk, Ehl-i tasavvuf, Tarikat, Oruç, Tasavvuf, Peygamber

ABSTRACT
SUPERSED WORSHIPS AND THEIR ROLE IN SEYR U SULÛK
EDUCATION

Mahmut ŞAHİN

Master's Thesis, Discipline of Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Dr. Öğr Üyesi Mikail DUMLU

June- 2025,.....pages

Nafilah acts of worship are voluntary acts of worship performed by individuals, outside of obligatory and wajib acts of worship, to earn God's approval and join His friends. The importance of these acts of worship is particularly prominent in Sufi approaches. The primary goal of Sufis is to gain God's approval, and the most important factor in achieving this is the emphasis placed on nafilah acts of worship alongside obligatory acts of worship. Therefore, the Sufi tradition places a significant emphasis on nafilah acts of worship. In this context, this study aims to examine the importance of nafilah acts of worship and training in seyr u suluk in an individual's spiritual development and the role of these processes in education. Nafilah acts of worship are voluntary acts of worship that fall outside of obligatory acts of worship, but allow an individual to draw closer to God. Seyr u suluk, on the other hand, is a Sufi journey under the guidance of a spiritual guide and represents an individual's spiritual maturation process. This study explores how voluntary worship is used as a tool in the practice of seyr u suluk (spiritual journeying) and what transformative role it plays in the spiritual education of an individual. It emphasizes, in particular, that voluntary worship plays a significant role in achieving an individual's inner peace, spiritual purification, and moral development. Furthermore, the process of seyr u suluk plays a crucial role in educating an individual's heart and soul, instilling spiritual values such as patience, contemplation, and submission. Within this framework, this study analyzes the relationship between voluntary worship and seyr u suluk and aims to reveal the educational role of these two fundamental elements in Sufi education. Furthermore, this study examines the place and importance of voluntary worship, a

path to drawing closer to God, in the lives of our Prophet (peace be upon him), his companions, and subsequent generations.

Key Words: Voluntary Worship, Seyr u Suluk, Sufis, Tarikat, Fasting, Sufism, Prophet

ÖNSÖZ

İnsanın hakikate ulaşma arzusu, yaratılışının özünden kaynaklanan derunî bir yolculuktur. İslâm düşüncesinde bu yolculuk, yalnızca aklî ve zahirî boyutlarla sınırlı kalmayan; kalbi, ruhu ve nefsin terbiyesini merkeze alan bir süreç olarak ele alınmıştır. Bu süreç, tasavvuf geleneğinde seyr ü sülûk adıyla sistemleşmiş, bireyin manevî tekâmülünü hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışı geliştirilmiştir. Seyr ü sülûk sürecinin en önemli yapı taşlarından biri olan nâfile ibadetler, kulun farzlar dışındaki samimî gayretlerini temsil eden ve Allah'a yakınlaşma yolunda işlenen mühim birer kulluk pratiğidir.

Bu tez, nâfile ibadetlerin seyr ü sülûk eğitimindeki rolünü tarihsel, teolojik ve tasavvufî bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. İbadetin sadece şekilsel bir ritüel değil; aynı zamanda ruhsal arınma, nefsin tezkiyesi ve kalbin saflaşması için bir terbiye aracı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Konunun günümüz manevîyat arayışlarına da ışık tutacak bir boyutu bulunduğuna inanılmakta ve bu çalışma hem klasik tasavvuf kaynaklarına hem de çağdaş yorumlara dayanarak çok katmanlı bir analiz sunmaktadır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, nâfile ibadetlerin tasavvufî düşünce içerisindeki teolojik ve manevî temelleri ele alınmıştır. Bu çerçevede konu, ibadetin mahiyeti, ilâhî yakınlık ve muhabbet boyutu bağlamında değerlendirilmiş; Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler ışığında nâfile ibadetlerin manevî işlevleri açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, nâfile ibadetlerin nefis terbiyesi üzerindeki etkisi incelenmiş; nefsin mertebeleri (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye, merdiyye, kâmile) ekseninde, bu ibadetlerin nefsin dönüşüm sürecine olan katkısı analiz edilmiştir. Özellikle sabır, riyâzât ve irade eğitimi bağlamında yapılan değerlendirmelerle konunun derinleştirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, tarih boyunca yaşamış önemli sûfi şahsiyetlerin nâfile ibadet anlayışlarına da yer verilmiş; İbn Arabî, İmam Gazzâlî, İmâm-ı Rabbânî ve Şihâbuddîn es-Sühreverdî gibi önde gelen mutasavvıfların görüşleri doğrultusunda nâfile ibadetlerin seyr ü sülûk eğitimindeki yeri örneklerle ortaya konmuştur. Yine bu bölümde seyr ü sülûkün pratik boyutlarından biri olan nâfile ibadetlerin manevî tekâmüldeki rolü ele alınmış; tasavvufî eğitim içerisindeki yeri ve işlevi üzerinde

durulmuştur. Bu bölümde, nâfile ibadetlerin tasavvufî terbiye sürecinde nasıl bir yönlendirici işlev gördüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise tasavvufî eğitim sürecinde nâfile ibadetlerin uygulama alanları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda zikir, nâfile namaz, nâfile oruç, dua ve sabır gibi pratiklerin içeriği açıklanmış; söz konusu ibadetlerin bireyin manevî gelişimi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Tez çalışmamın her aşamasında ilmi bir titizlikle rehberlik eden, değerli bilgi ve tecrübeleriyle çalışmama yön veren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU'ya en içten şükranlarımı sunarım. Tezimin savunmasında jüri üyeliği yapan çok muhterem Dr. Öğr. Üyesi Yakup EROĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer TAY hocalarıma katkılarından dolayı sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın her aşamasında maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, teşvik ve dualarıyla yanımda olan aileme, özellikle de değerli eşime gönülden teşekkür ederim. Onların sabrı, anlayışı ve manevî desteği, bu tezin ortaya çıkmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

Mahmut ŞAHİN

AĞRI 2025

ŞEKİL VE ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın marifetname'sinde belirttiği nefis mertebeleri	70
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bs.	Baskı, basım
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren, çevirmen
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ens.	Enstitü
Fak.	Fakülte
Hız.	Hazreti
Ra	Radiyallahuanh / anha / anhüma / anhüm
s.	Sayfa
sav.	Sallallahu aleyhi ve selem
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Neş.	Neşriyat
v.	Vefatı
yy.	Yüzyıl
Terc.	Tercüme
Vb.	Ve başkaları ve benzer

GİRİŞ

İslam düşüncesinde ibadet kavramı, yalnızca farz olan dinî görevlerin yerine getirilmesiyle sınırlı değildir. Aksine, ibadet, kulun Allah'a olan sevgi, bağlılık ve teslimiyetini yansıtan daha derin bir kulluk anlayışını içerir. Bu çerçevede nâfile ibadetler, bireyin manevî gelişiminde farz ibadetlerin ötesine geçen, ruhsal arınma ve içsel derinleşmeyi destekleyen gönüllü uygulamalardır. Her ne kadar dış görünüş itibarıyla ek ibadetler gibi değerlendirilse de nâfile ibadetler, manevî boyutlarıyla Allah'a yakınlaşma, nefsi arındırma ve ruhu yüceltme gibi tasavvufî hedeflere ulaşmada etkili birer araç niteliğindedir.

Tasavvuf, İslam'ın manevî ve derûnî yönünü merkeze alan bir düşünce sistemi ve yaşam biçimi olarak, bireyin kalbî derinliğini ve ahlâkî olgunluğunu geliştirmeyi amaçlar. Bu anlayışta tasavvufî eğitim, yalnızca teorik bilgiyle sınırlı kalmayıp, nefisle mücadele, kalbin arındırılması ve ruhsal tekâmül gibi unsurları içeren kapsamlı bir terbiye sürecine dayanır. Bu manevî eğitim sürecinde nâfile ibadetler, seyr ü sülûk yoluna giren müridler için temel birer pratik araç işlevi görür. Söz konusu ibadetler, kulun ilahî hakikate yönelmesini derinleştirirken, ihlâsla yoğrulmuş bir ibadet bilinci kazandırır ve zikir, dua, tefekkür ile murakabe gibi uygulamalar aracılığıyla gönül dünyasının inşasına katkı sunar.

Bu tezde, nâfile ibadetlerin Kur'an ve Sünnet bağlamında sahip olduğu temellere ışık tutulmuş; söz konusu ibadetlerin tasavvufî eğitim sürecindeki konumu, özellikle seyr ü sülûk yolculuğundaki işlevi kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, nefsin çeşitli mertebeleri ile ibadet arasındaki bağ incelenmiş; müşîd ile mürid arasında kurulan manevî rehberlik ilişkisi çerçevesinde şekillenen eğitim dinamikleri analiz edilmiştir. Ayrıca, klasik tasavvuf literatüründen örnek uygulamalar değerlendirilmiş ve İmam Gazzâlî, İbn Arabî, İmam-ı Rabbânî ve Sühreverdî gibi önde gelen mutasavvıfların görüşleri üzerinden teorik arka plan zenginleştirilmiştir.

Tez kapsamında benimsenen yöntem, doküman analizi esasına dayanan nitel araştırma yöntemidir. Çalışma sürecinde, klasik dönem tasavvuf kaynaklarının yanı sıra güncel akademik literatürden de faydalanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, hadis-i

şerifler ve tasavvufî metinler doğrultusunda yapılan değerlendirmelerde, nâfile ibadetlerin bireyin manevî terbiyesi üzerindeki etkileri çok katmanlı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmanın konusu nâfile ibadetler ve seyr ü sülûk eğitiminde ki rolüdür. Nâfile ibadetler farz ibadetlerden sonra en çok teşvik edilen ve aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan ibadetlerdir. Peygamber efendimiz (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Yüce Allah şöyle buyurur: ‘Kim benim bir veli kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşılamaz. Kulum nâfile ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırca muhakkak onu korur ve kollarım...”¹

Dolayısıyla nâfileler, Allah'a yakınlaşmayı devam ettirmesi, kula sevap kazandırması ve farz ibadetlerdeki noksanları gidermesi bakımından çok önemlidir.

Araştırmamız kapsamında yer alan Nâfile İbadetler ve Seyr ü Sülûk Eğitimindeki Rolü konusu, Kur'ân'ı Kerîm ayetleri ve hadisler ışığında ele alınmış, klasik tasavvuf eserlerinden faydalanarak diğer kaynaklarla birlikte incelenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, kapsamlı bir değerlendirme sürecinden geçirilerek okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Araştırmanın önemi, çağdaş bireylerin ibadetlere dair algısında sıklıkla karşılaşılan yüzeyselliğin ötesine geçerek, nâfile ibadetlerin tasavvufî bağlamda sahip olduğu içsel derinliği ve eğitsel boyutu görünür kılmada yatmaktadır. Ayrıca bu çalışma, seyr-u sülûk sürecindeki uygulamalarla birlikte klasik sûfi kaynaklar ve öncü isimlerin görüşlerinden yararlanarak, nâfile ibadetlerin bireysel dönüşümdeki yeri hakkında hem teorik hem de pratik düzlemde özgün bir değerlendirme sunmaktadır.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, çev. Harun Yıldırım (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009), "Rikak", 38.

II. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, tasavvufî terbiyenin temel unsurlarından biri olan nâfile ibadetlerin, seyr ü sülûk sürecindeki eğitici, disipline edici ve dönüştürücü işlevini analiz etmektir. Nefsin mertebelerinden geçerek hakikate ulaşmayı hedefleyen sâlikin manevî yolculuğunu ifade eden seyr ü sülûk süreci, belirli pratiklerin rehberliğinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda nâfile ibadetler, yalnızca farz ibadetleri tamamlayan bir unsur olmanın ötesinde, müridin manevî gelişimini destekleyen ve ilâhî yakınlaşma sürecini pekiştiren bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, günümüzde çoğunlukla biçimsel ya da duygusal bir çerçevede ele alınan nâfile ibadetlerin, tasavvufî eğitim bağlamındaki derin anlamı ve işlevsel boyutu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, söz konusu ibadetlerin bireysel dönüşüm, ruhsal denge ve Allah'a yakınlaşma sürecindeki rolü hem teorik hem de pratik yönleriyle değerlendirilerek, konuya daha bütüncül ve derinlikli bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

Bu bağlamda araştırma, nâfile ibadetlerin sâlikin ruh dünyasında oluşturduğu etkiyi, nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi ve ilâhî yakınlık bilinci çerçevesinde ele almayı hedeflemektedir. Nâfile ibadetlerin düzenli ve bilinçli uygulanmasının, müridin irade terbiyesi, sabır eğitimi ve tefekkür melekesinin gelişimindeki katkıları araştırılarak, seyr-u sülûk eğitiminde nasıl bir pedagojik rol üstlendiği ortaya konulacaktır.

Ayrıca bu çalışma, klasik tasavvuf kaynaklarında yer alan seyr ü sülûk pratikleri ile çağdaş tasavvufî yaklaşımlar arasında bir köprü kurarak, nâfile ibadetlerin günümüz manevî eğitim süreçlerinde nasıl işlevsel hâle getirilebileceğini irdelemeyi amaçlamaktadır. Böylece hem geleneksel hem de modern tasavvufî bağlamda nâfile ibadetlerin eğitici değerinin anlaşılması ve yeniden yorumlanması sağlanacaktır.

III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Tasavvufî eğitim süreci bağlamında nâfile ibadetlerin teorik ve pratik boyutları ele alınırken, yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitel yöntem, çalışmanın konusu gereği manevî, içsel ve tecrübî alanlara dair verilerin anlamlandırılmasında etkili bir zemin sunmaktadır.

Araştırmada öncelikle doküman analizi yöntemi kullanılarak klasik ve modern dönem tasavvuf literatürü incelenmiştir. Bu bağlamda sûfilerin eserlerinde nâfile ibadetlere yüklenen anlamlar, seyr ü sülûk sürecindeki uygulama biçimleri ve eğitici etkileri tematik olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili çağdaş akademik çalışmalar, makaleler ve tezler taranarak literatürdeki güncel yaklaşımlar da dikkate alınmıştır. Konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla, ilgili bölümlerde âyet ve hadislerden hareketle açıklayıcı ve destekleyici referanslara yer verilmiştir.

Araştırmamızın temel kaynaklarını klasik tasavvuf literatürü oluşturmaktadır. Özellikle Kuşeyrî Risalesi, İmam Rabbânî'nin Mektûbât'ı, Abdülkâdir Geylânî'nin Fütûhü'l-Gayb'ı, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, İmam Gazâlî'nin İhyâ'sı, Sühreverdî'nin Avârifü'l-Ma'ârif'i, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kütü'l-Kulûb'u, İmam Gazâlî'nin *Kimyâ-yi Saâdet*'i, İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikem 'ü- el-Ata' iyye 'si*, Ebû'l Leys Semerkandî'nin *Tenbihü'l Gafilin'i*, Eşrefoğlu Rumî'nin *Müzekki'n Nüfûs'u*, *Tûsî*, Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî'nin *el-Lüma'ı*, Hoca Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet'i*, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye'si*, Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l Evliya'sı*, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin *Divan-ı Kebir'i*, İbn Acîbe el-Hasenî'nin *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd'i* gibi tasavvufî eserler temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Bu eserler aracılığıyla nâfile ibadetlerin teorik arka planı ve seyr-ü sülûk sürecindeki yeri analiz edilmiştir.

Ayrıca çağdaş akademik kaynaklar olarak, yüksek lisans ve doktora tezleri, hakemli dergilerde yayımlanan makaleler, tasavvuf tarihi ve eğitimi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar kullanılmıştır. Bu kaynaklar sayesinde araştırma hem tarihî derinliği hem de güncel bilimsel çerçeveyi kapsayan çok yönlü bir zemine oturtulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE NÂFILE İBADETLERİN MANEVÎ TEMELLERİ

1.1. Kur'ân'ı Kerîm'de Nâfile İbadet

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde, gerek Cenâb-ı Allah'a kulluk noktasında yapılması istenen belirli davranışlar şeklinde ifade edilebilecek dar anlamıyla, gerekse Cenâb-ı Allah'ın razı olacağı her türlü davranışı kapsayan geniş anlamıyla nâfile ibadetlerin önemine vurgu yapıldığı, bir kısmının yapılmasıyla ilgili olarak kesin buyrukların bulunduğu, diğer bir kısmının da gönüllü olarak yapılması tavsiye edildiği görülmektedir.²

Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde birçok âyet-i kerîmede ibadet edenlerin övüldüğü³, Müslümanların ise hayırlı işlerde birbirleriyle yarışmaları teşvik edildiği görülmektedir.⁴ İbn Acîbe, Kur'ân'da ibadet edenlerin övüldüğü ayetlerin, müminlerin manevî gayretlerinin ve samimiyetlerinin Allah katında değer gördüğünü vurgular. Ona göre, ibadet sadece ritüel bir görev değil, aynı zamanda kulluk bilincinin ve kalbin Allah'a yönelmesinin bir tezahürüdür. Bu övgü, müminleri ibadetlerine devam etmeye ve ruhen güçlenmeye teşvik eder.⁵

İbn Acîbe, müminlerin hayırlı işlerde birbiriyle yarışmalarının teşvik edildiği ayetleri de ayrıntılı şekilde açıklar. Bu teşvik, toplumun manevî yükselişi ve bireylerin kendilerini geliştirmesi açısından önemlidir. Bu çaba, bireyleri daha fazla iyilik yapmaya yönlendirirken, aynı zamanda kardeşlik ve dayanışma duygusunu güçlendirir.⁶

İbn Acîbe'nin yorumunda, bu iki tema birbiriyle bağlantılıdır; çünkü ibadet ve hayırlı işlerdeki yarış, müminlerin Allah'a olan bağlılıklarını derinleştirir ve onları daha yüksek manevî makamlara ulaştırır. Bu bağlamda Kur'ân, bireysel ve toplumsal

² Fahrettin Atar, “Nâfile” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/290-291.

³ *et-Tevbe* 9/112; *ez-Zümer* 39/9).

⁴ *el-Mâide* 5/48.

⁵ İbn Acîbe el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2021), 2/88.

⁶ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*.

düzeyde sürekli bir çaba içerisinde olunmasını emretmekte; bu çabaların neticesinde ise Allah'ın rızasının elde edileceğini vaat etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, Cenâb-ı Allah'a ibadet etmekle ilgili birçok ayeti kerime mevcuttur. Örneğin “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk yapsınlar diye yarattım.*”⁷ Bu ayet, insanın yaratılış amacının yalnızca Allah'a kulluk olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kulluk, sadece şekli ibadetlerle sınırlı değildir; aynı zamanda Allah'ı tanıma, O'na teslimiyet ve O'nun emirlerine uygun bir yaşam sürme anlamına gelir. İbn Acîbe, bu ayeti tefsir ederken “kulluk” kavramını sadece şekilsel ibadetler çerçevesinde değerlendirmez. Ona göre burada ifade edilen kulluk, Allah'ın zatına yönelik bir marifeti, yani O'nu tanımayı da kapsamaktadır. Bu yorum, klasik müfessirlerden gelen “li ya‘rifûn” (beni tanısnlar) açıklamasına dayanır. Bu bağlamda ibadet, sadece bedensel ritüellerle sınırlı değil; kalbin, aklın ve ruhun Allah'a yönelişiyle bütünleşen bir varoluş biçimidir.⁸

Cüneyd-i Bağdâdî tasavvuf düşüncesinde ubûdiyyet kavramının yalnızca zâhirî ritüellere indirgenmiş bir ibadet anlayışı olmadığını, bilakis hayatın tamamını kuşatan bir hâl ve yöneliş biçimi olduğunu ortaya koyar. Ona göre hakiki kulluk, insanın ontolojik gaye dışındaki tüm meşguliyetlerini terk etmesi ve fani oyalayıcılardan (lehviyat) yüz çevirerek, iradesini bütünüyle Allah merkezli bir istikâmete yönlendirmesidir. Bu, sıradan bir ahlaki duruştan ziyade, insanın varlığını şekillendiren temel bir tasavvufî tavrıdır. Cüneyd burada özellikle, ahirette bir karşılığı olmayan yani batınî anlamda semere vermeyen fiillerin terkini vurgulayarak, sûfînin zaman ve enerji yatırımını bekânın celbine vesile olacak eylemlere hasretmesini öğütlemektedir. Bu anlayışta kulluk, yalnızca farz ve nâfile ibadetlerin ifasından ibaret değil; aynı zamanda kalbi gafletten arındırmak, fuzûlî söz ve fiilleri terk etmek ve bütün varlığıyla mâsivâdan tecerrüd ederek Cenâb-ı Hakk'a yönelmektir.⁹

Zünnûn el-Mısırî'ye göre ubûdiyyet, kulun yalnızca zahirde değil, bâtında da rubûbiyyet tecellîsi karşısında daimî bir fakr ve inkisâr haliyle yaşamayı sürdürmesidir. Nasıl ki Allah Teâlâ'nın rubûbiyyeti ezeli ve ebedî bir hakikat ise, kulun

⁷ el- Zâriyat 51/56.

⁸ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri 'l- Kur'âni 'l- Mecîd*, 2/397-400.

⁹ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 295.

da bu rubûbiyyet karşısındaki konumu kesintisiz bir ubûdiyyet şuuruyla kayıtlıdır. Bu tanım, kulluğu belli vakitlere özgü ibadetlerden ibaret görmeyip, kulun varlığının her ânında Allah'a olan tevhidî yönelişini sürdürmesini esas alır. Gerçek ubûdiyyet, hâl değişse de makam artsa da kulun nefsinı unutmayıp her durumda abdiyyet izzetini korumasıdır.¹⁰

Ebû Muhammed el-Cerîrî'ye göre kulluk, zâhirde herkesin iddia edebileceği bir mensubiyet gibi görünse de onun manevî hakikati olan ihlâs ve muhabbetle bezenmiş ubûdiyyet yalnızca seçkin kullarda tecellî eder. Zira insanların büyük çoğunluğu, Allah'a olan yönelişini ve ibadetini menfaat ve maslahat zemininde şekillendirir; bu, tasavvufta “ni‘met-perest kulluk” olarak telakki edilir. Gerçek ubûdiyyet ise, nîmete bağlı olmayan, bilakis nîmeti verenin zâtî celâl ve cemâline yönelmiş, saf ve tâhir bir teslimiyet hâlidir. Cerîrî'nin bu tespiti, tasavvufta “ubûdiyyet-i hâlisâ” olarak adlandırılan mertebeye işaret eder; bu mertebede kul ne verilîşe sevinir ne de mahrumiyete üzülür. Zira onun Rabbiyle olan ilişkisi, mukâbele üzerine değil, mahabbet ve marifet üzerine kuruludur.¹¹

Peygamberler de insanları yalnızca Allah'a kulluk yapmaya çağırmış ve Cenâb-ı Allah dışında herhangi bir İlah'a ibadet edilmemesi konusunda hitap ettikleri toplumu uyarmışlardır.¹² Yine Kur'an'ı Kerim'de sadece Allah'a kulluk yapıldığı ve herhangi bir durum karşısında da sadece Cenâb-ı Allah'tan yardım beklenildiği ifade edilmiştir.¹³ Beyzâvî'nin yorumuna göre, bu âyetleri tilâvet eden kimse ‘biz’ zamiriyle hem kendisini, hem amellerini kayıt altına alan melekleri hem de namaz esnasında hazır bulunan cemaatı kastetmiş olmaktadır. Böylece kul kendi ibadetleri noktasında kibre kapılmaz, yapmış olduğu ibadetleri diğer Müslümanların yapmış olduğu ibadetin içine katar. Kendi ihtiyaçlarını namaza duran müminlerin ihtiyacıyla birlikte Cenâb-ı Allah'a sunar; onunla beraber ibadet edenlerin bereketiyle hem ibadetlerinin hem de duasının kabul olacağını ümit eder. İşte bu hikmet ve bereketten dolayı dinimiz cemaat şeklinde ibadet etmeyi emretmiştir.¹⁴

¹⁰ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 291.

¹¹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 291-292.

¹² el- Bakara 2/83.

¹³ el- Fatiha 1/ 4-5.

¹⁴ el-Hasenî, *Bahrü 'l- Medîd fî Tefsîri 'l- Kur'âni 'l- Mecîd*, 2/223.

Başka bir ayet-i kerimede ise “*Yakub, ölümünden sonra kime ibadet edeceklerini sormuş ve oğulları, atalarından İbrahim, İsmail ve İshak'ın İlahı olan tek Allah'a ibadet edeceklerini ifade etmişlerdir*”.¹⁵ Bu ayet, Hz. Ya'kûb'un çocuklarının tevhid inancına olan bağlılıklarını açıkça ortaya koymakla birlikte, ibadetin mahiyeti üzerine de önemli bir düşünce alanı sunar. Râgıb el-İsfahânî, bu bağlamda “ibâdet” kavramını yalnızca şekli ve farz ibadetlerle sınırlı bir anlamda değerlendirmez. Ona göre ibadet, insanın tüm fiillerinde Allah'ın rızasını gözetmesi ve O'nu razı etmeyen her türlü davranıştan uzak durması anlamına gelir. Bu anlayış, ibadeti hayatın tamamına yayılan bir bilinç ve yöneliş olarak tanımlar. El-İsfahânî, Hz. Ya'kûb'un çocuklarına yönelik bu son nasihatini, onları yalnızca şirkten sakındırmak değil, aynı zamanda dünyevî meşgaleler içinde Allah'ı unutmamaya davet etmek olarak yorumlar. Zira ona göre Hz. Ya'kûb'un asıl korkusu, evlatlarının putperestliğe yönelmesi değil; dünya hayatının aldaticılığına kapılarak ilâhî hakikatten uzaklaşmalarıdır.¹⁶

Başka bir ayette yapılan ibadetlerin belli bir zaman diliminde değil, ömür boyu yapılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷ İbn Acîbe, Kur'an'da ibadetin belirli bir zaman dilimiyle sınırlanmadığını, aksine ömür boyu devam eden bir sorumluluk olduğunu vurgular. Ona göre, ibadet sadece belli vakitlerde veya hayatın kısa bir döneminde yerine getirilmesi gereken bir eylem değil; kulluğun ve teslimiyetin sürekli bir yaşam biçimi haline gelmesidir.¹⁸

Bu anlayış, kulluğun manevî bir bağlılık ve sürekli bir farkındalık gerektirdiğini ortaya koyar. İbn Acîbe, ibadetin sürekliliğinin insanın hayatındaki manevî gelişimin temel taşı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda ibadet, sadece belirli ritüel uygulamalarla sınırlı olmayan; kulluğun tüm boyutlarını kuşatan, bireyin düşünsel, duygusal ve davranışsal yönelimlerini ilahî irade doğrultusunda dönüştüren sürekli ve bütüncül bir manevî hal olarak tezahür etmektedir.

Kur'an'da buyrulduğu üzere insan ve cinlerin yaratılma amacı ve Peygamberlerin insanları Allah'a çağırmasındaki en büyük sebep sadece bir olan ve bütün eksikliklerden münezzeh olan Cenâb-ı Allah'a kulluk görevlerini yerine

¹⁵ el- Bakara 2/133.

¹⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, çev. H. Kâmil Yılmaz vd. (Türkiye: Erkam Yayınları, 2010), 2/39.

¹⁷ el- Hicr 15/99.

¹⁸ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, 2/753.

getirmektir. O zaman diyebiliriz ki, insanın yaratılış amacı sadece Cenab-ı Allah'a ibadet etmektir. Her şeyin sahibi olan ve bütün eksikliklerden münezzeh olan Allah, kullarının bütün ihtiyaçlarını karşılayıp onlardan sadece kendisine kulluk etmelerini istemektedir. Bu sayede insanlar, Allah'ın rızasını kazanacak, bu sayede de ebedi kurtuluşu elde edeceklerdir. Bu noktada nâfile ibadetler son derece önem arz etmektedir. Çünkü kul bu ibadetler vesilesiyle Cenâb-ı Allah'a yaklaşır ve rızasına nâil olur.

1.2. Hadislerde Nâfile İbadetler

Hiz. Peygamber (s.a.v.), nâfile ibadetleri hem sözlü olarak teşvik etmiş hem de fiilî uygulamalarıyla ümmetine örnek olmuştur. Bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Kulum, farz ibadetlerle Bana yaklaşımdan daha sevimli bir şeyle Bana yaklaşamaz. Kulum nâfile ibadetlerle Bana yaklaşımda devam eder; nihayet Ben onu severim. Ben onu sevdiğim zaman, onun işittiği kulak, gördüğü göz, tuttuğu el ve yürüdüğü ayak olurum. O bana dua ederse mutlaka kabul ederim, bana tövbe ederse affederim.”¹⁹

Bu hadîs, nâfile ibadetlerin Allah katındaki değerini açıkça ortaya koymaktadır. Hadisteki sevgi vurgusu, nâfile ibadetlerin kul ile Allah arasındaki yakınlık bağına güçlendirdiğini göstermektedir.

Hiz. Peygamber, farz ve vacip ibadetleri hakkıyla eda edenlerin kurtulacağını müjdelemiş, nâfile ibadetleri yapanların Cenâb-ı Allah'ın sevgisini kazanacağını haber vermiştir. Hiz. Peygamber Allah'ın affına mazhar olduğu halde şükreden bir kul olma yolunda farz ibadetler dışında çokça nâfile ibadette bulunmuştur.²⁰ Özellikle gece namazı konusunda gösterdiği hassasiyet, onun Allah ile kurduğu özel iletişimi gösterir. Hiz. Aişe validemiz şöyle anlatır:

¹⁹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Rikâk, 38.

²⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 6; Müslim, *Sahihi Müslim*, *Münafikin*, ts.; Tirmizî, *es- Sünen*, Salât, 187.

“Peygamber, ayakları şişinceye kadar gece namazı kılardı. Kendisine, ‘Ey Allah’ın Resulü! Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affettiği hâlde niçin böyle yapıyorsun?’ dedim. ‘Allah’a çok şükreden bir kul olmayayım mı?’ buyurdu.”²¹

Bu hadis, nâfile ibadetin bir zorunluluktan öte, şükran ve sevgi temelli bir ibadet şekli olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in bireysel ibadet pratiğinde dengenin ve sürekliliğin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in nâfile ibadetlerin önemine vurgu yapan şu hadisi de bu bağlamda zikredilebilir:

“Kıyamet günü, kişi amelleri arasında önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bu hesap bozuk olursa, hüsrana düştü demektir. Eğer farzında eksiklik çıkarsa, Rabbimiz: ‘Bakın, kulumun (defterinde yazılmış) nâfilesi var mı?’ buyurur. Böylece, farzın eksikleri nâfile (namazları) ile tamamlanır. Sonra, bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir.”²²

Bu hadis, İslam düşüncesinde ibadetlerin mahiyeti ve işlevine dair temel ilkelerden birini ortaya koyar. Şeriat düzleminde, ibadetlerin kabulü belirli şartlara bağlıdır; tasavvuf ise bu ibadetlerin Allah katında nasıl değer kazanacağına dair kalbî ve batınî boyutları inceler. Burada özellikle nâfile ibadetlerin farzları destekleyici ve tamamlayıcı işlevi, sadece zâhiri değil, bâtinî yönüyle de ele alınmaya muhtaçtır. Zira tasavvuf nazarında, her ibadetin özünde bir sır, bir manevî lisan vardır.

Hadis, ahirette ilk sorgunun namaz üzerinden başlayacağını bildirerek namazın dinî hayattaki merkeziyetini teyit eder. Ancak burada “namazın düzgün olması” yalnızca şekilsel kurallara uygunluğu değil, kalbin hazır bulunmasını, yani “huşû”u da içerir. Tasavvuf, namazı yalnızca bedenın kıblesine değil, kalbin de kibleye yönelmesi olarak değerlendirir. İmam Rabbânî'nin şu sözü bunu pekiştirir:

“Kalp namaza durmamışsa, bedenın secdesi toprağa değer ama semaya ulaşmaz.”²³

²¹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Rikâk, 38.

²² Tirmizî, *es- Sünen*, Salât, 305-413; Ahmed b. Şu‘ây en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, çev. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Salât, 9,1232.

²³ İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât*, çev. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2001), 1/260.

Bu bağlamda, kişinin namazı şekil olarak tam olsa bile, iç boşluğu varsa eksik kalır. İşte burada nâfile namazlar, bâtinî boşlukları telâfi eden latif perdeler gibi devreye girer.

Hadiste geçen “Bakın, kulumun nâfilesi var mı?” ifadesi, tasavvuf açısından oldukça derin bir anlam taşır. Çünkü nâfile ibadetler, farzın dışına taşan aşkın bir kulluğun nişanesidir. Farz, görevdir; nâfile, sevgidir. Farz, itaattir; nâfile, muhabbetin tezahürüdür. Mevlânâ Celâleddin Rûmî bu ayrımı şöyle ifade eder:

*“Aşksız ibadet yükten ibarettir. Aşkla yapılan bir secde, bin yıl süren boş ibadetten yeğdir.”*²⁴

Dolayısıyla nâfile ibadet, kulun Allah'a “meşk ile” yönelmesidir. Bu da ibadetlerin kabulünde sadece niceliğin değil, nitelik ve ihlasın da belirleyici olduğunu gösterir. Kulun farzlarında eksiklik olabilir; ancak onun gönlünden dökülen nâfileler, bu eksikliği rahmetin lisanıyla tamamlar.

Hadisteki “*Rabbimiz buyurur*” kısmı, Allah Teâlâ'nın kıyamet günündeki muhasebe esnasında bizzat rahmet sıfatıyla tecelli ettiğine işaret eder. Bu bağlamda hadis, hesap gününün sadece adaletle değil, aynı zamanda rahmetle tanzim edileceğini bildirir. Allah'ın, kulunun eksik farzlarına karşılık nâfilelerine bakması, onun affedici ve bağışlayıcı yönünün bir tecellisidir.

Tasavvufî açıdan bu, “kulun içtenliği dışındaki eksikleri örter” anlayışına da uygun düşer. Kulun aşk ve ihlasla kıldığı nâfile bir namaz, ruhsuzca eda edilmiş bir farzın boşluğunu doldurabilir. Nitekim Bâyezîd Bistâmî'nin şu sözü bu manayı yansıtır: “*Bir nefes ihlas, bin secdeye bedeldir.*”²⁵

Hadisin sonunda, “*diğer ameller de bu tarzda hesaptan geçirilir*” buyrulması, ibadetlerin sadece mekanik bir değerlendirmeye değil, bütünsel bir ruhsal muhasebeye tabi olduğunu gösterir. Her ibadet, kendi türünde bir “öz” taşır ve bu özün değeri, niyetin berraklığı, ihlasın derinliğiyle ölçülür. Bu da kulun manevî yolculuğunda attığı

²⁴ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, çev. Süleyman Nahîfî (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014).

²⁵ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand, 2013), 256-259.

her adımın kayda değer olduğunu ve hiçbir samimi çabanın boşa gitmeyeceğini bildirir.

İslâm'ın ilk nesli olan sahâbîler, ibadete dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlü ve fiilî sünnetini sadece farzlar düzeyinde değil, nâfile ibadetler bağlamında da büyük bir dikkatle takip etmişlerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in gece namazı, kuşluk namazı, zikir, tefekkür, oruç gibi nâfile uygulamalarına hem şahitlik etmiş hem de bunları içten bir gayretle yaşamlarına taşımışlardır.²⁶ Sahâbîlerin bu uygulamaları, sadece zâhirî bir taklit değil, aynı zamanda Allah'a daha fazla yakın olma arzusunun bir tezahürüydü. Söz konusu anlayışın pratik yansımalarını gösteren ve bu bağlamda örnek teşkil eden bazı bireysel sahâbî uygulamalarına değinecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Hz. Ebû Bekir (r.a.), sabah namazından sonra yaşlı ve bakıma muhtaç bir kadını düzenli olarak ziyaret edip onun ihtiyaçlarını giderir, evini süpürür, koyunlarını sağlar ve yiyecek temin ederdi.²⁷ Bu davranışı, bir farz emirle sınırlı olmamakla birlikte, nâfile sadaka ve hizmet ibadetinin en samimi tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Onun bu uygulaması, nâfile ibadetin yalnızca bireysel değil, toplumsal sorumluluk bilinciyle harmanlandığını göstermektedir.

Hz. Âişe (r.anhâ), Hz. Peygamber'in vefatından sonra da onun ibadet hayatını titizlikle sürdürmüş; özellikle nâfile namazlarda büyük bir istikrar sergilemiştir. Rivayetlerde, bazen gece boyunca Kur'ân okuyarak ibadet ettiği ve uzun secdelerde bulunduğu aktarılır.²⁸ Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ konusunda gösterdiği bu özen, sahâbîlerin nâfile ibadetleri kullukta derinleşmenin vasıtası olarak gördüklerine işaret eder.

Abdullah b. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in yaptığı her davranışı olduğu gibi taklit etme konusunda meşhur bir sahâbîdir. Öyle ki, Hz. Peygamber'in oturduğu yerlerde oturmuş, yürüdüğü yollardan yürümüş, nâfile oruç ve namazlarında onu örnek almıştır. Bir gün, bir hurma ağacının altında namaz kıldığını, çünkü Hz. Peygamber'in

²⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, çev. Adnan Demircan (Siyer Yayınları, 2023), 4/372.

²⁷ İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi; el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017), 6/305.

²⁸ Müslim, *Sahihi Müslim*, Müsâfirîn, 121.

de aynı yerde namaz kıldığını söylediği rivayet edilmiştir.²⁹ Bu yaklaşım, onun için nâfile ibadetlerin birer sünnetin ihyası ve sadakat nişanesi olduğunu gösterir.

Bu örnekler göstermektedir ki sahâbîler için nâfile ibadetler, farzların bir tamamlayıcısı olmaktan öte; Hz. Peygamber'in izinden gitmenin, Allah'a muhabbetin ve manevî arınmanın yollarıydı. Söz konusu nâfileler, onların ibadet hayatında hem bir istikrar hem de bir derinlik kaynağı olmuş, sonraki nesiller için de örneklik teşkil etmiştir.

1.3.Nâfile İbadetlerin Tasavvuftaki Yeri ve Önemi

Nfl kökünden türeyen nâfile kelimesi (çoğulu nevâfil), sözlük anlamı itibarıyla “hak edilen miktara eklenen, ilave edilen fazlalık, artış” gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca, nefel ile eş anlamlı olarak klasik metinlerde “ganimet” ya da “bağış” anlamlarında da kullanıldığına rastlanmaktadır.³⁰

Nâfile ibadet, zorunlu olmaksızın kişinin kendi isteğiyle Allah'ın rızasına nail olmak için yerine getirmiş olduğu farz ve vacip dışında kalan ibadetlerdir. Nâfile ibadetler gönüllülük esasına bağlı olan ibadetlerdir. Kişinin yaptığından sevap kazanacağı, yapmadığı zaman ise herhangi bir ceza almayacağı fiiller nâfile kavramıyla ifade edilmiştir.³¹

Hz. Peygamber (s.a.v), ashabına bireysel ve toplumsal sorumluluklarını ihmal etmemek şartıyla nâfile ibadetlere devam etmelerini söylemiş, nâfile ibadetler vesilesiyle Cenâb-ı Allah'ın sevgisine mazhar olacaklarını bildirmiştir.³² Kendisi Cenâb-ı Allah'ın affına mazhar olmasına rağmen şükreden bir kul olmak için farz ve vâcipleri yanında çok fazla nâfile ibadet yapmıştır.³³

²⁹ Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir*, 4/157.

³⁰ Atar, “Nâfile”, 32/290-292.

³¹ Faruk Çolak, *Tasavvufi Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı* (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

³² Atar, “Nâfile”, 32/290-291; Çolak, *Tasavvufi Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı*, 6.

³³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 6; Ebu'l- Hüseyin Müslim b el- Haccac Müslim, *Sahihi Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988),Münafikin, 79-81; Ebu İsa Muhammed Tirmîzî, *es- Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992),Salât, 187.

Kur'ân'ı Kerîm'de, “*Rabbînin adını zikret ve bütün varlığıyla O' na yönel*”³⁴ âyeti ve buna benzer nâfile ibadetlerin faziletini konu edinen, müminleri genel manada ubudiyyete çağıran birçok âyet-i kerimeyi ve hadîs-i şerîfi referans noktası olarak gören ilk mutasavvıflar farz ve vacip ibadetleri son derece özenerek yaptıktan sonra nâfile ibadetleri yerine getirmek için bütün gayretleriyle uğraşmışlardır. Farz ve vacip ibadetlerden geriye kalan vakitlerinin çok önemli bir kısmını nâfile ibadetleri yerine getirmek için harcamışlardır.³⁵

İlk dönem mutasavvıfları gecelerin büyük çoğunluğunu namaz kılarak, gündüzleri nefsanî isteklere engel olmak ve nefsi tezkiye etmek adına oruç tutarak, sıkça hac farızasını yerine getirmek için kâbeye giderek, durumları nispetinde ellerindekileri cömert bir şekilde sadaka niyetiyle kullanarak, sürekli Kur'an okuyarak Cenâb-ı Allah'ın rızasını kazanmaya gayret etmişlerdir.

Farz ve vacip ibadetlerin yanında nâfile ibadetlerin düzenli bir şekilde yerine getirilmesi tasavvufun en temel ilkelerinden bir tanesidir. Farz namazlarla birlikte kılınan sünnetler, teheccüd namazı, evvâbin namazı, tesbih namazı, duha namazı ve benzeri namazları kılmak, Ramazan ayı dışında belirli zamanlarda oruç tutmak, Pazartesi ve Perşembe orucu gibi, gücü nispetinde infâkta bulunmak, Kur'ân'ı Kerîm ile hemhal olmak gibi ibadetler bu nâfile ibadetlerin arasında sayılabilir.³⁶ Bir hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kulum, üzerine farz kılınan ibadetlerle bana yaklaştığı kadar hiçbir şeyle bana bu denli yaklaşılamaz. Kul, nâfile ibadetlerle bana yaklaşmaya devam eder; nihayetinde Ben onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey dilediğinde dileğini karşılar, bir sıkıntıya düştüğünde onu muhafaza ederim.*”³⁷

Mutasavvıflar bu hadîs-i şerîfe dayanarak Cenâb-ı Allah'a yaklaşımda nâfile ibadetlerin çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu nâfile ibadetler farz ibadetleri ihmal ederek değil farzların üzerine bina edilerek yerine getirilen ibadetlerdir. Tasavvuf ehline göre farzları yerine getirmek kulun görevidir; nâfileleri

³⁴ el- Müzzemmil 73/8.

³⁵ Süleyman Uludağ, “Nâfile” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/292-293.

³⁶ Uludağ, “Nâfile”, 32/292-293.

³⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, çev. Süleyman Sarı- Rıfat Oral (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2010), VI/256; Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Rikak, 38.

eda etmek ise muhabbet ve hibe vesilesidir. Farzları eda etmek cennete girmeye sebeptir. Nâfileleri eda etmek ise cennetin sahibine kavuşma sebebidir. Zikredilen hadiste farzlarla birlikte eda edilen nâfile ibadetlerin daha yüksek derecede yakınlığa sebep olacağı anlatılırken, bazen nâfile ibadetlerin çok daha önemli olduğunu zannederek ona daha çok özen gösterenler olmuştur. Kuşeyrî, manevî gelişim sürecindeki bireyin, farz ve belirli sünnetleri düzenli, bilinçli ve samimiyetle yerine getirmesinin, kalpte gerçek huzur ve Allah'a yakınlık kazanmanın en etkili yolu olduğunu ifade eder.³⁸

Tasavvufta kul nâfile ibadetlerle maddi ve manevî kirlere arınarak Allah'a yaklaşır. Farz ibadetler kulun yapmakla zorunlu olduğu görevlerdir, ancak nâfile ibadetler zorunlu olmadığı ve gönüllülük esasına bağlı olduğu için gerçek kul olma yolunda insandaki bilincin derinleşmesine vesile olur. Tasavvuf erbabına göre nâfile ibadetler kulun Allah'a olan sevgi ve saygısının fiiliyata dönüşmüş halidir. Bundan dolayı tasavvuf büyükleri nâfile ibadetlere son derece önem vermişlerdir.

Gazzâli nâfile ibadetlere son derece önem verir. Gazzâli, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*'de yapılan nâfile ibadetlerin kişinin nefsinin kontrol altında tuttuğunu ve mavevî olarak kişiyi olgunlaştırdığını bunun yanında kulun ruhunun arındırılmasında nâfile ibadetlerin çok önemli birer araç olduğunu ifade etmektedir. Gazzâli bu kitabında birçok nâfile ibadete vurgu yapmıştır. Bu ibadetler sayesinde kişinin kalbinin kötülüklerden tasfiye edilerek, Allah'a yaklaştığını ifade etmektedir. O özellikle sabah namazından sonra yapılan dua ve zikrin önemine sürekli olarak vurgu yapar.³⁹

İslam tarihinde ilk müesses tarikat olan Kâdiriyye'nin pîri kabul edilen Abdulkadir Geylani; nâfile ibadetleri sabırla yapılan ve insanın manevî derecesini artıran eylemler olarak tanımlar.⁴⁰

Tasavvufun nâfile ibadetlere olan bakışı, özellikle kişinin manevîyatına olan katkısı, kulu Allah'a yaklaştırmaya açısından son derece önemlidir. Sûfiler bu ibadetlerin kişi üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğunu kabul ederler. Nâfile

³⁸ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 74,236; Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l- Kulûb*, çev. Dilaver Selvi- Yakup Çiçek (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), 1/173; Uludağ, "Nâfile", 32/292-293.

³⁹ İmâm Gazzâli, *İhyâ'u Ulûm'ud-Dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 1985), 1/693-843.

⁴⁰ Abdülkadir Geylânî, *Fütuhu'l Gayb*, çev. Derya Çakır (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2020).

ibadetler kulu Allah'a yaklaştıran araçlardır. Tasavvuf Allah'a yaklaşmayı son derece önemseyen bir anlayış olduğu için nâfile ibadetlere özel bir anlam atfetmiştir. Farz ibadetler kişinin dini sorumluluğunu yerine getirmede yardımcı olurken, nâfile ibadetlerde kişinin manevî olarak gelişmesine, olgunlaşmasına katkıda bulunur.

Nafile ibadetler, sabrın, tahammülün ve insanın manevî kuvvetinin gelişimine katkıda bulunur. Huzur bulmak için Allah'a yönelmek nafile ibadetlerle mümkündür. Nafile ibadetler, insanın Allah'a olan sevgisini güçlendirir ve nefsini terbiye eder. Aynı zamanda kişinin içsel dünyasında olgunlaşmasını sağlar.⁴¹

Nafile ibadetlerin uzun vadede kalıcı izler bırakması aynı zamanda tasavvufun da uzun vadeli ve kalıcı izler bıraktığının bir yansımasıdır. Bu ibadetler, geçici olarak değil uzun ve sürekli yapılarak insanda manevî gelişim sağlar.

1.4. Nâfile İbadetlerin Tasavvufî Terbiyedeki Önemi

Tasavvuf, insanı ruhsal ve manevî yönden geliştiren, aynı zamanda Allah'a yaklaştıran bir eğitimidir. Bu süreçte, kulun manevî olarak arınması, ahlaki olarak düzelmesi ve Allah'a yakınlaşması hedeflenir. Bunun için tasavvuf, birçok ibadeti önceler; bunlar arasında farz ibadetlerden sonra nâfile ibadetler yer alır. Nâfile ibadetler gönüllülük esasına dayanır ve bu nedenle bireysel olarak yapılması tavsiye edilir. Tasavvufun temel amacı, insanı manen ilerletip, Allah'a daha yakın hale getirmektir.

Tasavvufta, farz ibadetlerin yerine getirilmesi, Allah'a itaatin bir ifadesi olup her Müslümanın yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Bunun yanında, nâfile ibadetler, kulun Allah'a yakınlaşmasını sağlar ve ruhsal olgunlaşmayı destekler. Nâfile ibadetler, özellikle kalbi temizleyip, ruhsal olarak olgunlaşmayı sağlayan önemli ibadetlerdir. Tasavvuf açısından, nâfile ibadetler müridin iç dünyasını arındırarak, kalbindeki kötü nefsani istekleri etkisiz hale getirmek için bir araç olarak kabul edilir. Tasavvufun en temel hedeflerinden biri de kişinin bu kötü isteklerden uzaklaşmasını sağlamaktır. Nâfile ibadetler, özellikle namaz, oruç, zikir, sadaka gibi uygulamalar,

⁴¹ Ataullah İskenderi, *Gelin Tacı*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Sufi Kitap, 2019), 45.

kulun Allah ile olan bağıını güçlendirir. Bu ibadetler sayesinde kişi, maddi dünyadan uzaklaşıp manevî âlemde huzur bulur.

Nefis terbiyesi, tasavvufta büyük bir öneme sahip olup, oldukça meşakkatli bir yoldur. Bu yolculukta nâfile ibadetler, nefis terbiyesinde kritik bir rol oynar. Nâfile ibadetler, kulun sabır ve irade gücünü geliştirmesine yardımcı olur. Farz ibadetler, her Müslümanın yerine getirmesi gereken sorumluluklardır, ancak nâfile ibadetler gönüllülük esasına dayandığı için daha özel bir anlam taşır. Kişi, nâfile ibadetleri samimiyetle yerine getirdiğinde, nefsindeki enaniyet ve egoyu kırar, bu da onu Allah'a daha yakınlaştırır. Bu ibadetlerle kul, sadece manevî olarak arınmakla kalmaz, aynı zamanda Allah ile olan ilişkisini derinleştirir.

Tasavvuf, kalbin Cenâb-ı Allah'a yönelmesi ve O'nun huzurunda manevî huzur bulması anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'deki *“Onlar iman eden ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”*⁴² ayeti, kulun kalbinin ancak Allah'ı zikrederek ve O'na yönelerek nefsanî arzulardan arınıp manevî huzura erdiğini vurgular. Bu ayet, tasavvufun temel amacını açıkça gösterir.

Nâfile ibadetler, tasavvuf eğitiminde müridin ilerlemesinin temel araçlarındandır. Bu ibadetler sayesinde mürid, yaptığı ibadetlerden lezzet alır ve zamanla Cenâb-ı Allah'a yaklaşır. Nâfile ibadetler, sadece Allah'ın huzurunda olmakla kalmaz, aynı zamanda her an O'nun azametini görmek ve kulluk adabına göre hareket etmek anlamına gelir. Bu süreç, müridin ruhsal olarak gelişmesine katkı sağlar. Dolayısıyla nâfile ibadetler, kulun manevî olgunlaşması, kalbinin arınması ve Allah'a yaklaşması açısından büyük bir öneme sahiptir.

Nâfile ibadetler, kişinin huzur-u kalp sahibi olmasına vesile olur. Huzur-u kalp, sadece günlük meşguliyetlerden arınmakla değil, aynı zamanda kalbi günahlardan temizlemek ve kalbi Kur'ân'a bağlamak anlamına gelir. Bu süreçle kişi, kalbindeki kötü duygulardan arınarak manevî bir huzura ulaşır. Huzur-u kalp sahibi olan mürid, bir sonraki aşamada tefekkür mertebesine ulaşır. Yani okuduklarının derin manalarını

⁴² er-Ra'd 13/28.

düşünür ve hisseder. Namazı kılarken bazen öyle latif anlamlar aklına gelir ki, başka zamanlarda bu anlamlar aklına bile gelmez.

İşte, namazın insanı fuhşiyattan ve kötü davranışlardan alıkoyması da bu derin düşünme ve anlamaya bağlıdır. Tasavvuf ehli, tefekkürden sonra ta'zim sahibi olur. Yani, yaptığı ibadetleri sadece yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda bu ibadetleri severek ve saygı duyarak yapar. Bu ibadetler, kulun manevî eğitimini sağlarken, aynı zamanda ruhsal olgunlaşmasını da destekler. Böylece mürid, zamanla her yönüyle eğitilmiş ve olgunlaşmış olur.⁴³

Huşû, ta'zim ve hayâ gibi bâtinî şartlara riayet edilerek ve sadece Cenâb-ı Allah'ın rızâsı gözetilerek kılınan nâfile namazlar, kalpte ilâhî nurların parlamasına vesile olur. Bu namazlar, Allah'a duyulan derin saygı ve samimiyetle yapılan ibadetlerdir. Allah dostları, yer ve göklerin inceliklerini ve rubûbiyetin sırlarını ancak namazda, özellikle de secdede, Allah'a en yakın oldukları o anlarda keşfetmişlerdir. Çünkü kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde anıdır.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'de bu gerçeği vurgulayan bir ayet vardır: “*Secde et, yaklaş*”⁴⁵ buyrulmuştur. Bu ayet, secdenin insanın Allah'a en yakın olduğu anı ifade eder ve secdede, kulun kalbi ilâhî nurla dolarak derin bir manevî yakınlık hissi duyar.

Tasavvufun amacı, öncelikle Cenâb-ı Allah'ı tanımak ve O'nun sevgisini kazanmaktır. Bu hedefe ulaşmanın yolu ise kalbin tezkiye edilmesinden geçer. İnsan, iman ve ibadetle sorumlu olduğu gibi, kalp temizliği, nefis terbiyesi ve güzel bir ahlâka sahip olmak konusunda da sorumludur. Tasavvuf, bu sorumlulukları yerine getirmek için bir yol göstericidir; çünkü tasavvuf, kişinin ruhsal ve ahlaki olarak yücelmesini sağlar. Güzel ahlâk, tasavvufun temel öğretisidir. Tasavvuf, aynı zamanda tasfiye ve tahliye merkezidir; yani, kalpteki kötü duygu ve düşünceler arındırılır ve yerine güzel, pozitif duygu ve düşünceler yerleştirilir. Bu süreç, kişinin manevî olarak gelişmesini ve Allah'a yakınlaşmasını sağlar.⁴⁶

Tasavvuf, aynı zamanda Kur'ân ve Sünnet'te istenen takva hayatını yaşamak anlamına gelir. Tasavvuf ehli, takvaya ulaşabilmek için mücâhede yoluyla kalbini

⁴³ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/441.

⁴⁴ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/460.

⁴⁵ *el-Alak* 96/19.

⁴⁶ Şeyh Seyyid Abdülbaki Elhüseynî, *Ehl-i Tasavvuf* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 74-77.

tezkiye eder. Tezkîye, kalbi şirk, inkâr, isyan ve gaflet gibi olumsuz durumlardan arındırmak, ruhu saflaştırmak ve nefsanî kötü huy ve düşüncelerden uzaklaşıp bunların yerine iyi ve güzel düşünceleri yerleştirmek demektir. Tüm bu çabaların nihai amacı, Cenâb-ı Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu takva hayatına ulaşmak için kul, farz ibadetlerin yanı sıra nâfile ibadetler de yaparak Allah'a yaklaşır. Nâfile ibadetler, kulun Allah'a daha yakınlaşmasını sağlar ve kalbin manevî olarak temizlenmesine yardımcı olur. Kalbin temiz olması hem dini hem de dünya hayatını olumlu şekilde etkiler.⁴⁷ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), “*Dikkat edin! Cesette bir et parçası vardır. O düzgün olursa bütün ceset düzgün olur. O bozulursa bütün beden bozulur. Dikkat edin! O et parçası, kalptir.*”⁴⁸ buyurarak kalbin temizliğinin, tüm insan hayatı üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Tasavvuf büyükleri, güzel ahlâkın önemine sıkça vurgu yapmışlardır. Cüneyd-i Bağdâdî (kuddise sırruhû) de bu konuda şöyle demiştir: “*Tasavvuf, alçak ve bayağı huylardan vazgeçip iyi ve güzel huylara yönelmektir.*”⁴⁹ Bu söz, tasavvufun, kişinin manevî dünyasında kötü ve nefsanî özelliklerden arınarak, yüksek ahlaki değerlerle donanmasını sağladığını gösterir. Tasavvuf, bir anlamda sadece ibadetle değil, aynı zamanda iyi bir ahlâk geliştirmekle de ilgilidir; çünkü insanın kalbi ne kadar temizse, ahlâkı da o kadar güzelleşir.

Ebû Bekir Kettânî (kuddise sırruhû), tasavvufun özünün güzel ahlâk olduğunu vurgulamıştır. O, “*Tasavvuf, güzel ahlâktır*” diyerek, ahlâkın tasavvufun temel bir parçası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, “*Kimin ahlâkı güzel ise tasavvuf bakımından ileridir.*”⁵⁰ diyerek, ahlâkî olgunluğun, kişinin tasavvufî yolculuğundaki ilerlemesiyle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiştir.

Muhammed b. Ali el- Kassâb (kuddise sırruhû), tasavvufu tanımlarken oldukça derin bir anlam ifade eden bir açıklama yapmıştır. O, “*Tasavvuf, değerli bir zamanda, değerli bir kişi tarafından değerli kişilere karşı sergilenen ahlâkî davranışlardır.*”⁵¹

⁴⁷ Elhüseynî, *Ehl-i Tasavvuf*, 74-77.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *el-Câmi 'u 'şahîh, İmân*, 40; Müslim, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh, Müsâkât*, 20.

⁴⁹ Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya*, çev. Hüseyin Yıldız- Hasan Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/22.

⁵⁰ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 349; İmâm-ı Gazâlî, *Kimyâ-Yi Saâdet*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 414.

⁵¹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 399.

diyerek, tasavvufun yalnızca bir öğreti ya da bir uygulama biçimi olmadığını, aynı zamanda insanların birbirlerine karşı sergiledikleri ahlâkî davranışların bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Tasavvuf, değerli bir insanın, yüksek ahlâkî değerlerle donanarak, başkalarına örnek olma sürecidir. Bu perspektiften bakıldığında, tasavvuf, sadece bireysel bir iç yolculuk değil, aynı zamanda toplumda ahlâkî olgunluğun teşvik edilmesidir.

Sonuç itibariyle, nâfile ibadetler tasavvufî eğitimde müridin gelişmesinde ve olgunlaşmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu ibadetler, müridin kalben huzur bulmasına ve Allah'a yakınlaşmasına vesile olur. Nâfile ibadetler sayesinde kul, kalbindeki kötü düşüncelerden arınır, nefsanî isteklerden uzaklaşır ve yalnızca Cenâb-ı Allah'la huzur bulur. Bu süreçte kul, Allah'a olan sevgisini derinleştirir ve manevî olgunlaşma yolunda ilerler. Dolayısıyla, nâfile ibadetler salt ritüel mahiyetinde olmayıp, bireyin manevî olgunlaşma sürecinin ve ruhsal gelişiminin temel unsurlarından birini teşkil etmektedir.

1.5. Nâfile İbadetlerde Sabır

Birini bir şeyden alkoymak, hapsedmek, tutmak, dayanmak, sabretmek vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdetle devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.⁵² Gazzâlî, sabrı, dinî duyguların, insanın nefsânî arzu ve tutkularına karşı direnç göstermesi olarak tanımlamıştır. Gazzâlî'ye göre sabır, insanın batinî zaafı ve zahirî zorluklar karşısında dini değerlerden sapmadan sabırlı bir şekilde durabilmesidir.⁵³

Tasavvufî anlayışta sabır, sadece zorluklara tahammül göstermekten ibaret olmayıp, kişinin yaşadığı sıkıntı ve musibetleri yaratılmışlara arz etmemesi, yani hâlinde kimseye şikâyet etmemesi olarak tanımlanır. Bu yönüyle sabır, insanın başına gelen her türlü imtihanı, Allah'ın takdiri olarak kabul edip, şikâyet etmeden katlanma iradesidir. Gerçek sabır, sadece dilin susması değil, kalbin de rızâ hâlinde olmasıdır.⁵⁴

Sabır, üç şekilde sınıflandırılır:

⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 223.

⁵³ İmam Gazali, *İhyau Ulumid'd-Din*, çev. H. Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayın San. A.Ş., 2016), 4/63.

⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/207.

1. Günahlardan uzak durma hususunda sabretmek: Bu, kişinin kendisini kötülüklerden koruması ve ahlaki değerlerine sadık kalması için gösterdiği sabırdır. Hatta Bursevî'ye göre, tevbenin ilk şartı, günahı terk etme konusunda sabır gösterebilmektir.⁵⁵

2. Musibetlere karşı sabır: Zorluklar, felaketler ve sıkıntılar anında sabırlı olmak, olaylara soğukkanlılıkla yaklaşmaktır. Ebû Nasr Serrâc Tûsî'ye göre musibetle karşı karşıya kalan kimse için en uygun tutum sabırdır; zira Yüce Allah sabredenlerle birlikte olduğunu bildirmiştir. Nitekim sabır, zorluklar karşısında direnci korumanın ve nihayetinde kurtuluşa erişmenin temel anahtarıdır.⁵⁶ Kuşeyrî'ye göre sabır, ilahî takdirin insana yüklediği zorlukları herhangi bir hoşnutsuzluk göstermeksizin, sükûnet ve metanet içerisinde karşılayabilme gücüdür.⁵⁷

3. İbadetlerde sabır: İbadetler, genellikle nefse ağır gelir ve bu nedenle sabır gerektirir. İbadetleri emreden ayetler, bir anlamda sabırlı olmayı da öğütler. İbadetler, özellikle düzenli olarak yerine getirildiğinde, nefse ağır gelebilir. Örneğin, namaz kılmak, oruç tutmak veya diğer ibadetleri yerine getirmek, bazen insanın rahatını zorlayabilir ve sabır gerektirir. Bu sebeple, ibadetler sadece fiziksel eylemler değil, aynı zamanda sabır ve tahammül gerektiren birer manevî yolculuk olarak da kabul edilir. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirebilmek, insanın sabırla nefsini eğitmesi ve manevî bir güç kazanması için önemli bir fırsattır.⁵⁸

Nâfile ibadetler de farz ibadetler gibi büyük bir sabır gerektirir. Nefsin tabiatı, aslında Allah'a kulluk etmekten kaçma eğilimindedir. Kişinin manevî arzuları ve dünya ile olan bağları, ona ibadetlerin zor gelmesine neden olabilir. Nâfile ibadetler, gönüllü olarak yapılan ibadetler olduğu için, insan daha fazla çaba göstermek zorunda kalır ve bu da sabır gerektirir. Örneğin, günde beş vakit namaz kılmak, tembel bir insan için zor olabilir; çünkü nefis, sürekli olarak rahatlık peşindedir ve bu ibadet, onu bu rahatlık alanından çıkarır. Aynı şekilde, zekât vermek de cimri bir insan için zordur, çünkü malını paylaşmak ve başkalarına yardım etmek, onun için sabır gerektiren bir

⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/75.

⁵⁶ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 480.

⁵⁷ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, çev. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 4/297.

⁵⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: rnk neşriyat, 2013), 22-23.

eylemdir. Bu tür ibadetlerde sabırlı olmak, insanın nefsini terbiye etmesi ve Allah'a olan bağlılığını güçlendirmesi için büyük bir fırsattır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v), hayatı boyunca ibadetlerini en üst düzey sabır ve disiplinle yerine getirmiş ve bu tutumuyla insanlara örnek teşkil etmiştir. O, bütün zorluklara rağmen ibadetlerinden asla taviz vermemiştir. Resulullah (s.a.v), sahabelerine de ibadetlerini eksiksiz yapmalarını her zaman tavsiye etmiş ve Allah'a kullukta en yüksek sadakati göstermelerini istemiştir.⁵⁹ Efendimiz (s.a.v)'in şu hadisi, ibadetlerin önemini ve ne kadar dikkatli bir şekilde yapılması gerektiğini vurgular: *“Paramparça edilsen ve ateşte yakılsan bile Allah’a hiçbir şeyi ortak koşma. Hiçbir farz namazı bile bile terk etme; çünkü kim bir farz namazı kasıtlı olarak bırakırsa, zimmet (ilahi teminat) kendisinden uzaklaşmış olur. İçki de içme; çünkü içki, tüm kötülüğün anahtarıdır.”*⁶⁰

Kur’ân-ı Kerim, hayatın her anında ibadet etmenin önemini vurgular. İnsan, ölünceye kadar Allah'a kulluk etmeli ve ibadetlerini ihmal etmemelidir. Bunun örneklerinden biri, şu ayet-i kerimede yer alır: *“Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et!”*⁶¹ Bu ayet, insanın ölümüne kadar ibadetlerini aksatmadan yerine getirmesi gerektiğini açıkça ifade eder. İbadetler, hayatın her safhasında ve her türlü koşulda yerine getirilmesi gereken sürekli bir sorumluluk olarak kabul edilir. Ayrıca, İsa (a.s)'ın *“Yaşadığım sürece, bana namazı kılmayı ve zekât vermeyi emretti”*⁶² şeklindeki sözleri de ibadetlerin sürekli olarak hayatımızın bir parçası olması gerektiğini gösterir. Bu söz, İsa (a.s.)'nın Allah'a olan teslimiyetini örnekler nitelikte olup, onun her anını ibadetle geçirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, ibadet sadece bir zaman dilimiyle sınırlı değil, tüm hayatı kapsayan bir eylemdir.⁶³

Tasavvuf, bireyin yalnızca zâhirî ibadetlerle değil, aynı zamanda derin bir manevî disiplin aracılığıyla olgunlaşmasını amaçlayan bir yolculuktur. Bu süreçte nâfile ibadetler, Allah'a yakınlaşma ve nefsin dönüşümünü sağlama açısından önemli birer vesile olarak kabul edilir. Bu ibadetlerde süreklilik ve içtenlik ise sabır erdemiyile

⁵⁹ Abdullah Temizkan, *Kur’an’da Sabır (Hz. Nuh Örneği)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 67-74.

⁶⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvim el-Kazvînî, *İbn Mâce*, ts., 23.

⁶¹ *el- Hicr* 15/99.

⁶² *el- Meryem* 19/31.

⁶³ Temizkan, *Kur’an’da Sabır (Hz. Nuh Örneği)*, 67-74.

mümkündür. Sabır, tasavvuf ehli için sadece zorluklara tahammül değil, aynı zamanda iradenin güçlenmesi ve ruhun saflaşması anlamına gelir; bu yönüyle bilinçli bir teslimiyetin ve istikrarlı kulluğun tezahürüdür. Tasavvuf erbabının nâfile ibadetlerde sabra dair bazı yorumları şu şekildedir:

Tasavvuf erbabının nâfile ibadetlerde sabra dair görüşleri, özellikle gece ibadetlerinde belirginleşmektedir. Bu bağlamda, seyr ü sülûk yolunun mühim bir aşaması olarak kabul edilen gece namazları -özellikle teheccüd- tasavvufî hayatın merkezinde yer alır. Sûfiler, teheccüdü yalnızca bir ibadet olarak değil, Allah'a yakınlık talebinin bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Bu ibadet, nefsin uykudan vazgeçerek ilahî huzura yönelmesini sağlar ve bu yöneliş sabrın en yoğun biçimde tecrübe edildiği alanlardan biridir. İmam Gazali, “*İhya-u Ulumid-Din*” adlı eserinde teheccüd namazının önemine özellikle vurgu yapmıştır. Ona göre, farz namazlardan sonra en önemli namaz, teheccüd namazıdır. Gazzali, teheccüd namazının kişiye büyük manevî faydalar sağladığını belirtir ve bu ibadetle sabır gösteren kişinin kalbinin temizleneceğini ifade eder. Bu namaz kişiyi Cenâb-ı Allah'a yaklaştıran çok önemli bir araçtır.⁶⁴

Meşhur sûfilerden Mesruk (rahimehullah)'ın eşi Mesruk'un ibadete olan düşkünlüğünü şöyle anlatmıştır: Mesruk her sabahladığında ayakta çok fazla namaz kıldığından dolayı ayakları şişerdi. O namaz kılarken ben onun arkasında oturur ona olan merhametimden dolayı onun için ağlardım. Mesruk gece uzayıp ve bundan dolayı yorulunca oturarak namaz kılmaya devam ederdi ve gece namazlarını hiç terketmezdi. Bu olay sûfilerin ibadetlerde ne kadar sabırlı olduklarını gösterir.⁶⁵

Sûfî anlayışına göre, ibadetler sadece birer fiziksel hareketler değil, aynı zamanda manevî yolculuğun bir parçasıdır. Bu yolculukta sabır, sadece zahirî engelleri aşmakla kalmaz, aynı zamanda kalbi ve ruhu da arındırır. Mesruk'un gösterdiği sabır ve bağlılık, sûfilerin ibadetlere ne kadar derin bir manevî bağlılıkla yaklaştığının önemli bir örneğidir. Sabırla ve sevgiyle yapılan her ibadet, insanın Allah'a yaklaşmasına ve manevî yönden olgunlaşmasına katkı sağlar.

⁶⁴ İmam Gazali, *İhyau Ulumid'd-Din*, çev. H. Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayın San. A.Ş., 2016), 1/713.

⁶⁵ İmam-ı Şa'rânî, *Tenbihü'l- Muğterrîn (Sûfilere Armağan & Selef-i Sâlihinin Ahlakı)*, çev. Adil Bor (İstanbul: Sistem Matbacılık, 2015), 339.

Dâvûd et-Tâî (rahimehullah), ibadetleriyle tanınan büyük bir sufidir ve hayatı, Allah'a olan derin bağlılığını ve sabırla ibadet etme azmini simgeler. O, gece ve gündüzü sürekli ibadetle geçirirdi; o kadar ki, yemek yemeye ve su içmeye zaman bulamıyordu. Bu, onun ibadete olan aşırı düşkünlüğünü ve nefsin terbiye etmek için gösterdiği müthiş sabrı ortaya koyan bir örnektir.⁶⁶ Dâvûd et-Tâî'nin hayatındaki bu aşırı ibadet, bir yönüyle nefsin her türlü arzularına karşı duyduğu direncin ve manevî disiplinin simgesidir. Ayrıca ibadetlerden yeme- içme gibi zevklerden daha fazla zevk aldığıının göstergesidir. Yemek ve içmek gibi temel ihtiyaçlar, ibadetle o kadar meşgul olduğu için arka planda kalmıştı. Bu durum, onun dünyaya olan bağlılığını ne kadar azalttığını ve Allah'a olan sevgisinin ne denli derinleştiğini gösterir.

Hiz. Âişe'nin aktardığına göre, Resûlullah (sav) gece ibadetine büyük bir titizlikle devam ederdi. Hatta bu ibadet öyle bir süreklilik ve yoğunluk arz ederdi ki, ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı olurdu. Hiz. Âişe, onun bu denli zorluğa katlanmasını anlamakta zorlanarak şöyle sormuştur: *“Ey Allah'ın Resûlü! Allah senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını bağışladığı hâlde, neden kendini bu kadar zorluyorsun?”*

Bunun üzerine Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Şükreden bir kul olmayayım mı?”*⁶⁷ Bu rivayet, Hiz. Peygamber'in (sav) kulluk anlayışını ve ibadetlerinde sergilediği derin şükür bilincini yansıtmaktadır. O'nun ibadetleri, sadece bir yükümlülüğü yerine getirme düzeyinde kalmamış; aksine, Allah'a duyduğu içten bağlılığın, minnettarlığın ve ahlaki olgunluğun bir tezahürü olarak şekillenmiştir. Bu anlayışın sahabe ve tâbiîn nesli üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Nitekim tâbiîn âlimlerinden Âlâ b. Ziyâd (rahimehullah), bu kulluk anlayışını birebir benimseyip hayatına yansıtan örnek şahsiyetlerden biridir. Âlâ b. Ziyad (rahimehullah), Cenâb-ı Allah'ın verdiği nimetlere şükür olarak son derece disiplinli bir ibadet hayatı sürmüştür. O, oruç tutmayı o kadar çok önemsemişti ki, bedeni yeşil renk alacak kadar uzun süre oruç tutar, namaz kılarken ise yere düşene kadar ibadetine devam ederdi. Bu tutumu, onun Allah'a olan derin bağlılığını ve ibadetlere karşı gösterdiği sonsuz sabrı

⁶⁶ Şa'rânî, *Tenbîhü'l- Muğterrîn (Sûfîlere Armağan & Selef-i Sâlihinin Ahlakı)*, 339.

⁶⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 6.

simgeliyor. Âlâ b. Ziyad'ın yaşamı, sürekli ibadet etme ve Allah'a şükretme anlayışının en güzel örneklerindendir.⁶⁸

Tasavvuf erbabı, Ramazan orucu dışında pek çok nâfile oruç tutmuşlardır. Özellikle Pazartesi ve Perşembe günlerinde oruç tutarak, nefsanî isteklerine karşı sabır geliştirmişler ve manevî olarak temizlenmişlerdir. Pazartesi günü oruç tutmanın faziletiyle ilgili olarak Hz. Peygamber (sav)'e yöneltilen bir soru üzerine, bu günü ibadetle geçirmesinin gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: “O gün, benim doğduğum, peygamber olduğum (veya bana vahiy geldiği) gündür.”⁶⁹ Ayrıca, üç aylar boyunca da oruç tutarak, nefsanî arzularını aşmayı hedeflemişlerdir. Bu uygulamalar, onların ruhsal arınma ve disiplin kazanma çabalarını yansıtmaktadır.

Muhyiddin İbnü'l- Arabî, “Fütühât-ı Mekkiyye” adlı eserinde orucunun, nefsi dizginlemede çok önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, oruç, insanın manevî arınmasını sağlamak ve nefsini kontrol altına almak için etkili bir ibadettir. Ayrıca, bu ibadeti yerine getirebilmek için sabrın önemli olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l- Arabî'ye göre, oruç, sadece fiziksel bir açlık ve susuzluk değil, aynı zamanda manevî bir disiplin, sabır ve irade gücü gerektiren bir ibadettir. Bu yönüyle oruç hem bedeni hem de ruhu arındıran bir süreç olarak görülmüştür.⁷⁰

Tasavvuf ehli, nâfile ibadetlerden biri olan zikirde de sabrın büyük önem taşıdığına dikkat çekmişlerdir. Mevlânâ Hazretleri de zikrin sabır gerektiren bir ibadet olduğunu belirtmiş ve bu ibadetin, kişinin Cenâb-ı Allah'a yaklaşmasının en önemli yollarından biri olduğunu vurgulamıştır. Zikir, bir yandan sürekli tekrar ve odaklanma gerektirdiği için sabrı zorlayan bir ibadet olarak görülürken, diğer yandan bu sabırlı zikirle kişinin manevî olarak derinleşip Allah'a daha yakınlaşacağı ifade edilmiştir. Mevlânâ'ya göre, zikirdeki sabır, insanın ruhsal olgunluğa erişmesi için bir anahtar niteliğindedir.⁷¹

⁶⁸ Şa'rânî, *Tenbîhü'l- Muğtarrîn (Sûfilere Armağan & Selef-i Sâlihinin Ahlakı)*, 340.

⁶⁹ Müslim, *Sahihi Müslim*, Sıyâm, 197.

⁷⁰ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 5/33-40.

⁷¹ Mevlana, *Mesnevi (2 Cilt) Manzum Tercüme*, çev. Ahmet Metin Şahin (İstanbul: Karbon Kitaplar, 2018).

Hac ve umre ibadetleri de sabır gerektiren ibadetlerdendir. Bu iki ibadet, fiziksel anlamda oldukça zorlu ve yorucu olabilir, bu yüzden kulun sabırlı olması, bu ibadetlerin kabul olmasını ve manevî olgunlaşmayı artırır. Abdülkadir Geylânî Hazretleri, hac ibadetinin sabırla yapılması gerektiğini vurgulamış ve bu sabrın, kişiyi manevî kirlere arındırarak ruhsal olarak temizlediğini ifade etmiştir. Hac ve umre, sadece fiziksel bir yolculuk değil, aynı zamanda bir sabır ve nefis terbiyesi sürecidir. Kulun bu ibadetlere sabırla yaklaşması hem bedeni hem de ruhsal anlamda yüksek bir olgunluk kazandırır.

Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri'nin Kâbe'ye ulaşmak için on iki yıl geçirdiği rivayet edilir. Ancak bu, sadece mesafe olarak değil, manevî bir yolculuk anlamına gelir. Bâyezid-i Bistâmî, her adımda iki rek'ât namaz kılarak, her anını ibadetle değerlendirir ve bu şekilde yola devam ederdi. O, Kâbe'ye yalnızca fiziksel olarak ulaşmayı değil, ruhsal olarak da olgunlaşmayı hedefliyordu. *“Burası dünya padişahlarının salonu değil ki bir baş burada koşturalım”* sözüyle de Kâbe'nin bir dünyevi ihtirasın yeri olmadığını, tam aksine Allah'a yaklaşma ve manevî arınma yeri olduğunu ifade etmiştir. Bu, Bâyezid-i Bistâmî'nin ibadete olan derin bağlılığını ve sabrını gösteren anlamlı bir örnektir.⁷²

Tasavvuf erbabı, nâfile ibadetler konusunda da farz ibadetlerde olduğu gibi sabra büyük değer vermiştir. Sabır, tasavvufun temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Çünkü tasavvuf yolculuğu, sadece fiziksel değil, manevî bir olgunlaşma sürecidir ve bu süreçte sabır, kişinin nefisini terbiye etmesi, Allah'a yaklaşması ve ruhsal derinlik kazanması için çok önemli bir araçtır. Kişinin manevîyatında ilerlemesi, yaptığı ibadetlerde sabırlı olmasına ve bu ibadetlere içtenlikle bağlı kalmasına bağlıdır. Sabır, tasavvuf ehli için sadece bir erdem değil, aynı zamanda Allah'a yaklaşmanın, nefsin arınmasının ve kalbin olgunlaşmasının anahtarıdır.

1.6. Tevazu ve Kendini Aşma Yolunda Nâfile İbadetler

Tevazu, bir insanın kendisini herkesten küçük görmesi ve Cenâb-ı Allah'ın kudreti karşısında alçakgönüllü bir yaşam sürmesidir. Bu erdem, kulun, Allah'a ibadet ederken kendisini aciz ve zayıf görmesiyle anlam kazanır. Bazı tasavvufi yorumlara

⁷² Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 226.

göre, hakiki tevazuun ölçüsü, bireyin kendi hâl ve amellerine karşı beğeni ve tatmin duymaktan bütünüyle uzak durmasıdır. Bu anlayışa göre kul, kendisinde bulunan hiçbir vasfı, yaptığı hiçbir ameli değerli ya da güzel görmemelidir. Öyle ki, sûfiler bu tevazu halini mecazî bir dille ifade ederek, “*Kişi öyle bir mertebeye ulaşır ki, ayağına baktığında ayakkabısının bağcığını bile güzel bulmaz*” demişlerdir. Bu benzetme, nefsin gizli övgülerinden ve bâtinî tatmin duygusundan tamamen arınmış bir kalp durumunu tasvir eder.⁷³ Tevazu, sadece bir dış davranış değil, aynı zamanda kalbin derinliklerinde bir teslimiyet ve saygıdır. Kur'an-ı Kerim'de Cenâb-ı Allah, “*Rabbinin huzurunda boynu bükük, gözleri yaşlı olan kullar, işte onlar, Allah'ın kullarıdır. Onlar ne kibirli ne de kendini beğenmiş insanlardır*”⁷⁴ diyerek, gerçek kulların tevazu ile Allah'a yaklaşmalarını ve kibirden uzak durmalarını öğütlemiştir. Bu ayet, tevazunun, bir müminin kalbinde ve ibadetlerinde olgunlaşması gereken en önemli özelliklerden biri olduğunu açıkça belirterek, ibadetlerde tevazu sahibi olmamızı istiyor.

Nâfile ibadetlerde tevazu sahibi olmak, kişinin manevî yükselişine büyük katkı sağlar. Çünkü nâfile ibadetler, gönüllü olarak yapılan ibadetler olup, bu tür ibadetlerde kibirlenme tehlikesi bulunmaktadır. Kişi, sabahlara kadar ibadet etse dahi, kendisini uyuyanlardan üstün görmemelidir. Zira bu tür ibadetlerde asıl önemli olan, Allah'a olan samimi bağlılık ve ihlastır, sadece fiziksel olarak yapılan bir eylem değil. “Kalem naimden kalkmış, ama kaimden kalkmamıştır” sözü de bu durumu ifade eder; yani fiziksel bir eylemden daha önemli olan, kalbin ve niyetin doğru olmasıdır. Tasavvuf adabında ise mürit, nefsinin herkesin nefsinden daha alçak görmelidir. Nefsini alçak görmeyen ve kibirlenen kişi, manevî olgunlaşma yolunda engellerle karşılaşır ve ruhsal olarak ilerleyemez. Tevazu, kişinin ibadetlerinde riyaya düşmemesi ve Allah'a olan bağlılığını samimi bir şekilde sürdürmesi için elzemdir. Nefsini ve ibadetlerini sürekli alçakgönüllülükle değerlendiren kişi, tasavvufî yolculukta gerçek anlamda olgunlaşır ve Allah katında değer kazanır.⁷⁵

Şeyh Abdüllaziz Dirînî (rahimehullah), manevî terbiyede ilerlemenin temel şartlarından biri olarak tevazu ve alçakgönüllülüğe dikkat çeker. Ona göre, sâlikin ilahî

⁷³ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 4/131.

⁷⁴ el-Furkan 25/ 63.

⁷⁵ İmam-ı Şa'rânî, *Kudsi Nurlar & Tasavvuf Kaideleri*, çev. Süleyman Taş (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 374-375.

lütuf ve feyze mazhar olabilmesi, öncelikle nefsini küçültmesiyle mümkündür. “*Kim tüm mevcudatın yardımını üzerine çekmek isterse, kendisini her şeyden küçük görsün*” sözüyle, insanın ilahî yardıma erişebilmesi için kibrinden sıyrılarak mutlak bir mahviyet hâline bürünmesi gerektiğini vurgular.⁷⁶ Bu yaklaşım, tasavvufî düşüncede tevazunun sadece bir ahlâk ilkesi değil, aynı zamanda manevî terakkînin ön koşulu olduğunu ortaya koyar. Medet, bir nehir gibi daima aşağıya doğru akar ve kişinin tevazuyla alçakgönüllülükle kendini aşağı görmesi, o ilahi yardımı ve feyzi üzerinde toplamasına vesile olur. Şeyh Abdüllaziz Dirini, aynı zamanda, “*Kişi her ne zaman kendisini bir başkasıyla eşit görse onun feyzinden istifade edemez*” diyerek, kibir ve gururun manevî yolda en büyük engellerden biri olduğunu anlatmaktadır. İnsan, ne kadar büyük bir alim, mürit veya insan olursa olsun, daima başkalarından üstün olduğunu düşünmemeli ve her zaman kendini küçük görmelidir. Çünkü gerçek feyiz ve ilahi yardımlar, ancak alçakgönüllü ve tevazu içinde olunduğunda gelir.⁷⁷

Ömer b. Abdülaziz (rahimehullâh), amellerinde kibirlenmekten ve nefsinin gururlanmasından sakınmak için secdelerini toprak üzerinde yapmayı tercih etmiştir. Bu, onun Allah'a olan derin bağlılığını ve tevazusunu simgeler. Kendisinin, Allah karşısında ne kadar aciz ve küçük olduğunu hatırlamak amacıyla böyle bir davranış sergilemiştir. Yahya b. Halid (rahimehullâh) ise, “*Asil bir kişi Cenâb-ı Allah'a ibadet ettiğinde alçakgönüllü mütevazî olur. Âsi bir kişi Cenâb-ı Allah'a ibadet ettiğinde kendini büyük görür ve kibre kapılır*” diyerek, insanın ibadet sırasında iç dünyasını ve kalbini nasıl şekillendirdiğinin önemli olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸

İbadet, sadece fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda kalbin ve ruhun Allah'a olan teslimiyetidir. Kişi, ibadetinde samimi ve tevazu içinde olmalı; nefsini büyütmemeli, her zaman Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini hatırlamalıdır. Aksi takdirde, ibadetler kibir ve gurur kaynağına dönüşebilir ve ruhsal olarak olgunlaşmak yerine gerileme yaşanabilir. Selef-i sâlihın her şeyde olduğu gibi ibadetler noktasında da kibre kapılmamak için son derece mütevazî bir şekilde Cenâb-ı Allah'a kulluk yapmışlardır. Bundan dolayı tevazu tasavvufta son derece önemli bir erdem olarak

⁷⁶ Şa'rânî, *Kudsi Nurlar & Tasavvuf Kaideleri*, 374-375.

⁷⁷ Şa'rânî, *Kudsi Nurlar & Tasavvuf Kaideleri*, 374-375.

⁷⁸ Ebû'l Leys Semerkandi, *Tenbihü'l Gafilin* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015), 306.

karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kulun mütevazi hali nâfile ibadetlerin de değerini artırır.

1.7. Allah’a Yakınlaşma ve Nâfile İbadet İlişkisi

Cenâb-ı Hak, insanları ve cinleri yalnız kendisine kulluk yapmaları için yaratmıştır. Allah bizden rızasını kazanmak için ibadetler noktasında gayret ve sebat göstermemizi istemektedir. Bu ibadetler yapılırken sadece Allah'ın rızası gözetilirse ve mükafat sadece Allah'tan beklenilirse Allah'ın rızası kazanılır. Bediüzzamanın dediği gibi amellerinizde rızayı ilahi olmalı. O razı olduktan sonra bütün dünya küsse ehemmiyeti yok anlayışıyla yapılan nâfile ibadetler daha çok ehemmiyet kazanır.⁷⁹

Kur'an ve sünnette nâfile ibadetlerin önemi anlatılmış, bu ibadetler insanlara zorunlu tutulmamış ve yapılması teşvik edilmiştir. Hicr Suresi'nin 99. ayetinde Allah, Peygamber Efendimize (sav) “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et*”⁸⁰ diye emretmektedir. Bu ayet, kulluğun sürekliliğini ve son nefese dek devam eden bir hizmet bilincini ifade eder. Kuşeyrî'nin yorumuna göre bu ayet, sadece ibadetlerin zâhirî boyutuna değil, aynı zamanda manevî yolculukta istikrar ve teslimiyete de işaret eder. Buna göre kul, Allah'a yakınlık makamına erip vuslatın edebiyatıyla yükümlü kılınacağı âna kadar, hizmeti bir lütuf ve görev bilerek kulluk çizgisinde sebat etmelidir. Bir diğer yoruma göre ise, kişinin sahip olabileceği en üstün meziyet, Rabbi karşısında kulluğunu eksiksiz şekilde yerine getirmesidir. Bu anlayış, manevî yüceliğin, bilgi ya da makamdan ziyade, kulun sürekli bir şekilde ibadet bilincinde olmasıyla mümkün olacağını vurgular.⁸¹

Mutasavvıflar, farz ibadetlerin insanı Cenâb-ı Allah'a yaklaştıracaklarını, nâfile ibadetler ile de kul bu yakınlığa daha da çok yaklaşarak Allah'ın rızasına kavuşacaklarına inanıp o şekilde ibadet ederler. Tasavvuf düşüncesine göre, nâfile ibadetlerde süreklilik gösteren bir kul, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde beyan buyurulduğu üzere, Allah Teâlâ'nın özel yakınlığına mazhar olur. Bu yakınlık neticesinde kulun görme, işitme, tutma ve yürüme gibi fiilleri ilâhî murakabe

⁷⁹ Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: rnk neşriyat, 2013), 181.

⁸⁰ *el-Hicr* 15/ 99.

⁸¹ *el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât*, 3/242.

ve tasarruf altında gerçekleşir; böylece kul, mecazî anlamda Allah'ın gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı hâline gelir.⁸²

Dua etmek, Allah'a gönülden yönelmek ve O'ndan yardım dilemek; insanın aczini idrak ederek ilâhî kudrete sığınmasının ifadesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Bana dua edin, size karşılık vereyim*”⁸³ buyrulurken duanın ilâhî kabul vaadine mazhar olduğu bildirilmiştir. Zor zamanlarda Allah'a yönelmek, bir imanın tezahürüdür. Nitekim Kur'an, “*İnsana bir zarar dokunduğunda, yan yatarak, oturarak veya ayakta iken bize dua eder; fakat ondan zararı giderdiğimizde, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç dua etmemiş gibi geçip gider*”⁸⁴ Bu ayet, insanın imtihan sürecindeki manevî dönüşümünü ve bu dönüşümün süreklilik göstermeme riskini ortaya koyar.

Tasavvufî açıdan değerlendirildiğinde, kul bir musibetle karşılaştığında, bu durum onu doğal olarak huzursuz eder. Bu huzursuzluk, onu çözüm arayışına yöneltir ve en nihayetinde, gerçek yardımın yalnızca Allah'tan gelebileceğini idrak ettirir. İşte bu idrak, samimi bir sığınmanın ve yalvarışın kapılarını aralar. Kul, içinde bulunduğu zaruret hâlinde Rabbine içtenlikle yönelir; çünkü kalp, çaresizlik anında kibirden arınır ve ihlâsla dolar. Ancak bu içten yöneliş, çoğu zaman sıkıntının kalkmasıyla birlikte zayıflar. Belâ geçip, yerine kolaylık ve huzur geldiğinde, kulun Allah'a olan teveccühü azalabilir; hatta kişi, daha önce yaşadığı o derin bağılılığı ve yalvarışı unutarak, hiç zor bir süreç yaşamamış gibi bir tutum sergileyebilir. Bu hâl, insanın nefesine güvenmemesi gerektiğini, imtihanın yalnızca musibetle değil, rahatlıkla da olduğunu hatırlatır. Gerçek kulluk, sadece darlık zamanlarında değil, nimet zamanlarında da Allah'a aynı teslimiyet ve farkındalıkla yönelmeyi gerektirir.⁸⁵

“Hiçbir gün çıplak kalmamış gibi davranır delikanlı, giyinince

Ve hiç züğürtlük çekmemiş gibi davranır, mal sahibi olunca”⁸⁶

Allah yolunda fedakârlıkta bulunmak ve Allah için sevmek ya da buğz etmek, bir müminin iç dünyasındaki ihlâsın göstergesidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de

⁸² Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Rikak, 38.

⁸³ *el-Mü'min* 40/60.

⁸⁴ *el-Yûnus*, 10/12.

⁸⁵ *el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât*, 2/443.

⁸⁶ *el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât*, 2/443.

*“Bir kimse Allah için sever, Allah için buğzederse, onun imanı kemale ermiştir”*⁸⁷ buyurmuştur. Allah'ın hükümlerine gönülden razı olmak ise kulluğun en yüksek derecelerindendir: *“Rabbinin hükmüne sabret; çünkü sen Bizim gözümüzün önündesin”*⁸⁸ ayeti, ilâhî hükme rıza ve teslimiyetin önemine işaret eder.

Nimetlere şükretmek ve kanaatkâr olmak, Kur'an'da defaatle övülmüş bir erdemdir. *“Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artırırım”*⁸⁹ ayeti, şükrün bereket kaynağı olduğunu bildirir. Öte yandan kulun hatalarını fark ederek istiğfar etmesi de ibadet kapsamındadır. Zira Allah Teâlâ, *“Ey iman edenler! Allah’a içten bir tevbe ile tevbe edin”*⁹⁰ buyurarak bu bilinçli dönüşün önemine dikkat çeker.

Sonuç olarak, dua, şükür, istiğfar, Allah için sevgi ve buğz gibi ameller yalnızca şekli ritüeller değil, aynı zamanda kalbi bir bağlılığın, bilinçli bir kulluğun ve ihlâsın ifadesi olan nâfile ibadetlerdir.

Tasavvuf erbabına göre ibadetlerin çeşitli maksatları vardır. Bunlar arasında, cehennem korkusu ve cennet sevgisiyle yapılan ibadetler, sadece Allah'ın emri olduğu için yapılan ibadetler ve Allah'ı tanıma (marifetullah) ve Allah'a sevgi (muhabbetullah) amacıyla yapılan ibadetler yer alır. Bu maksatlardan birini elde etmek için ibadetleri yerine getirmek caizdir. Ancak Râbiatü'l Adeviyye'den sonra tasavvufi düşüncede kabul edilen en yüksek ibadet anlayışı, herhangi bir karşılık beklemeden yalnızca Allah'ın rızasına ulaşmak ve O'nun emirlerine uyma amacıyla yapılan ibadetlerdir. Bu anlayış, tasavvuf erbabının ortak kanaati haline gelmiştir.⁹¹

Gazzâlî, ibadetlerin nihai amacının salt ritüel bir eda olmadığını; asıl gayesinin insanı manevî bakımdan olgunlaştırmak, ahlâkî erdemlerle donatmak ve kulun Allah'a yakınlığını artırmak olduğunu vurgulamaktadır. Yani ibadet, kişinin derûnî gelişimi ve manevî yükselişiyle bağlantılı olmalıdır. Eğer ibadetler yalnızca şekilsel olarak yerine getirilirse, bu ibadetler insanın manevî olarak doyum sağlanmasına ve derinleşmesine yardımcı olamayacaktır. Yani ibadetlerin yalnızca şekilsel olarak değil, aynı zamanda

⁸⁷ Müslim, *Sahihi Müslim*, İmân, 69.

⁸⁸ *et-Tûr*, 52/48.

⁸⁹ *İbrahim*, 14/7.

⁹⁰ *et-Tahrîm*, 66/8.

⁹¹ İdris Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009).

ruhsal ve maddi bir derinlik taşıması gerekir. Gazzâlî'ye göre, ibadetlerin gerçek anlamı, onları içten ve derin bir bilinçle yapmaktan geçer.⁹²

1.8. Mutasavvıfların Nâfile İbadetler Konusundaki Görüşleri

1.8.1. İmam Gazzâlî'nin nâfile ibadet anlayışı

İmam Gazzâlî'nin nâfile ibadet anlayışı, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Onun bu konudaki görüşleri, özellikle *İhya'ü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde detaylı bir şekilde yer alır. Gazzâlî, nâfile ibadetlerin, kişinin Allah'a yaklaşması ve ruhsal gelişimi için önemli bir araç olduğunu vurgular.

Gazzâlî, farz ibadetlerin insanın İslam'daki temel sorumluluklarını yerine getirmesi olduğunu belirtirken, nâfile ibadetlerin bu sorumlulukların ötesinde, bireyin Allah'a olan yakınlığını artırmaya yönelik eylemler olduğunu ifade eder.⁹³ Nâfile ibadetler, kişinin manevî derecelerini yükseltmesi ve Allah'a olan sevgisini artırması için bir vesile olarak kabul edilir.

Gazzâlî, nâfile ibadetleri sadece fiziksel bir eylem olarak görmez. Onlara bir ruhî derinlik ve niyet katmak gerektiğini vurgular. Bir kimse, farz olan ibadetlerini yerine getirdikten sonra, nâfile ibadetlerle kalbini ve ruhunu arındırarak Allah'a yaklaşabilir. Bu ibadetler, insanın nefsini terbiye etmesine ve arifler gibi bir anlayışa sahip olmasına yardımcı olur.

İmam Gazzâlî, nâfile ibadetlerin bireyde bazı manevî faziletler oluşturduğunu söyler. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Sabır ve tahammül: Nâfile ibadetlerin düzenli bir şekilde yapılması, sabrı ve tahammülü artırır. İbadetlerin faydalı olabilmesi ve düzgün şekilde yapılabilmesi için sabırlı olmak gereklidir. Çünkü çoğu ibadet, sabır ve zorluklara dayanma gücüyle ilişkilidir. Sabırsız bir kişi, ibadetlerinde başarılı olamaz. Çünkü Cenâb-ı Allah'a ibadet etmek ve O'na layık olmaya çalışmak büyük bir amaçtır. Bu büyük amaca ulaşabilmek için sabır ve zorluklara dayanma azmi gereklidir.⁹⁴

⁹² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf klasikleri* (İstanbul: Erkam Matbacılık, 2010), 170.

⁹³ İmâm-ı Gazâlî, *Namazın Sırları ve Fazileti*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 20.

⁹⁴ İmam Gazzâlî, *Cennete Doğru Âbidler Yolu (Minhâcu'l-Âbidîn)* (İstanbul: Semerkand, 2012), 163.

Nefsi terbiye etme: Nâfileler, insanın nefsini eğitme ve kötü huyları düzeltme konusunda yardımcı olur. Çünkü nefsin arzuları (hevâ-yi nefis) insanı itaatsizliğe yönlendirir ve ona karşı koymak zorlaşır. Bu engel nâfile ibadetler sayesinde ortadan kalkar.⁹⁵

Manevî huzur: Sürekli nâfile ibadetler yapmak, bireye manevî bir huzur ve mutluluk sağlar.

Gazzâlî, nâfile ibadetlerin sayısının önemli olmadığını, asıl olanın samimi bir niyetle yapılmasının mühim olduğunu belirtir. Kişinin ruhsal yapısına ve günlük koşullarına uygun bir şekilde nâfile ibadetlerini yerine getirmesi, ruhsal huzur için daha sağlıklıdır. Gazzâlî nâfile ibadetlerin dünyevi sorumluluklarını ihmal edecek kadar aşırıya kaçmaması gerektiğini de ifade eder.⁹⁶

Gazzâlî, nâfile ibadetlerin en önemli yönünün niyet olduğunu belirtir. İbadetlerin sadece görünüşte yapılması yeterli değildir, kalbin de bu ibadetlere katılması gerekir. İnsanın Allah'a yaklaşmayı samimi bir şekilde istemesi ve ibadetleri Allah'ın rızası için yapması gerektiğini vurgular.

Gazzâlî, nâfile ibadetlerin çeşitliliğine dair pek çok örnek sunar. Bu örnekler arasında şunlar bulunmaktadır:

Nâfile namazlar: Nâfile namazlar, belirli sebeplere veya vakitlere bağlı olarak iki ana kategoriye ayrılır. Sebeplerle ilgili nâfile namazlar, belirli sebeplerin ortaya çıkmasıyla kılınır ve ibadet anlamında bu olaylara özel bir önem verilir. Sebeplerle ilgili nâfile namazlara örnek olarak: Yağmur namazı ve ay ve güneş tutulması namazları örnek verilebilir. Vakitlere dayalı olarak yapılan nâfile namazlar, belirli zaman dilimlerinde tekrarlanarak kılınır. Vakitlerle ilgili nâfilelere örnek olarak. Teheccüd namazı, Kuşluk namazı vb. namazlar verilebilir.⁹⁷

Nâfile oruç: Sûfilere göre oruç, sadece yemek ve içmekten uzak durmakla kalmayıp, aynı zamanda diğer tüm günah ve haramlardan da kaçınmayı gerektirir. Bu bakış açısıyla, oruç tutarken sadece fiziksel bir açlık ve susuzluktan kaçınmak değil,

⁹⁵ Gazzâlî, *Cennete Doğru Âbidler Yolu (Minhâcu'l-Âbidîn)*, 189.

⁹⁶ Gazzâlî, *Cennete Doğru Âbidler Yolu (Minhâcu'l-Âbidîn)*, 189-192.

⁹⁷ İmâm Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/694-695.

aynı zamanda ruhsal ve manevî temizlik de hedeflenmelidir. Gazzâli orucu bir ibadet olarak yerine getiren kimseyi, abdestini doğru bir şekilde alan kimseye benzetmektedir. Eğer bir kimse abdest alırken yalnızca zâhirî şartları yerine getirip organlarını yıkamakla yetinirse, bu durumda ibadetin yalnızca dış biçimini uygulamış olur; fakat bu fiilin manevî boyutunu ve derin anlamını kavrayamamış sayılır. Gerçekten oruç tutan bir kimse, sadece yeme içmeden uzak durmakla kalmaz, aynı zamanda kötü düşünceleri, davranışları ve günahları da terk eder. Orucu sadece fiziksel olarak tutan, ancak manevî anlamını idrak etmeyen bir kimse, tıpkı abdestin gerekliliklerinden sadece bir kısmını yerine getiren kimseye benzer. Öte yandan, oruç ve ibadetlerinde hem asıl amacı hem de faziletleri yerine getiren kişi, en yüksek kemale ulaşmış olur.⁹⁸

Gazzâli faziletli günlerin oruç tutmak için özel bir öneme sahip olduğunu belirtir. Faziletli günlerde oruç tutmak, kişinin sevabını artırır ve Allah'a yakınlık sağlar. Bu tür günler yılın belirli zamanlarında, ayda bazı günlerde ya da hafta içinde yer alan özel zamanlarda olabilir. Örneğin, Ramazan ayında, Arefe günü, Pazartesi ve Perşembe günleri gibi zamanlarda oruç tutmak daha faziletli kabul edilir. Bu günlerde oruç tutmak, kişinin manevî derecesini yükseltir ve onun Allah'a olan yakınlığını pekiştirir.⁹⁹

Sadaka ve diğer hayır işleri: Maddî ya da manevî anlamda hayırlı işler yapmak, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen erdemli davranışlardır. Bir hurma bile olsa, sadaka vermek kişinin günahlarını siler ve Allah'ın rahmetini kazanmasına vesile olur. Ayrıca, sadaka vermek açlık ve yoksulluk gibi ihtiyaçları gidermenin yanı sıra, kişinin manevî olarak da arınmasına yardımcı olur. Günahların, suyun ateşi söndürmesi gibi hayır ve iyiliklerle temizlendiği ifade edilmekte, küçük bir sadakanın bile büyük bir etkisi olabileceği anlatılmaktadır.¹⁰⁰

Zikir ve dua: Allah'ı sürekli anmak, dua etmek, kişinin kalbini arındıran önemli ibadetlerdir. Zikir, Allah'ı anmak ve O'na yönelmekle başlayan bir süreçtir.

⁹⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/845.

⁹⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/847-853.

¹⁰⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/805.

Başlangıçta, müridin kalbi ve dili vesveselerden arındırılmaya çalışılır ve Allah'ın zikrine yönlendirilir. Bu başlangıç, bir tür irade gücü gerektirir, çünkü kalp başlangıçta buna alışkın değildir ve dış etkenlerden etkilenebilir. Zikrin sonundaysa, bu sürekli ve kararlı zikri devam ettikçe, mürid Allah ile bir ünsiyet ve muhabbet kazanır. Yani, başlangıçta zoraki olan bu zikri, sonunda içten ve kalpten gelen bir sevgi ve bağlılıkla yapar hale gelir. Bu süreçte, Allah'ın sevgisi kalbe yerleşir ve mürid, zikrin derin anlamına vararak gerçek huzuru ve manevî tatmini elde eder. Sonuçta, zikir sadece dilde kalmaz, kalpte de derin bir sevgi ve bağ kurar.¹⁰¹

Dua ederken, kişinin Rasûlullah'tan (s.a.v.) gelen duaları kullanması en güzel ve en doğru yöntemdir. Çünkü bu dualar, hem Allah'a en uygun şekilde yönelmemizi sağlar hem de Peygamber Efendimizin (s.a.v.) öğrettiği şekilde duanın gücünden faydalanmamıza yardımcı olur. Ayrıca, dua ederken herhangi bir yapmacıklıktan, süsten veya zorlama ifadelerden kaçınılması gerektiği vurgulanır. Yalvarış ve samimi bir yakarış diliyle, Allah'a içtenlikle seslenmek, dua etmenin en makbul ve en güzel şeklidir. Allah, kalpten yapılan samimi duaları daha çok kabul eder, çünkü O, kalbin derinliklerini bilir ve kulunun içtenlikle O'na yönelmesini kabul eder.¹⁰²

İmam Gazzâli, nâfile ibadetlerin bireyler için olduğu kadar toplumlar için de faydalı olduğunu ifade eder. İnsanlar, nâfile ibadetler vesilesiyle daha ahlaki ve manevî bir yaşam sürerler. Bu da toplumun barış ve huzur içinde yaşamasına katkı sağlar.

Sonuç olarak İmam Gazzâli, nâfile ibadetleri sadece dini bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda bireysel bir manevî gelişim aracı olarak görür. Bu ibadetler, kişinin Allah'a olan sevgisini artırmak, ruhunu arındırmak ve ahlaki olarak kendini olgunlaştırmak için bir fırsattır. Nâfile ibadetler, Gazzâli'ye göre, kendi iç yolculuğunu yapan bir insanın Allah'a yakınlaşmasının en değerli yollarından biridir.

1.8.2. İbn Arabî'nin nâfile ibâdetlere bakışı

İbn Arabî nâfile ibadetleri farz ibadetlerin devamı ve farz ibadetlerin dayanağı olarak görmektedir. O bu konu hakkında şunları dile getirmektedir:

¹⁰¹ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/1062-1063.

¹⁰² İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/1079.

*“Kuşkusuz nâfileler bir ilkeye dayanır
Onların dayanağı farz ibadetlerdir.
Farz, bir ışıkla karşı karşıya geldiklerinde cisimler
İlave nâfileler ise gölgeye benzer
Dışta farz gibi uygulanır, farz değillerken
Hesapta ise farza dönüşürler
Hadis bunu belirtmiş ve açıklamış
Aslını ise aslından ayırdı
Nâfile ibadet yaptığında bil ki
İlah'ın sizi sevmesi nâfilenin neticesidir
Artık bütün güçlerin Rabb'in olur, avuçla
Nâfilenin çiselemesinden ki sağanağına eresin!”¹⁰³*

İbn Arabî nâfile ibadetlerin ilahi mertebede birleştirici bir güce sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Nâfile ibadetlerin, kişinin ruhunu yücelterek onu Cenâb-ı Allah'a yakınlıktırdığı ifade edilmektedir. Bu süreçte, nâfile ibadetlerin sahibi, Allah'ın varlığını ve kudretini daha derin bir şekilde hisseder, O'nu tadar ve O'na olan şükrünü yerine getirmekte yetersiz kalır. Çünkü Allah'ın gerçek değerini kavrayabilmek, O'na layık bir teşekkür sunabilmek oldukça zordur. Bu, insanın sınırlı kapasitesinin, sonsuz bir varlık karşısında nasıl çaresiz kaldığını gösterir.¹⁰⁴

Nâfile ibadetler farz ibadetlerin yüksekliğine göre derecelendirilir. Nâfile ibadetler, farz ibadetlerin esaslarına dayalıdır ve bu esaslardan türetilir. Her nâfile ibadet, kendisini oluşturduğu farz ibadetin özelliklerine ve tarzına göre şekillenir. İnsanlar da Hakk'ın suretine benzer bir şekilde var olmuşlardır; Allah mutlak varlık sahibidir; bizler ise O'nun yaratma sıfatının bir sonucu olarak varlık kazanmış geçici

¹⁰³ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 169.

¹⁰⁴ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 169-170.

ve izâfî varlıklarıdır. Ayrıca, nâfilelerin dışında kalan ibadetler ise bağımsız ve müstakil ibadetler olarak adlandırılır.¹⁰⁵

İbadetler arasında tenzih (Allah'ı yüceltme) yönüyle en üstün nâfile ibadet olarak oruç öne çıkarılmaktadır. Oruç, farz olarak Ramazan ayında tutulur ve Ramazan, Allah'ın adıyla özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle oruç, sadece bir ibadet değil, aynı zamanda Allah'ın ismiyle bağlantılı ve O'na yaklaşmayı simgeleyen bir anlam taşır. Oruç, diğer tüm nâfile ibadetlerden üstün tutulur çünkü hem benzersizdir hem de Allah'ın benzeri olmayan varlığına işaret eder. Oruç, diğer ibadetlerden farklı olarak hem ruhsal hem de fiziksel yönleriyle insanı derinlemesine etkiler ve Allah'a yaklaşmayı sağlayan özel bir ibadet olarak kabul edilir.¹⁰⁶

Nikâh, hayır ve nâfile ibadetler arasında en yüce mertebeye sahip amellerdendir. Zira nâfile nikâh, farz olan nikâhın bir türevidir; farz olan asıl, nâfile ise ona ilave edilmiş bir fazilet mesabesindedir. Farz nikâh, farz ibadetlerin en üstün olanıdır ve nâfile nikâh da nâfilelerin en üstünü olarak kabul edilir. Nikâh, türleri farklı olsa da onu yerine getiren kişi hem farzın hem de nâfilenin faydalarını elde eder. Nikâhın esasının nâfile olduğu, çünkü bir amelin daha önce var olmayan bir varlık ortaya çıkarması, yani yeni bir aile, yeni bir bağ kurmasıyla sonuçlanması, nikâhın özgün ve özel bir ibadet olduğunu gösterir. Her ibadet, kendi hakikatine ve yoluna göre bir sonuç oluşturur, fakat nikâh hem özü hem de sonuçları bakımından diğer ibadetlerden daha üstün, ihata ve öncelik sahibidir. Ebu Hanife de nikâhın en faziletli nâfile ibadet olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁷

İbn Arabi namaz nâfilelerinin, kulun varlığını ve Cenâb-ı Allah ile olan ilişkisinin derinliğini ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Kutsî hadiste, “*Namazı kendim ile kulum arasında böldüm*” ifadesi, namazın bir kısmının Allah'a, diğer kısmının ise kuluna ait olduğunu belirtir. Kul, namazın nâfile kısımlarını yerine getirerek bu taksimi fark eder; Allah'ın payı ile kendi payını öğrenir. Farz namaz ise, kulun sadece Rabb'inin payını ve namazın farz kısmını öğrenmesini sağlar. Farz ibadetlerin sahibi olan kul, zorunlu olarak bu ibadeti yerine getirirken, nâfile ibadetleri

¹⁰⁵ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 170.

¹⁰⁶ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 170.

¹⁰⁷ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 170-171.

yerine getiren kul özgürdür. Nâfile ibadetlerde, kulun iradesi ve özgürlüğü ön plana çıkar; kul, nâfileyi dilediği zaman yapar, dilediği zaman yapmaz. Bu özgür irade, kulun ilahi bir nitelik kazanmasına olanak tanır. Bu ilahi nitelik, “meşiyet” olarak adlandırılır; yani, kulun dilediği şekilde hareket etme özgürlüğü. Farz ve nâfile arasındaki fark, bu özgürlüğün ve zorunluluğun bir yansımasıdır.¹⁰⁸

Oruç nâfilesi, “*O'nun benzeri bir şey yoktur*”¹⁰⁹ ayetindeki benzersizlik kavramını, Allah'ın benzerinin olamayacağını öğretmek için kullanır. Allah'ın hiçbir benzeri yoktur ve O, kendisine eş veya denk kabul etmez. Bu nedenle, Allah mutlak benzersizlik sahibidir. Allah'a dair kavrayışımız, yalnızca O'nun isim ve sıfatları aracılığıyla mümkündür. Allah, varlık adını âleme verirken, âlem de O'nun güzel isimlerini taşır ve Hakk'ın yansıması olarak O'nun isimlerinin tecelli ettiği bir mazhar durumundadır. Bu durum, âlemin Allah'ın isim ve sıfatları doğrultusunda var olduğu anlamına gelir.¹¹⁰

Zekât nâfilesi, farz olan zekâtın ötesinde bir bereket getirir ve bu bereket, farzın sağladığı kazancın üstünde bir artışa yol açar. Hac nâfilesi, yönelişin birliğiyle birlikte, varlıkların farklı yönlerdeki açılışını mümkün kılar. Umre nâfilesi ise, helal ve haram arasında bir denge kurarak, insanı Hakk'ın huzuruna sokar ve bu süreçte bir manevî tatmin ve zevk hissi yaratır. Zikir nâfilesi ve buna devam etmek, insanın âlemde istediği her şeye “ol” demesiyle bu şeylerin gerçekleşmesine olanak tanır. Bu ibadetler, Allah'ın huzurunda farklı tecelliler olarak anlam bulur.¹¹¹

Öyleyse, nâfile ibadetler, Allah'ın kulunu sevmesini sağlar; fakat bu sevgi, sıradan bir sevgi değildir. Bu, Hakk'ın kuluna duyduğu sevgidir. Kulağın, gözün ve elin, Allah'ın kendisiyle duyduğu, gördüğü ve tuttuğu şeylerdir. Yani, bu sevgi, kulun Allah'la birleştiği, her eyleminin O'nun iradesiyle gerçekleştiği bir sevgi boyutudur.¹¹²

¹⁰⁸ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 171.

¹⁰⁹ *el-Şûrâ* 42/11.

¹¹⁰ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 171-172.

¹¹¹ Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 172.

¹¹² Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7, 172.

1.8.3. İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî'nin nâfile ibadetlere bakışı

İmâm-ı Rabbânî'ye göre islamî ibadet hayatı, bireyin Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanma gayesiyle şekillenir. Bu hedef doğrultusunda ibadetler, dinî hükümlere göre farz ve nâfile olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Bu tasnif, yalnızca ibadetlerin şekliyle değil, Allah katındaki değerleri ve bireysel sorumlulukla da yakından ilişkilidir. Bu bağlamda İmâm-ı Rabbânî farz ibadetleri, kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifeler olarak nâfile ibadetlerden çok daha üstün olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bir farzı vaktinde eda etmek –gecikmişse kazâ etmek suretiyle– bin yıl sürecek nâfile ibadetlerden daha faziletli sayılmıştır.¹¹³

Bu durum, sadece ibadetin türüne değil, niyet ve ihlâs gibi manevî unsurlarına da temas eder. İmâm-ı Rabbânî'ye göre, ister namaz, oruç, zikir, tefekkür gibi doğrudan Allah'a yönelik içeren ritüeller olsun, ister başka gönüllü ibadet türleri olsun, bunlar ne kadar ihlâs ile yapılırsa yapılsın, farz ibadetlerin yerini tutmaları mümkün değildir. Hatta farz ibadetlerin edâsı sırasında onların sünnetlerine ve edeblerine riayet edilmesi bile, nâfile amellerden daha değerli kabul edilmektedir.¹¹⁴

Şu da önemle belirtilmelidir ki, nâfile ibadetler hiçbir şekilde değersiz görülmemelidir. Ancak bu ibadetlerin farzlara riayet ve haram ile mekruhlardan sakınma hassasiyetiyle birlikte yapılması, onların manevî değerini artırır. Aksi takdirde, yani nâfile ibadetler farzlara gereken önemi vermeden ve sakınılması gereken şeylerden uzak durmaksızın yerine getirildiğinde, bu durum birey için manevî zarar dahi teşkil edebilir.¹¹⁵ Bu noktada, nâfile ibadetlerin güzel olabilmesi için yalnız başına yeterli olmadığı, temel dinî yükümlülüklerin eksiksiz yerine getirilmesiyle anlam kazandığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre nâfile ibadetler, kişiyi “zıll”, yani Allah'ın rızasının gölgesine, rahmetinin yansımalarına ulaştırabilir. Kalpte huzur, gönülde sükûnet ve ibadetlerde derinlik gibi tezahürlerle bireyin manevî hayatına katkıda bulunur. Ancak, bu katkı sınırlıdır ve kişiyi mutlak anlamda Allah'ın huzuruna, yani “asıl” makama

¹¹³ Serhendî, *Mektûbât*, 1/47.

¹¹⁴ Serhendî, *Mektûbât*, 1/47.

¹¹⁵ Serhendî, *Mektûbât*, 1/47.

ulaştırmakta tek başına yeterli değildir. Bu nedenle, nâfile ibadetlerin fazileti büyüktür fakat esas hedef olan vuslat, yani Allah'a hakiki yakınlık, ancak farz ibadetlerin eksiksiz ve ihlâs ile yerine getirilmesiyle mümkün olur. Bununla birlikte, farz ibadetlerin öncesinde ve sonrasında eda edilen bazı nâfile ibadetler –örneğin farz namazlardan önce ve sonra kılınan sünnet namazlar– hem farzların eksikliklerini telafi eder hem de bireyi Allah'a yakınlaştırma sürecinde destekleyici rol oynar. Bu yönüyle bu tür nâfileler, sıradan gönüllü ibadetlerin ötesinde bir işleve sahiptir.¹¹⁶

Bu bağlamda ifade edilebilir ki: Farz ibadetler, Allah'a ulaşmanın zorunlu yollarıdır; nâfile ibadetler ise bu yolda kullanılan gönüllü vasıtalar gibidir. Ancak bu vasıtaların anlam kazanabilmesi için, farzların layıkıyla ve süreklilik içinde yerine getirilmesi gerekir. Farzlardan yoksun bir nâfile ibadet pratiği, manevî bir derinlik sunsa dahi, bireyi “hakiki kurbîyet” yani Allah'a gerçek yakınlık makamına ulaştırmaz.

İslam ahlâkında ve ibadet anlayışında, amellerin yalnızca şekilsel değil, niyet ve samimiyet temelinde değerlendirilmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, özellikle nâfile ibadetlerin gizli olarak yerine getirilmesi, İslamî literatürde sıklıkla vurgulanan temel bir ilkedir. İmâm-ı Rabbânî, nâfile ibadetlerin gizlilik içerisinde eda edilmesini, bireyin ihlâsını muhafaza etmesi ve riyâ tehlikesinden korunması açısından zaruri görmektedir.¹¹⁷

Zira nâfile ibadetler, mahiyet itibarıyla bireyin gönüllü ve sevap kazanma niyetiyle yaptığı ibadetlerdir. Bu yönüyle, dışarıdan fark edilmesi durumunda kişiyi övgü ve takdir beklentisine sürükleyebilir. Niyetin bozulması ise, yapılan ibadetin sevabını ortadan kaldırabilir; hatta bazı durumlarda günaha dahi yol açabilir. Bu nedenle, nâfile ibadetlerin gizli tutulması, sadece ahlâkî bir erdem değil, aynı zamanda amelin kabulü açısından bir gereklilik olarak görülür.

Tasavvuf ehli, bu konuda son derece hassas davranmış ve özellikle nâfile ibadetlerin, sadakanın, zikrin, gece ibadetlerinin gizlilik içinde yapılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ, “*Eğer sadakaları açıktan vererseniz ne güzel! Ama onları gizli verir ve fakirlere ulaştırırsanız, bu sizin için daha*

¹¹⁶ Serhendî, *Mektûbât*, 1/337.

¹¹⁷ Serhendî, *Mektûbât*, 1/442.

hayırlıdır”¹¹⁸ buyurarak, nâfile ibadetlerde gizliliğin daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak, bireyin Allah'a hakiki anlamda yaklaşabilmesi, farz ibadetleri eksiksiz yerine getirmesi ve nâfile ibadetleri bu farzların tamamlayıcısı ve destekleyicisi olarak ihlâsla eda etmesine bağlıdır. Nâfilelerin değer kazanması; farzlara bağlılık, haram ve mekruhlardan kaçınma hassasiyeti, niyetin selâmeti ve gösterişten uzak bir ibadet anlayışı ile mümkündür. Bu bütüncül yaklaşım, İslam ibadet sisteminin ruhunu ve insanın Allah ile olan ilişkisini derinlikli bir şekilde anlamayı sağlar.

1.8.4 Şihâbuddîn es-Sühreverdî'nin nâfile ibadetlere bakışı

Sühreverdî'ye göre farz ibadetlerin layıkıyla ifa edilebilmesi, sünnetlerin ihyâsıyla doğrudan ilişkilidir; bu ihya ise nâfile ibadetlerle tahkim edilmelidir. Ancak nâfilelerin kemale ulaşabilmesi, ibadet ve muamelâtta edep ilkesine riayetle mümkündür. Edep, yalnızca zâhirî bir davranış biçimi değil, ibadetin manevî boyutunu anlamlı kılan bir derinliktir. Bu noktada Sühreverdî, edebi manevî yükselişin temel şartı olarak değerlendirir. Ona göre edep, kişinin zâhirî sınırlarını aşıp nuranî hakikate yönelmesini sağlayan bir manevî incelikler. Sühreverdî, dünyaya olan bağlılığın terkini bir zühd anlayışından öte, hakikate açılan kapılardan biri olarak görür. Bu bağlamda, nâfile ibadetlerin edeple icrası, kulun hem riyâdan korunmasına hem de kulluk şuurunun derinleşmesine vesile olur.¹¹⁹

Sühreverdî, nâfile ibadetlerin manevî işlevine ilişkin değerlendirmelerinde, Ebû'l-Hasan el-Havvâs'ın görüşlerine atıfta bulunur. Havvâs'a göre, nâfile namazlar ve diğer nâfile ibadetler, farz ibadetlerde ortaya çıkabilecek eksiklikleri telâfi etme niyetiyle yerine getirilmelidir. Bu niyetten yoksun olarak kılınan nâfile namazlar, şekilsel olarak ibadet kapsamında yer alsa da hakiki anlamda ecir ve sevap kazandıran bir kulluk bilinci ortaya koymaz. Sühreverdî, bu görüşü destekleyerek, ibadetin değerini belirleyen temel unsurun niyet olduğunu ve niyetin nuranî âleme yönelişin asli zemini olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, bazı rivayetlerde de belirtildiği üzere,

¹¹⁸ *el-Bakara*, 2/271.

¹¹⁹ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, çev. H. Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 378-379.

farzlarını ihmal eden kimselerin nâfile ibadetlerinin kabul olunmayacağı yönündeki ilâhî uyarı, ibadetlerin yalnızca zâhirî yönüyle değil, derinlikli bir niyet ve manevî hazırlıkla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.¹²⁰ Sühreverdî'nin bu yaklaşımı, ibadetlerin ruhunun şekil değil şuur olduğunu vurgular.

Sühreverdî'ye göre, bireyin ilâhî yakınlıktan mahrum kalmasının temel nedenlerinden biri, ibadetler arasındaki öncelik sıralamasının doğru kavranamamasıdır. Bu bağlamda, el-Havvâs'ın da dikkat çektiği üzere, kişinin nâfile ibadetlere yönelirken farzları ihmal etmesi, dinî yapının özünü zedeleyen ciddi bir kusur olarak değerlendirilmelidir. Farz ibadetler, dinin vazgeçilmez ve öncelikli yükümlülükleri olup, kulluk bilincinin temellerini teşkil eder. Bu asli yapı göz ardı edildiğinde, onun üzerine inşa edilen nâfile ibadetler hem içerik hem de işlev bakımından anlamını yitirir. Sühreverdî'nin perspektifinden bakıldığında, bu tür bir uygulama, ibadetin zahirîne odaklanarak bâtınî derinliği ihmal etme sonucunu doğurur. Neticede, şekilsel dindarlığın öne çıkması, içsel dönüşümün sekteye uğramasına ve manevî bir boşluk hissinin ortaya çıkmasına yol açar.¹²¹

İlâhî yakınlıktan mahrumiyetin bir diğer önemli sebebi, bireyin zâhiren ibadetle meşgul görünmesine rağmen, sadakat (sıdk) ve samimiyet (ihlâs) gibi temel manevî ilkelere kalben bağlılık göstermemesiyle ilgilidir. Bu durumda ibadet, özü itibarıyla manevî bir yükseliş aracı olmaktan çıkarak, yalnızca zâhirî bir ritüele dönüşme riski taşır. Oysa İslâm düşüncesinde bir amelin makbuliyeti, sadece şekilsel uygunluğa değil, aynı zamanda kalbin yönelişine, niyetteki samimiyete ve sadakate bağlıdır. Kur'ân ve Sünnet'te sıdk ve ihlâs, sahih kulluğun esası olarak değerlendirilirken; riyâ ve nifak, amelin içini boşaltan ve kul ile Allah arasına mesafe koyan manevî hastalıklar olarak nitelendirilmiştir. Sühreverdî, el-Havvâs'tan aktardığı değerlendirmesinde, yalnızca dış görünüme dayalı bir ibadet anlayışının Allah katında herhangi bir değer taşımayacağını vurgular. Zira samimiyetin ve içtenliğin bulunmadığı bir kulluk biçimi, kişinin Allah'a yaklaşmasına değil; bilakis, hakikatten uzaklaşmasına neden olur.¹²²

¹²⁰ Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, 401.

¹²¹ Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, 401.

¹²² Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, 402.

Sühreverdî'ye göre nâfile oruç, yalnızca zâhirî bir ibadet formu olmaktan öte, nefsin terbiye edilmesine yönelik derin bir manevî disiplindir. Bu ibadetin temel amacı, bedenın istek ve arzularını sınırlayarak, nefsi kontrol altına almak ve böylece ruhun arınmasını sağlamaktır.¹²³ Sûfiler, nâfile orucu, nefsi itidal üzere tutan ve hevâyâ karşı direnç kazandıran bir riyazet yöntemi olarak görürler. Bu yönüyle oruç, sadece aç kalmak değil, aynı zamanda dünyevî hazlara karşı iradeyi güçlendirme ve ilahî yakınlığa zemin hazırlama vesilesi olarak değerlendirilir.

Tasavvufî gelenekte orucun en önemli edep ilkelerinden biri, bu ibadeti mümkün olduğunca gizli tutmaktır. Sûfiler, orucun riya ve gösterişten uzak, yalnızca Allah rızasına yönelik bir kulluk tavrı olarak yaşanması gerektiğini vurgularlar.¹²⁴ Bu bağlamda, orucun gizlenmesi, ihlâsın korunması ve kalbî samimiyetin muhafazası açısından büyük önem taşır. Zira sûfî anlayışa göre, orucun hakikati sadece zahirî açıklıkla değil, gönülde niyetin saf kalmasıyla tamamlanır. Bu nedenle, kişinin oruçlu olduğunu başkalarına fark ettirmemesi, ibadetın manevî değerini artıran bir edep olarak kabul edilmiştir.

Tasavvufî terbiyede, müridin oruç esnasında riayet etmesi gereken edep kurallarından biri de iftar sonrasındaki hâline dikkat etmesidir. Şayet mürid, yemek yedikten sonra kalbinde bir donukluk, nefsinde ise ibadetlere karşı bir isteksizlik hissederse, bu durumu sıradan bir hâl olarak görmez. Aksine, manevî disiplinin bir gereği olarak bu değişimi fark eder ve hemen kendisini toparlamak adına tedbir alır. Bu bağlamda namaz, Kur'an tilaveti, zikir, istiğfar ve dua gibi ibadetlerle manevî canlılığını yeniden kazanmaya çalışır; böylece yediği yemeğin ruh dünyasında oluşturabileceği ağırlığı bertaraf etmeye gayret eder.¹²⁵

Tasavvufî gelenekte, günün başlangıcı olan seher vakitleri, manevî gelişim açısından son derece kıymetli kabul edilir. Bu zaman diliminde, kibleye yönelerek uyanık bir hâlde konuşmayı ve uykuyu terk edip zikirle meşgul olmak, nâfile ibadetlerin en etkili olanlarındanr. Bu tür ibadetler, farz olmayan ancak kulun Allah'a yaklaşmasına vesile olan gönüllü kulluk biçimleridir. Seher vakitlerinde yapılan

¹²³ Sühreverdî, *Avârifu'l- Maârif*, 417.

¹²⁴ Sühreverdî, *Avârifu'l- Maârif*, 422.

¹²⁵ Sühreverdî, *Avârifu'l- Maârif*, 422.

zikir ve dua hem ruhsal derinlik kazandırır hem de günün manevî anlamda daha sağlam temeller üzerine kurulmasına katkı sağlar. Bu uygulamanın kalp ve dil birlikteliğiyle yapılması ise tesirini artırmakta; kişinin iç dünyasında daha açık ve güçlü etkiler bırakmaktadır. Ayrıca, günün geri kalan kısmının gerek maddî gerekse manevî tehlikelerle dolu olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, sabah vakti yapılan bu nâfile ibadetlerin, bütün günün manevî istikametini belirlemede önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.¹²⁶

Sonuç olarak Sühreverdî'ye göre, nâfile ibadetlerin hakiki anlamda kemale ermesi, yalnızca zâhirî ritüellerin yerine getirilmesiyle değil, edep, ihlâs ve samimiyet gibi derûnî mânevî değerlerin benimsenmesiyle mümkündür. O, ibadetin ruhunun şekil değil şuur olduğunu vurgulayarak, kulluğun özünün niyet ve kalp temizliğinde yattığını ifade eder. Sühreverdî için, farz ibadetlerin ihmal edilmesi, nâfile ibadetlerin manevî değerini zayıflatır. Sühreverdî'ye göre İbadet düzenindeki öncelik sıralamasına riayet etmek esastır. Ayrıca, nefsi terbiye etmek ve ilahî yakınlığı artırmak amacıyla nâfile oruç ve seher vakitlerinde yapılan ibadetlerin edebe uygun, samimi ve gizli icrası, tasavvufî olgunluğun göstergesidir. Bu bakış açısı, ibadetin yalnızca bir yükümlülük değil, kalbin ilâhî hakikate yönelmesinde bir araç olduğunu ortaya koyarak, tasavvufî yaşamın derinliklerine ışık tutar.¹²⁷

1.9. Nâfile İbadetlerin Nefs Terbiyesindeki Rolü

Tasavvufta nefis, insanın kötü huylarını ve süflî arzularını temsil eder. Bu kötü yönler, kişiye kötülüğü emreden içsel dürtülerdir. Nefis, şer ve masiyetlerin kaynağı olarak görülür. İslam'da, “*Sana gelen iyilik Allah'tan, başına gelen kötülükler ise kendi nefisindendir*”¹²⁸ ayeti de buna işaret eder; yani kişinin kötü davranışları ve hataları, nefsinin etkisiyle ortaya çıkar. Bu ayette geçen “iyilik” (hasene), Allah'ın kuluna lütfettiği nimetleri, başarıları ve hoşuna giden her türlü hayırlı durumu kapsarken; “kötülük” (seyyie) ise musibet, bela ve özellikle günahlar sebebiyle ortaya çıkan sonuçlara işaret eder. Ayette geçen “her iyilik Allah'tandır” ifadesiyle, tüm nimetlerin Allah'ın rahmeti ve fazlıyla kulun hayatına dahil olduğu vurgulanmaktadır. Buna

¹²⁶ Sühreverdî, *Avârifu'l- Maârif*, 487.

¹²⁷ Sühreverdî, *Avârifu'l- Maârif*, 378-401.

¹²⁸ *en-Nisâ* 4/79.

karşın “sana gelen kötülük kendindendir” buyruğu ise, bireyin kendi nefsinin eğilimleri doğrultusunda yaptığı tercihlerin ve günahların bir sonucu olarak karşılaştığı olumsuzluklara dikkat çeker.¹²⁹

Bu açıklama, daha önce gelen “*Hepsi Allah’tandır*”¹³⁰ ayetiyle çelişmez. Çünkü “her şeyin Allah’tan olması”, yaratma (halk) ve kader planında gerçekleşme bakımındandır. Yani hayır da şer de ontolojik olarak Allah’ın yaratmasıyla vücut bulur. Ancak ayette geçen “kendindendir” ifadesi, kulun kazanç (kesb) yönünden kendi fiillerinden sorumlu olduğunu belirtir. Dolayısıyla, kötülüğün faili olarak insanın nefsi gösterilirken, yaratıcı olarak yine Allah’ın kudreti kabul edilmektedir. Bu ayrım, Ehl-i Sünnet kelâmında da “yaratma Allah’a, kazanma kula aittir” ilkesiyle ifade edilmiştir.¹³¹

Yine bu bağlamda Hz. Peygamberin şu hadîs-i şerîfine sıkça atıflarda bulunulur: “*Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz*”.¹³² Hz. Peygamber’in bu duası, insanın manevî kötülüklerinden, nefsinin yönlendirdiği olumsuz düşünce ve davranışlardan Allah’a sığınmasının gerekliliğini ifade eder. Tasavvufta nefis, insanı doğru yoldan saptırabilen bir güç olarak kabul edildiği için, bu dua, kişinin nefsini terbiye etme ve Cenâb-ı Allah’ın yardımıyla doğru yolda kalma arzusunu dile getirir.

Tasavvuf, bireyin iç dünyasını arındırarak Allah’a yaklaşmasını hedefleyen bir manevî eğitim yoludur. Bu süreçte nefis, yani insanın benlik duygusu ve dünyevî arzulara meyilli yönü, hem terbiye edilmesi gereken bir engel hem de olgunlaşmanın anahtarı olarak görülür. Klasik tasavvufî literatürde “nefs”, genellikle ahlâkî olgunluğa erişmeyi engelleyen temel derûnî kuvvet olarak tanımlanır. İlk dönem sûfilerinden Hâris el-Muhâsibî (ö. 857), nefsin temel eğiliminin dünyaya meyil ve hevâyâ uymak olduğunu belirtir. Hâris el-Muhâsibî nefsin sürekli murakabe altında tutulması gereken bir iç varlık olduğunu belirtir. Ona göre nefis, ilâhî nura ulaşmanın önündeki en büyük

¹²⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, çev. Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 1/259.

¹³⁰ *en-Nisâ*, 4/78.

¹³¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, 1/259.

¹³² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvini, *Nikâh*, 19.

perdedir ve bu perde ancak murâkabe, muhâsebe ve riyâzet gibi nefis tezkiyesi yöntemleriyle aşılabilir.¹³³

Cüneyd-i Bağdâdî [k.s], bireyin manevî yolculuğundaki en önemli aşamalardan birinin, nefsin tanıma süreci olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, gerçek ilim, insanın kendi konumunu, yani manevî derecesini idrak etmesidir. Kişi, nefsinin hakikatini ve haddini bildiği ölçüde kulluk vazifesini daha içten ve samimi bir şekilde yerine getirebilir.¹³⁴

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), nefsin doğuştan hevâya meyilli olduğunu ve bu sebeple insanın Rabbine yönelmesini engellediğini ifade eder. Bu yönüyle nefis, kul ile Hak arasında bir perde işlevi görür. Serrâc şöyle der: “*Nefis, tabiatı gereği hevâya meyillidir. Eğer kişi onu denetlemezse bu meyil onu helake sürükler.*”¹³⁵ Serrâc'a göre, kalbe gelen ilhamların doğru anlaşılması için nefis etkisiz hâle getirilmelidir. Nefis hâlâ etkinse, kalp ilâhî tecellileri yanlış yorumlar. Serrâc bunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Kalp, nefsin karanlığıyla paslanır. O pas temizlenmedikçe ilâhî nur tecelli etmez.*”¹³⁶

Kuşeyrî'ye göre ise nefis, insanın manevî yapısında bulunan ve sürekli hevâya meyil eden bir yönü temsil eder. Nefis arındırılmadığı sürece, kulun kalbi ilâhî tecellilere kapalı kalır. Bu sebeple tasavvufî terbiyenin ilk ve en önemli adımı, nefsin ıslahıdır. Kuşeyrî, nefsi şöyle tanımlar: “*Nefis, ilâhî marifet yolunda kul ile Hak arasında duran ilk perdedir.*”¹³⁷

Kuşeyrî'ye göre, nefsin terbiyesi sabır, kanaat, zühd, riyâzet ve mücâhede gibi pratiklerle mümkündür. Bu süreçte kul, nefsin kontrol altına aldıkça ahlâkî açıdan olgunlaşır. Tasavvufî edep ve güzel ahlâk da bu sürecin sonucudur: Sûfî, nefsinin arzularını kırmadıkça Allah'a yaklaşamaz.¹³⁸ Kuşeyrî, kalbin ilâhî hakikatleri idrak

¹³³ Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûk Allah*, çev. Abdülhalim Mahmud (Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Hadîse, 1986), 35-40.

¹³⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed es-Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, çev. Abdullah Suat Demirtaş (İstanbul: Sistem Matbacılık, 2018), 47.

¹³⁵ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *Tasavvufun İlkeleri: el-Lüma' fi't-Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 155.

¹³⁶ Tûsî, *Tasavvufun İlkeleri: el-Lüma' fi't-Tasavvuf*, 159.

¹³⁷ İmam Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 247.

¹³⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 251.

edebilmesi için nefsin etkisinden kurtulması gerektiğini vurgular. Ona göre, kalp ve nefis sürekli bir mücadele hâlinindedir. Kalp, nefsin gölgesinden arındıkça saflaşır ve marifet nuruna mazhar olur.¹³⁹

Gazzâlî'ye göre, nefis insanın iç dünyasını temsil eder ve temel olarak hevâ ve heveslerin merkezidir. Nefs, doğası gereği istekli ve tatmin edilmesi gereken arzuların kaynağıdır; bu nedenle insanın manevî yolculuğunda engel teşkil eder. Nefsin bu doğası, insanın Allah'a yönelmesini zorlaştıran bir perde olarak tanımlanır.¹⁴⁰

Gazzâlî, nefsi terbiye etmek için iki temel kavram üzerinde durur: riyâzet ve mücâhede. Riyâzet, bedensel ve dünyevi isteklerin kısıtlanmasıdır; mücâhede ise nefsin arzularına karşı bilinçli mücadeledir. Bu ikisi, nefsin yoldan çıkmasını önleyen, onu dizginleyen ve kalbin saflaşmasını sağlayan önemli yöntemler olarak gösterilir.¹⁴¹ Gazzâlî, nefsin ıslahını sadece arzuların dizginlenmesi olarak değil, aynı zamanda ahlâkî bir dönüşüm süreci olarak ele alır. Sabır, kanaat, tevazu ve adalet gibi erdemlerin kazanılması, nefis terbiyesinin sonucudur. Böylece kişi, sadece manevî olarak değil, toplumsal ilişkilerinde de olgunlaşır.¹⁴²

Gazzâlî'ye göre kalbin ilham alabilmesi için nefsin arındırılması zorunludur. Nefsin baskısı altındaki kalp, ilham ve hakikatleri sağlıklı bir şekilde idrak edemez. Nefsin arındırılmasıyla kalp, manevî ilhamlara açık hale gelir ve böylece kişi Allah'a yaklaşır.¹⁴³

Tasavvuf geleneğinde, insanın manevî olgunluğa erişmesi için en temel aşamalardan biri, nefsin terbiyesidir. Bu terbiyenin gayesi, nefsin doğasında bulunan kötü fiil ve ahlâkları ortadan kaldırmak ya da onları güzel niteliklerle değiştirmektir. Tasavvuf büyükleri, nefsin bu olumsuz yönlerine dikkat çekerek, müritlerini bu hallerden uzak durmaları hususunda sürekli uyarılmışlardır. Onlara göre nefis, terbiyeye muhtaç bir yapıdır ve terbiye edilmedikçe kişi hakiki kemale erişemez¹⁴⁴

¹³⁹ Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 254.

¹⁴⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/45.

¹⁴¹ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/102.

¹⁴² İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/220.

¹⁴³ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/330.

¹⁴⁴ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 565.

Dolayısıyla Tasavvufta nefis, insanın en büyük düşmanı olarak görülür. Çünkü nefis, insanı dünyevi arzulara ve bencilce isteklere yönlendirerek ruhsal ve ahlaki gelişimine engel olur. Nefsin en tehlikeli yönü, kişiyi kötülüğe ve sapkınlığa sürükleyebilmesidir. Mevlânâ nefsin insana sağ elinde Mushaf tutarak geldiğini, fakat sol elinde gizlediği kılıçla onu katlettiğini, su bulma vaadiyle kuyuya götürüp sonra onu kuyunun içine attığını anlatır. Mevlânâ'nın nefse dair bu benzetmesi çok anlamlıdır ve derin bir hikmeti içinde barındırır. Nefis, insana başlangıçta güzel ve cazip bir şekilde gelir, tıpkı sağ elde tutulan Mushaf gibi. Ancak onun asıl niyeti, sol elindeki kılıçla insanı katletmek, yani kötü yollara sürüklemektir. Nefsin gerçek yüzü, ilk bakışta iyi gibi görünebilir; ama asıl amacı insanı aldatmak ve bataklığa çekmektir.¹⁴⁵

Mevlânâ, bu benzetme ile nefsi, insanı kandırarak derin bir manevî çöküntüye uğratacak bir güç olarak tasvir eder. Nefis, başlangıçta vaadlerle insanı yanıltır, tıpkı bir kuyuyu su bulma vaadiyle çekip içine atmak gibi. Bu durum, nefsin geçici zevkler ve arzularla insanı aldatma şekli olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla insan nefsinin kötülüklerine karşı uyanık olmalı ve nefsinin şerrinden Allah'a sığınmalıdır.¹⁴⁶

Nefis insanın bünyesinde bulunan bir düşmandır. Eğer hırsız evin içinde olursa kuracağı tuzaklar daha da etkili olur. Nefis, insanın içinde yaşayan bir düşman gibi, dışarıdan fark edilmesi zor ve sürekli manevî bir mücadele gerektirir. Eğer nefis, evin içindeki hırsız gibiyse, yani insanın zayıf noktalarına çok yakınsa, kuracağı tuzaklar da daha etkili ve sinsî olur. Nefis, en zayıf yönleri bilir ve bizi bu zaafımıza doğru çekmekte çok usta bir düşmandır. Şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

“Nefsim beni çağırır hep zarara,

Dertlerime dert katar, boğar hep acıya.

Düşmanıma nasıl karşı koyabilirim acaba?

O düşman hep kaburgalarımın arasındaysa?”¹⁴⁷

¹⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *Nefis* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006), 32/526-529.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, “Nefis”, (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006), 32/526-529.

¹⁴⁷ İmam Gazâlî, *Minhâcü'l-Âbidîn*, çev. Ali Kaya (İstanbul: Sistem Matbacılık, 2012), 104.

Tasavvufa göre insanın en büyük imtihanı kendi nefsiyle olan mücadelesidir. Zira nefis, terbiyeye muhtaç yaratılmış; dizginlenmediği takdirde insanı cehennemlik huylarla kuşatacak bir yapıya sahiptir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) dahi nefsinin Allah tarafından terbiye edildiği bildirilmişken, sıradan bir kulun bu terbiyeden azade olması düşünülemez. Bu anlayışla, sûfiler nefsi yedi merhalede terbiye ederler. Her bir mertebe, sâlik benliğin karanlık yönlerinden arındırarak, tasavvufun gayesi olan 'güzel ahlâk'a yaklaştırır. En yüksek makam olan yedinci mertebeye ulaşan sâlik, artık nefisini Hakk'a ram etmiş, ilâhî ahlâkla ahlâklanmış bir hale gelir. İşte bu anlayışla, tasavvuf ehli nefsin merhalelerini belirlemiş ve bu terbiyeyi sistemli bir şekilde ele almıştır.

1.9.1. Nefs tezkiyesi ve irade eğitimi

İnsanın iç dünyasındaki en büyük tehdit unsurlarından biri olan nefis, çoğu zaman kötülüğün kaynağı olarak karşımıza çıkar. Nefsin karmaşık ve çok katmanlı yapısı, onun gizli arzularını, ince hilelerini ve derin isteklerini fark etmeyi son derece güçleştirir. Bu nedenle bireyin en öncelikli sorumluluklarından biri, nefsin etkisini sınırlamak ve onu kontrol altına almaktır. Bu da nefsin etrafına manevî bir sınır çizmekle ve özellikle şüpheli olan davranışlardan uzak durmakla mümkün olabilir. Zira insanın manevî temizliği ve ruhî dengesi ancak şüpheden kaçınarak ve bilinçli tercihlerle sağlanabilir. Bu anlayış, özellikle tasavvuf düşüncesinde daha da derinlik kazanır.¹⁴⁸ Sûfiler, nefsi, kişinin Cenâb-ı Allah ile olan ilişkisindeki en büyük perde olarak kabul ederler.¹⁴⁹ Sûfiler, nefsin isteklerinden hoşnut olmanın, Allah'ın rızasına aykırı bir durum olduğunu vurgular ve nefsin ıslah edilmesi gerektiğini belirtirler.¹⁵⁰ Tasavvufta sâlik için en zor perde, nefsin varlığını idrak etmek ve onun hakimiyeti altına girmektir.¹⁵¹

Nefs tezkiyesi, bireyin nefsanî arzularını kontrol altına alarak, nefsin beden üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmayı ve ruhun yönetimini güçlendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir manevî arınma sürecidir. Bu süreç, yalnızca davranışsal değil, aynı

¹⁴⁸ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 444.

¹⁴⁹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 96.

¹⁵⁰ Şihabüddin Sühreverdi, *İrşadü'l-Müridin*, çev. Mehmet Emin Fidan (İstanbul: Hacegân Yayınları, 2006), 51.

¹⁵¹ Hücviri, *Keşfu'l-Mahcub-Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2010), 263.

zamanda derin bir zihinsel ve ruhsal dönüşümü de kapsar. Nefsini tezkiye etmeden, yani arındırmadan ve bu süreç sonunda ortaya çıkan manevî genişlik (vüs‘at) kavranmadan, hakiki bir manevî tekâmülden söz edilemez. Zira bu noktaya ulaşmak, ancak nefsin arzu ve isteklerinin etkisiz hâle getirilmesi, niyetin tam anlamıyla saflaştırılması ve bireyin davranışlarının açık, tutarlı ve sahih bilgiye dayalı olarak düzenlenmesiyle mümkündür. Bu bakımdan nefis tezkiyesi, insanın kendine karşı verdiği sürekli bir iç mücadele ve disiplin süreci olarak değerlendirilmelidir.¹⁵²

Nefsi tezkiye süreci, nefsin heva ve hevesiyle mücadeleyi esas alan bir yolculuk olarak tasavvufta önemli bir yer tutar. Nefsin arınması, bu mücadeleyle doğrudan ilişkilidir. Bu mücahede yolunda “nefsânî tarikatlar” da nefsin eğitim ve terbiye edilmesi için son derece önemli yöntem ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu tarikatlar, nefsin yedi perde ile örüldüğünü kabul ederler. Bu perdeler, nefsin her aşamasındaki engelleri ve zorlukları temsil eder. Bu yedi mertebe, genellikle bir insanın manevî yolculukta geçmesi gereken aşamalardır ve her bir mertebe, bir “esma-i hüsnâ” ile ilişkilendirilir. Esma-i seb‘a, yani yedi güzel ismin her biri, kişinin nefsin terbiye etmek ve bu perdeyi aşmak için rehberlik eder. Bu yöntem, kişinin kalp ve ruhunu temizleyip, nefsanî arzularından arınarak daha yüksek bir manevî olgunluğa ulaşmasına yardımcı olur.¹⁵³

Nefsi tezkiye süreci aynı zamanda psikolojik bir savaş olarak görülebilir. Sâlik bu süreçte, nefsin hevâ ve heveslerine, arzu ve tutkularına karşı sürekli bir murâkabe ve muhâsebe hâlinde. Bu manevî çatışma, nefsin arındırılmasını ve bireyin ruhsal olgunluk mertebelerine yükselmesini mümkün kılar. Tasavvufun öğretisinde, bu manevî savaş ve çaba, ruhun olgunlaşması ve saflaşması için gereklidir. Ancak bu sürecin sonunda “ölüm” vardır; bu, mecazi bir ölüm anlamına gelir. Bireyin ego ve nefsiyle olan bağlarını kopararak, maddî ve dünyevî arzulardan vazgeçip yalnızca ruhsal ve manevî değerlere yönelmesini ifade eder. Bu “ölüm” aslında yeniden doğuşa, kişinin daha yüksek bir bilince ve daha derin bir huzura ulaşmasına zemin hazırlar. Çünkü sufîlere göre, bu manevî savaşta gerçek manada “ölmeden önce ölmek,” kişinin ruhunu ve kalbini temizleyerek, dünya ile olan bağlarını gevşetmesi ve yalnızca ilahi

¹⁵² Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 444.

¹⁵³ Ramazan Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadri Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 336; Coşkun, *Seyrü Sülûk Çerçevesinde Mürid ve Mürşid Kimliği*, 14.

olana yönelmesidir. Bu arınma süreci, bireyi, yalnızca maddi değil, manevî bir boyutta da özgürleştirir.¹⁵⁴

Bu bağlamda açlık, uykusuzluk, sükût ve halvet gibi uygulamalar, nefsin azgınlık eğilimlerini bastırmak ve bireyin manevî dünyasını dönüştürmek amacıyla benimsenen yöntemlerdir. Bu dört esasın her biri kalpte ayrı bir tesir meydana getirir. Kalpte meydana gelen değişimler nefsi doğrudan etkisi altına alır. Açlık ve uykusuzluk, bedenin zayıflaması ve arzuların törpülenmesine yardımcı olurken, sükût ve halvet ise ruhsal olgunlaşma, kalbin saflaşması ve nefsin kontrol edilmesi için önemlidir. Sonuç olarak, bu uygulamalar, kişinin nefsinin ıslah etmesine, kötü huylarını terk etmesine ve manevî bir olgunluk kazanmasına vesile olur.¹⁵⁵

Dolayısıyla kalbin doğru bir şekilde değişmesi ve saflaşması, kişinin ibadetlerine olan yaklaşımını derinden etkiler. Nefsin azgınlıklarından arındıkça, kalp daha temiz ve huzurlu bir hale gelir, bu da ibadetlerden daha çok lezzet almasını sağlar. İbadetler, sadece fiziksel bir ritüel olmaktan çıkar ve ruhsal bir deneyime dönüşür. Kişi, ibadetlerini samimiyetle ve gönülden yerine getirdiğinde, bu ibadetlerde manevî bir lezzet ve huzur bulur. Buda kulun nâfile ibadetlere dört elle sarılmasına sebep olur. Çünkü her ne kadar yukardaki dört esas nefsanî istekleri kırmada etkili olsa da asıl etkiyi kulun yapmış olduğu ibadetler göstermektedir.

İrade kelimesi sözlükte genellikle kişinin bir şeyi istemesi, talep etmesi, arzu etmesi gibi anlamlarla ilişkilendirilir.¹⁵⁶ Tasavvufî ıstılahta “irade”, kişinin manevî yolculuğunda önemli bir yer tutar. Burada irade, basit bir istek ya da arzu olmanın ötesine geçer ve insanın kalbiyle bir şeye inanması, ona tüm benliğiyle azmetmesi anlamına gelir. Bu süreçte kişi, nefsinin aşarak yalnızca Cenâb-ı Allah'a yönelir ve dünyevi bağlardan sıyrılır. İrade, bu yolda bir azim, kararlılık ve teslimiyet olarak tezahür eder.¹⁵⁷ Tasavvuf, aynı zamanda irâdenin eğitilmesi ve bu eğitimin merkezinde yer alan kalp ve nefsin tezkiye edilerek arındırılması sürecidir. Bunun yolu Cenâb-ı

¹⁵⁴ Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/31 (2015).

¹⁵⁵ el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/382.

¹⁵⁶ İbn Fûrek, *El-İbâne an Turuki'l-Kâsidîn*, çev. Ahmet Yıldırım- Abdulgaffar Aslan (İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Bşk. Yayınları, 2014), 206.

¹⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 316.

Allah'a sürekli ibadet etmekten geçer. Kişi irâde zaafına düşüp bin hata işleyip tövbesini bozsa da tasavvufî irşad ve ıslahın kapısı daima açıktır.¹⁵⁸

İrade, sâliklerin manevî yolculuklarında ilk adım olarak kabul edilir. Hak yoluna giren bir kişinin, önce irade ile doğru yolu seçmesi, arzusunu ve kararını Cenâb-ı Allah'a yöneltmesi gereklidir. İrade, bu yolda bir yönelme, bir kararlılık ve bir niyetin ifadesidir. İradeyi, meşâyih farklı şekillerde açıklamışlardır, çünkü her birinin manevî durumu farklıdır. Kuşeyrî, iradeyi, sâliklerin boş işlerden, dünyevi alışkanlıklardan ve adetlerden arınmalarının başlangıcı olarak açıklar. İrade, bu yönüyle sadece bir istemek ya da dilemekten öte, bir yönelme ve bu dünyaya ait olan her şeyden, maddi bağlardan kurtulma isteğidir.¹⁵⁹

Sûfiler, iradeyi sadece bir insan özelliği olarak değil, Hakk'ın bir yansıması, bir nuru olarak görürler. Onlara göre, beşerî irade, yalnızca bir sıfat değil, Hakk'ın “müritlik” sıfatının bir şuâsıdır. Yani, kulun iradesi, Allah'ın muradına yönelik bir yönelme olarak kabul edilir ve bu irade ancak Allah'ın tecellisiyle kulda belirir. Allah kuluna “müritlik” sıfatı ile tecelli etmedikçe, kulun kalbinde gerçek anlamda bir irade ortaya çıkmaz ve bu kişi, manevî olarak bir mürid olamaz. Bu anlayışa göre, insanın kalbine gelen irade, eğer doğru bir şekilde beslenmezse, zamanla kaybolur. Bu iradenin doğru bir şekilde yönlendirilmesi ve beslenmesi, bir kâmil şeyhin eliyle mümkündür. Kâmil bir şeyh, müridin iradesini doğru yola yönlendirecek ve ona manevî bilgiyi aktaracak olan kişidir. Bu sayede mürid, kendi iradesini Allah'a yöneltir ve gerçek anlamda iradeye sahip olur.¹⁶⁰

Sûfilere göre, iradenin gerçek anlamda sağlıklı ve doğru olabilmesi için üç temel şart vardır:

1. Her şeyde Allah'ı murad etme: Sâlikin iradesi her zaman Hakk'a yönelmeli ve O'nu murad etmelidir.

¹⁵⁸ Osman Nûri Topbaş, *İslam Tefekkür Ufku* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021).

¹⁵⁹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 405.

¹⁶⁰ Necmeddin-i Dâye, *Mirsadü'l İbad- Tasavvuf Yolu*, çev. Halil Baltacı (İstanbul: İfav Yayınları, 2013), 206.

2. Bütün eşyayı Allah için murad etme: İnsan, tüm yaratılmışlara karşı Allah'ın takdirini ve rızasını gözetmeli, her şeyin, her olayın bir yönüyle Allah'ın iradesine uygun olmasını istemelidir.

3. Sadece emrolunduğun şeyleri irâde etmeyi nefsine yerleştirme: İnsan, nefsinin isteklerinden arınarak, yalnızca Allah'ın belirlediği yolu irade etmelidir.¹⁶¹

Bu üç unsuru sağlamak, kişinin nefsinin dünya lezzetlerine ve şehvetlerine karşı müstağni kılmakla mümkündür. Yani, kişi nefsinin dünyevi arzularından, maddi isteklerinden ve zevklerinden sıyrılmalı, tamamen manevî değerlere yönelmelidir. Bu, sadece dünyevi zevklerden uzak durmak değil, aynı zamanda manevî olarak da onların etkilerinden arınmaktır. Kişi, sadece Allah'ın rızasına odaklanarak, her yönüyle manevî bir olgunluğa ulaşmalıdır.

Kişinin iradesi ile kazanmış olduğu günah, isyan, kin, hased, kibir gibi mâsiyetler kişinin nefsinin güçlenmesine sebep olur. Mâsiyetler ile yoldan çıkan nefsi ancak sağlam bir irade eğitimi ile kurtarabiliriz. Nefis insanı yoldan çıkarmak istemektedir. Ahmed Yesevî' nin dediği gibi;

“Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi

Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi

Zıkr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;

Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte”¹⁶²

İradenin sonu, insanın her anında Allah'ın varlığını ve iradesini fark etmesi ve her şeyde O'nu bulmasıdır. Bu, manevî olgunlaşmanın ve içsel teslimiyetin en yüksek noktasına ulaşmaktır.¹⁶³

Mevlânâ Hazretleri'nin dergâhındaki bir sohbet veya zikir esnasında, sarhoşun biri çıkagelir. Dervişler onu inciterek dışarı atmak isterler. Hazret-i Mevlânâ, o sarhoşun hakikatin peşinde olduğu için dergâha sığınan bir insan olduğunu düşünüp onu kıranlara hitâben;

¹⁶¹ Fûrek, *El-İbâne an Turuki'l-Kâsidîn*, 322.

¹⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf klasikleri*, 223.

¹⁶³ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 407.

“Şarabı o içmiş fakat âdeta siz sarhoş olmuşsunuz!” ikâzında bulunur.¹⁶⁴

Zira mahlûkâta Allah'ın merhameti ile bakabilmek; günaha olan nefretten dolayı günahkâra nefretle bakmamayı gerektirir. Günahkâra hiddetlenip kızmak yerine, bilâkis onu tedaviye ihtiyaç duyan yaralı bir kuş gibi görüp şefkat ve merhametle yaklaşmak gerekir. İrâdesi zayıflayıp nefsine uyanlara merhamet ile yaklaşıp öncelikle onların gönüllerini fethetmek gerekir.¹⁶⁵

Mevlânâ Hazretleri'nin gönül ufkundaki şefkat ve merhameti gösteren şu duâ ne kadar mânidardır:

*“Rabbim! Eğer Sen’in merhametini yalnız sâlih kullarının ümid etmesi gerekiyorsa, mücrimler kime gidip sığınsınlar? Ey Yüce Allâh’ım! Eğer Sen, yalnız has kullarını kabul ediyorsan, mücrimler kime gidip yalvarsınlar?.. (Muhakkak ki Sen, merhametlilerin en merhametlisisin!..)”*¹⁶⁶ Bundan dolayı nefsi arındırma ve irade eğitimi birbiriyle yakından ilişkilidir. Bunun için, iradenin güçlü olması kişinin nefsinin arındırıp temizlemesine bağlıdır.

İradenin güç kazanması, bireyin nefsinin disipline etmesine ve manevî arınmayı gerçekleştirmesine bağlıdır. Tasavvuf geleneğinde nefis, ilahî hakikate ulaşma sürecinde geçici halleri temsil eden yedi mertebeden oluşur. Bu mertebeler, sâlikin benlik karanlığından hakikat nuruna yönelişini simgeler. Her bir mertebe, sâliki kendi karanlığından aydınlığa taşıyan bir istasyondur. Nefsin geçirdiği bu yedi merhale, sistematik olarak şu şekilde ortaya konulmuştur:

1.9.2. Nefs-i Emmâre

Nefs-i Emmâre, insanı kötülüğe teşvik eden ve günahı meşru gösterme eğiliminde olan nefstir. Kötü fiilleri savunur, onları terk etmeyi değil, yapmayı doğru görür.¹⁶⁷ Bu nefis, kişinin kötü eylemlerine, günâhkar davranışlarına ve istenmeyen arzulara yönelen manevî bir güçtür. Kişi, bu tür kötü davetlere kulak verdiğinde,

¹⁶⁴ Topbaş, *İslam Tefekkür Ufku*.

¹⁶⁵ Topbaş, *İslam Tefekkür Ufku*.

¹⁶⁶ Osman Nuri Topbaş, *Anadolu Dervişinin Gönül Dünyası* (İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2019), 174-177.

¹⁶⁷ Abdürrezzâk Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 558.

nefsinin kötü yönüne teslim olmuş olur. Nefs-i Emmâre, insanın içindeki bencil ve olumsuz tarafın sembolüdür ve bu durum, manevî gelişim bakış açısını engeller.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un nefs-i emmâreyi tarif eden ayette, nefsin aşırı şekilde kötülükleri emrettiği belirtilir. Bu durumda, insanın ruhu günahlar ve kötü düşüncelerle kirlenmiş, temizlenmeye ihtiyaç duyan bir haldedir. Hz. Yusuf, “*Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, Rabbimin merhamet ettikleri dışında, daima kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁶⁹ Bu ayette Hz. Yusuf (a.s.), insan nefsinin tabiatını ortaya koyar. Peygamber olduğu hâlde, nefsin temize çıkarmamış; aksine, nefsin sürekli kötülüğü emreden (emmâre) bir yapıda olduğunu belirtmiştir. Sûfiler, bu ayeti tefsir ederken nefs-i emmâreyi, insan ruhunun hevâ ve heveslere yenik düştüğü, iradenin zayıflayarak günah ve arzulara yöneldiği bir benlik hâli olarak yorumlamışlardır. Bu, kişinin ruhsal ve manevî olarak bir ıslaha, temizlenmeye ihtiyaç duyduğunu gösteren bir haldir.¹⁷⁰ Nefs-i emmâre, terbiye edilmediğinde ve kendi haline bırakıldığında ilim ve hikmetten mahrum kalır. Bu durum, onun karanlığa düşmesine yol açar ve içindeki bu karanlıkla sürekli olarak kötülük yapmayı ister. Kısacası, terbiye edilmemiş bir nefis, kötü yönlerle yönelir ve sürekli olumsuz davranışlarda bulunur.¹⁷¹

Nefs-i emmârenin seyri, seyr-i ilallâh olarak tanımlanır. Nefs-i emmâre, Allah'a yönelmeyip, sadece kendi arzularına göre hareket eder, yani dilediğini kuralsızca yapma halindedir. Bu nefis, sadece fiziksel dünyaya ve gözle görülen şeylere değer verir, manevî boyutlardan uzak durur. Her durumda kötülüğe yönelme eğilimindedir ve bu eğilim, onun doğasında vardır. Nefs-i emmâre, cahillik, cimrilik, haset, boş işler, hırs, öfke, şehvet, kötü huylar ve eziyet etme gibi birçok olumsuz davranış sergiler. Bu kötülükler, nefsin karakteristik özellikleri haline gelir. Bu özelliklerin farkına varabilmesi ve onlardan kurtulabilmesi için, nefis öncelikle şeriat bilgisini öğrenmeli ve bu bilgiden doğruyu, güzeli ve ahlâkî olanı edinmelidir. Yani, nefsin düzelmesi ve doğru yola yönelmesi için eğitim ve terbiye gereklidir.¹⁷²

¹⁶⁸ İmam Gazâlî, *Hak Yolunun Esasları*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2006), 87.

¹⁶⁹ *el-Yusuf*, 12/53.

¹⁷⁰ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, 2/447.

¹⁷¹ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 587.

¹⁷² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Mehdi-Seda Yayınları, 1999), 623.

Nefs-i emmare, toplumda yaygın olarak gözlemlenen ve manevî anlamda karanlık özelliklere sahip olan bir nefis mertebesidir. Bu karanlık durumu aşmanın yolu farz, sünnet ve nâfile ibadetlere ağırlık vermek suretiyle Cenâb-ı Allah'ı çokça zikretmektir. Tıpkı karanlık bir odada yanan bir kandilin odayı aydınlatması gibi, zikir de insanın kalbini ve nefsinin aydınlatır. Nefsin kötü etkilerinden arınmak, Allah'ı anmak ve O'na yönelmekle mümkündür.¹⁷³

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” der ve nâfile ibadetlerin kişinin nefsinin tanıması ve terbiye etmesi için bir araç olduğunu belirtir.¹⁷⁴ Mevlânâ'nın bu sözü, nefsin gerçek mahiyetini kavrayabilen kişinin, onu şekillendiren ve ona hayat veren Yaratıcı'yı da tanıyacağına işaret eder. Böylece, nefsin bilinmesi, Allah'a olan yakınlığın ve manevî idrakin başlangıcıdır. Nâfile ibadetler ise bu sürecin pratiğe dökülmesi; kişinin nefsine hâkim olabilmesi, onu disipline etmesi ve kalbini ilahi aşka açması için bir araçtır. Bu bağlamda, Rûmî'nin sözleri, tasavvufî yolculukta nefsin tanınması ve kontrol altına alınmasının, sadece bireysel bir gelişim değil, aynı zamanda ilahi hakikate doğru bir yönelim olduğunu göstermektedir.

Gazzâlî, bu nefsin ıslahında ibadetlerin merkezi bir rol oynadığını vurgular. Nâfile ibadetler; özellikle nâfile namaz, oruç, zikir ve dua, nefsin kötü arzularını dizginlemek ve kalbi arındırmak için araçlardır. Bu ibadetler, bireyin iradesini güçlendirir, sabrını artırır ve nefsi disipline ederek, onun kötülükleri emretme gücünü azaltır.¹⁷⁵

Ayrıca Gazzâlî, ibadetlerin sadece fiziksel eylemler olmadığını, aynı zamanda bilinçli ve samimi bir niyetle yapılması gerektiğini belirtir. Bu bilinçli ibadet süreci, nefsin karanlık ve cahil taraflarının aydınlanmasına vesile olur ve bireyin Allah'a yönelmesini sağlar. Böylece ibadetler, nefs-i emmareden nefs-i mutmainne ve nefs-i râziye gibi daha yüksek ve temiz nefis mertebelerine yükselişi mümkün kılar.¹⁷⁶

¹⁷³ İbn Atâullâh el-İskenderî, *Miftâhu'l-Felâh-Gönüllerin Neşesi Zikir*, çev. Abdullah Mağfur (İstanbul: Üsküdar Yayınları, 2008), 26.

¹⁷⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Kültür Yayınları, 2003), 1/34.

¹⁷⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud-Dîn*, 2/112.

¹⁷⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud-Dîn*, 3/78.

Sonuç olarak, *İhyâ-u Ulûmiddîn*'de nefs-i emmareyi düzeltmenin yolu, düzenli ve samimi ibadetlerle nefsi terbiye etmek, iradeyi güçlendirmek ve kalbi ilahi aşka açmaktır. Bu süreç, tasavvufî bir eğitim ve ruhsal dönüşümün temel taşlarından biridir.

Bu durumda, hak yolunda ilerleyen bir sâlik, mürşidinin rehberliğinde zikrini yaparak manevî yolculuğuna devam eder. Ancak, nefs-i emmâre makamında olduğu için, yani kötü arzuların ve egonun etkisindeyken, işlediği masiyetleri göremez. Nefsinin bu durumunun farkında olmayan sâlik, kendisini daha yüksek manevî mertebelerden birinde olarak görür, oysa gerçek durum zannettiği gibi değildir. Bu, nefsin aldatıcı yönünün bir misalidir; kişi, derûnî temizlenme sürecini tam olarak yaşamadığı için, manevî yolculukta yanılgıya düşebilir.¹⁷⁷ Nefis-i emmâre üzerinde etkili terbiye aracı “Lâ ilâhe illallah” zikridir. Bu zikir, insanın kalbini arındırarak, nefsin olumsuz etkilerini azaltır ve kişiyi Allah'a yöneltir. Bu anlamda, “Lâ ilâhe illallah” zikri, nefsin kötü yönlerini disipline etmek ve insanı manevî olarak yükseltmek için güçlü araçlardan bir tanesidir.¹⁷⁸

1.9.3. Nefs-i Levvâme

Kendini kınayan nefis anlamına gelir. Bu kavram, insanın hatalarını ve yanlışlarını fark edip kendini sorguladığı, yaptığı olumsuz davranışları eleştirerek manevî bir dönüşüm yaşamaya çalıştığı bir durumu ifade eder.¹⁷⁹ Kıyâme Suresinin ikinci âyet-i kerimesinde Cenâb-ı Allah şu şekilde nefs-i levvâmeye yemin etmektedir: “(Kusurları sebebiyle kendini) kınayan nefse yemin ederim”¹⁸⁰ Sûfiler, bu âyetin tefsirinde nefs-i levvâmeyi, kişinin yaptığı yanlışlardan dolayı kendisini eleştiren ve manevî bir uyanış yaşayan nefis olarak tanımlar. Bu nefis, kişi manevî bir dönüşüm geçirirken, kötü davranışlarını fark edip onları kınar ve daha doğru bir yol arayışına girer. Sûfiler ayrıca, nefs-i levvâmenin, takvaya ulaşmış nefis olduğunu belirtirler. Yani bu nefis, artık sadece kötü davranışlarını kınamakla kalmaz, aynı zamanda Allah'a yönelir, derûnî temizlik yapar ve daha yüksek bir manevî seviyeye ulaşma amacını

¹⁷⁷ M.Nuri Şemseddin Nakşibendî, *Miftâh'ül-Kulûb*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2011), 140-141.

¹⁷⁸ Eroğlu Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, ed. Mustafa Tatçı (Ankara: Alperen Yayınları, 2003), 41.

¹⁷⁹ Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, 559.

¹⁸⁰ el- Kıyâmet 75/2

güder. Bu süreç, insanın ruhsal gelişimi ve takva noktasındaki ilerleyişinin bir göstergesidir.¹⁸¹

Nefs-i levvâme, Allah'a yönelme isteği taşıyan bir nefistir ve bu yüzden onun yolu, seyr-i alellâh yani Allah'a doğru bir seyr, bir yolculuktur. Bu nefis, manevî bir arayış içindedir ve kötü yönlerini düzeltmek, rûhî olgunlaşma için çaba gösterir. Ancak, nefs-i levvâme de hâlâ bazı olumsuz sıfatları taşır. Ucub, baş olma sevdası, kınama, gizli ikiyüzlülük, heves, itiraz sahibi olma, fikir, azarlama, yalvarma, şehvete karşı sevgi gibi sıfatlar, nefs-i levvâmede bulunabilir. Bu sıfatlar, nefs-i emmâreye göre daha hafif olsa da yine de insanın manevî yolculuğunu zorlaştıran şer barındıran özelliklerdendir. Nefs-i levvâme, ism-i zât yani “Yâ Allah” ismiyle terbiye edilir. Bu, kişinin sürekli olarak Allah'ı anarak, zikirle ve O'na yönelerek nefsinin bu olumsuz sıfatlarını arındırması gerektiğini gösterir. Zikir, insanın ruhunu arındırarak Allah'a yaklaşmasına ve manevî yönden olgunlaşmasına yardımcı olur.¹⁸²

Nefsi levvame, tasavvufta insanın daha yüksek bir manevî olgunluğa erişme yolundaki çabası ve bir nevi kendisini terbiye etme aşaması olarak kabul edilmektedir. Bu süreç, kişinin nefsiyle mücadelesinin çok önemli bir parçası ve insanın ruhsal olarak temizlenmesi için gerekli olan bir adım olarak görülür.

Sühreverdî, nefs-i levvame hakkında şunları söylemektedir:

Nefs-i levvâme, insanın kötü arzularından ve nefsani yönlerinden arınmaya başladığı, ancak hâlâ manevî çatışmalar ve kendini kınama durumlarıyla yüzleştiği bir aşamadır. Bu süreç, kişinin daha önce fark etmediği veya önemsemediği kötü yönlerini tanımaya başladığı ve bu kötü yönlerle barışarak arınma yolculuğuna çıktığı bir dönemdir. Bu aşamada, birey nefesine olan itaatini sorgulamaya başlar ve manevî bir farkındalık geliştirir. İyi ile kötü arasındaki farkı daha net bir şekilde görmeye başlar. Bu, manevî bir uyanışın belirtisidir. İnsan, kendi hatalarını fark eder ve bunları düzeltme çabası içerisine girer. İtmi'nân makamına yaklaşma, kişinin iç huzura ve dengeye doğru bir adım attığını simgeler. Bu, insanın içindeki nefsani arzularla barışma, daha yüksek bir bilinç düzeyine ulaşma arayışıdır. Kişi, nefs-i levvâme

¹⁸¹ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, 2/443-447; Adem Yıldız, *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis Ve Nefis Eğitimi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 58-59.

¹⁸² Nûri, *Tasavvuf Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 41.

aşamasında kendi nefsini kınayarak ve hatalarını fark ederek, arınma sürecine başlar. Bu süreçte hem nefsini eleştirir hem de manevî olgunlaşma ve daha yüksek bir iç huzura doğru ilerler. Sonuçta, nefs-i levvâmenin ardından nefs-i mülhimeye ulaşma süreci başlar. Bu, kişinin benliğinden sıyrıldığı, kötü isteklerden arındığı ve ruhsal anlamda huzura kavuştuğu bir haldir. Bu aşama, insanın içsel dengeyi bulduğu, manevî olgunlaşmanın ve takvanın doruğuna ulaşmaya başladığı noktadır.¹⁸³

Hasan Basrî: “*Vallahi, mü’mini her zaman kendini ayıplarken görürsün. Yaptığı iyilikleri az ve yetersiz görür; bundan dolayı pişmanlık hisseder ve kendini ayıplar*”¹⁸⁴ şeklindeki sözü, tasavvufî literatürde “nefs-i levvâme” kavramı ile birebir örtüşen derin bir iç muhasebe anlayışını yansıtır. Bu yaklaşım, bireyin manevî olgunluğa erişmesinin ilk adımının, kendi eksikliklerini fark etme ve bunlarla yüzleşme olduğunu vurgular. Hasan Basrî burada, hakiki müminin kendini daima sorgulayan, yaptığı hayır ve ibadetleri asla yeterli görmeyen, bu nedenle içten içe bir eksiklik duygusuyla davranan bir kişilik yapısına sahip olduğunu belirtmektedir.

Nefsi levvame mertebesindeki bir sâlik, geçmişteki günahlarını fark ederek tövbe eder ve istiğfar eder; çünkü bu aşamada kişi, nefsini her zaman sorgular ve onu iyileştirme yolunda bir çaba içerir. Her an, nefsini ayıplayıp göz yaşı döker. Özellikle zikir, dua ve nafil namaz gibi ibadetler, nefsin ıslahında merkezi bir rol oynar. Bu ibadetler, kişinin kalbini Allah’a yönlendirir, dünyevi arzulardan uzaklaştırır ve manevî huzura kavuşturur. Gazzâlî, bu ibadetlerin düzenli ve samimi bir şekilde yapılmasının, nefsin terbiye edilmesinde etkili olduğunu vurgular.¹⁸⁵ Ancak bu Hak yolunun yolcusu sâlikten ara sıra isyan hali meydana gelebilir. Ama, işlediği anda, pişman olur ve tövbe eder. Bu, sâlikin ilerleyişini engellemez.¹⁸⁶

1.9.4. Nefs-i Mülhime

İlhâma ve keşfe mazhar olmaya başlayan, Allah’ın yönlendirmesiyle kendisini tanıyarak doğru ile yanlış ayırt etme kabiliyetini kazanan ve şehvani arzulara karşı

¹⁸³ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Avârifü’l- Meârif (Gerçek Tasavvuf)*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Sistem Matbacılık, 2010), 453.

¹⁸⁴ Yıldız, *İmam Gazzâlî’ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, 58-60.

¹⁸⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’ud- Dîn*, 2/112.

¹⁸⁶ Nakşibendî, *Miftâh’ül-Kulûb*, 141.

direnç gösteren nefsin mertebesidir.¹⁸⁷ Nefs-i mülhime, Cenâb-ı Allah'ın doğrudan doğruya kalbe ilham ettiği, ancak hâlen birçok nefsanî arzu ve heva tehlikesi barındıran bir nefis mertebesidir. Bu aşama, kişinin henüz velayet derecesine ulaşmadığını gösterir. Bu nefsin yolu, Allah'a yakınlaşma yoludur ve kişinin manevî halleriyle ilgili derin bir anlayışa sahip olması beklenir. Bu makamda, kişinin sahip olması gereken sıfatlar arasında; hoş görü, kanaat, özü kabul etme, sabır, ilim, cömertlik, tevazu, tahammül ve eziyetlere katlanma yer alır. Bu aşamaya ulaşan bir kişi, tüm insanların günahlarının Allah'ın kudret elinde olduğunu fark eder ve bu nedenle hiçbir mahlûka karşı öfke veya itiraz beslemez.¹⁸⁸

Gazzâlî, nefs-i mülhimeyi, kişinin manevî bir aydınlanma yaşadığı, ancak bu aydınlanmanın tam anlamıyla sabır ve teslimiyetle pekişmediği bir dönem olarak tanımlar. Bu aşamada, kişi ilham alır ve manevî farkındalığı artar, ancak nefsinin hâlâ bazı zaafı ve istekleri vardır. Bu durum, kişinin manevî olgunlaşma sürecinde bir geçiş aşamasıdır ve sabır, teslimiyet ve sürekli bir içsel mücadele gerektirir.¹⁸⁹

Şems Suresi'nin 7-9. âyetlerinde tasavvufî bir bakış açısıyla nefs-i mülhimenin nasıl bir aşama olduğunu Cenâb-ı Allah açıklıyor. İlgili âyetlerde Cenâb-ı Allah, nefsin yaratılıştaki ve eğitilmesindeki süreci şöyle anlatır: “*Andolsun nefse ve ona birtakım kâbiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilhâm edene andolsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşu ermiştir.*”¹⁹⁰ Bu ayetin tefsirine dair önemli bir rivayet, mutasavvıf âlimlerden Şeyh Râdîyyuddîn Ahmed b. İsmail el-Kazvînî tarafından aktarılmıştır. Kazvînî, tabîin büyüklerinden Said b. Ebî Hilâl (r.a.) vasıtasıyla Resûlullah'ın (s.a.v) bu ayeti okuduktan sonra kısa bir süre duraksadığını ve ardından şu duayı yaptığını nakleder: “*Allah'ım, nefsimi takvânı ver. Sen onun velisi ve mevlâsısın. Onu temizle. Şüphesiz, nefisleri en iyi temizleyen Sensin.*”¹⁹¹ Bu dua, nefsin tezkiyesinin yalnızca bireysel çabayla değil, Allah'ın yardımıyla mümkün olabileceğini vurgular. Hz. Peygamber (s.a.v) bu duasıyla, insanın kendi gücüyle nefsini tamamen arındırmasının yetersiz olduğunu; hakiki tezkiyenin ancak ilahî inayetle gerçekleşeceğini öğretmiştir.

¹⁸⁷ H. Yılmaz Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 268.

¹⁸⁸ Hakkı, *Marifetnâme*, 645.

¹⁸⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 3/80.

¹⁹⁰ eş-Şems 91/ 7-9.

¹⁹¹ Müslim, *Sahihi Müslim*, Zikir, 13.

Sühreverdî, bu ayetleri tefsir ederken nefis terbiyesinin, aklın hâkimiyetini pekiştirdiğini ve insanı derûnî disipline yönelttiğini belirtir. Ona göre, nefis terbiye edildiğinde akıl idareyi ele alır; böylece nefsin hem zâhirî hem de bâtinî halleri düzene girer. Bu düzenlenme neticesinde ahlâkî erdemler gelişir, bireyin davranışları güzelleşir ve edeb kişilikte kökleşerek kalıcı bir nitelik kazanır. Dolayısıyla nefis terbiyesi, sadece bireysel arınmayı değil, aynı zamanda aklın rehberliğinde ahlâkın ve edebî inşasını da sağlayan kapsamlı bir manevî eğitim sürecidir.¹⁹² Yine sûfî müfessirler bu âyetleri tefsir ederken, nefs-i mülhimeyi, ruhun ilham alacak ve kalbe ilham verecek şekilde gelişmiş hali olarak tanımlarlar. Yani, nefsin ilhamla aydınlanmaya başlaması, kişinin kalbine doğru bilgilerin ve ilahi sırların ulaşması sürecini ifade eder. Bu aşamaya gelmiş bir kişi, manevî iç âleminde büyük bir arınma yaşar ve ruhsal olarak yüksek bir seviyeye çıkar.¹⁹³

Nefs-i mülhimelik makamı, güzel ve iyi olan ahlak ile ahlaklanmak, basiretin açılıp o açılan basiret ile Cenâb-ı Hakk'ı görmektir. Bâtinî kulağın da açılması ve bu açılan kulak ile ilham-ı rabbanisinin duyulmasıdır. Yani nefs-i mülhime makamı, kişinin manevî olarak arındığı, yüksek ahlaki değerlerle donandığı ve Allah'ın ilhamlarına ve yönlendirmelerine açık olduğu bir aşamadır. Bu makamda olan bir kişi, ruhsal olarak büyük bir olgunlaşma yaşar ve manevî dünyayı daha derin bir şekilde hissedebilir.¹⁹⁴

Nefs-i mülhime mertebesine ulaşan kişiler, manevî farkındalıklarını en üst düzeye çıkaran ve Allah ile sürekli bir bağ içinde olan kimselerdir. Her şey onlara ilahi bir işaret gibi gelir ve bu durum, onların ruhsal dünyasında derin bir huzur ve tatmin yaratır. Her bir ses, her bir deneyim, Allah'ın varlığını ve kudretini hatırlatır ve bu kişiler bu manevî tecrübeleri coşkulu bir şekilde yaşarlar. Bir ses duyduklarında veya iki mısralık şiir dinledikleri vakit hemen elestü hitabının zevkini hissederler. İsterse bu ses insanda değil de başka bir mahluktan gelmiş olsun. Hatta kapıdan gelen gıcırtıyı bile duysalar aynı zevki hissederler ve derhâl hissettikleri zevk sebebiyle sema ederler.¹⁹⁵ Bu konu hakkında Mevlânâ Celâleddin Mesnevî'de şöyle buyurmaktadır:

¹⁹² Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 343.

¹⁹³ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri 'l- Kur'âni 'l- Mecîd*, 2/447.

¹⁹⁴ Eşrefoğlu Rumî, *Müzekki'n Nüfûs*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2020), 63.

¹⁹⁵ Rumî, *Müzekki'n Nüfûs*, 63.

“Neyden dinle ki nelerden hikâye etmede. Ayrılıklardan şikâyet etmede.

*Ayrılık firkatinden parça parça olmuş sîne isterim. İştîyâk derdini şerh edeyim.”*¹⁹⁶

Sâlik, Allah'ın yardımıyla manevî bir dönüşüm geçirir ve bu dönüşümde önemli aşamalardan biri de nefs-i levvâmeden nefs-i mülhimeye geçiştir. Bu süreç, kişinin nefsinin daha arınmış ve yüksek bir manevî düzeye ulaşmasının bir göstergesidir. Bu süreçte, sâlik sürekli olarak “Hû” zikri ile Allah'ın varlığını hisseder, içsel huzur ve derin bir manevî tat alır. Allah'a olan yakınlık duygusu, onun tövbe etmesine ve daha yüksek bir manevî düzeye ulaşmasına vesile olur.¹⁹⁷

Nefs-i mülhimenin istikrar kazanması ve daha yüksek nefis mertebelerine (mutmainne, râziye, vb.) yükselmesi, düzenli manevî disiplinle mümkündür. İşte bu noktada nâfile ibadetler, sadece şekli bir kulluk değil, nefsin terbiyesi için etkin bir yöntem olarak öne çıkar. Nâfile ibadetler örneğin gece namazı, zikir, oruç, tefekkür ve dua bireyin nefsi üzerinde sürekli bir denetim kurmasına, kalbini saflaştırmasına ve dünyevî meyillerden uzaklaşmasına vesile olur. İmam Gazzâlî'ye göre, bu tür ibadetler “nefsin cilasını yapar”, onu fitratına uygun hale getirir ve ilahî hakikati daha berrak şekilde algılamasını sağlar.¹⁹⁸

Sonuç olarak nefs-i mülhimeye ulaşan kişi, Allah'ın ilham, işaret ve hitaplarıyla bir yakınlık kurar ve bunun sonucunda yalnızca kendi ruhunu arındırmakla kalmaz, aynı zamanda Allah'ın izniyle toplumuna da rehberlik yapar. Bu kişiler, Allah'ın rahmetiyle binlerce isyankârı kurtararak, Cennete yönlendirebilirler. Bu makam, sadece bireysel bir manevî olgunlaşma değil, aynı zamanda başkalarını Allah'ın rahmetiyle kurtarma amacını taşır.¹⁹⁹

1.9.5. Nefs-i Mutmainne

Mutmainne nefis, Allah'a olan derin bağlılık ve sevgisiyle, her türlü kötülükten arınmış, sadece Allah'ın huzurunu ve rızasını arayan bir haldir. Bu nefis hem Allah'ın

¹⁹⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 1/43.

¹⁹⁷ Nakşibendî, *Miftâh 'ül-Kulûb*, 141.

¹⁹⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 3/79-81.

¹⁹⁹ Rumî, *Müzekki 'n Nüfûs*, 74-79.

zikriyle hem de O'nun sevgisiyle ruhsal olarak tatmin olmuş nefistir.²⁰⁰ Allah'ın yardımı ile sâlikin nefsi olgunlaşmaya başlar, mülhime seviyesinden kurtulur ve mutmainne derecesine ulaşır. Bu aşamada, nefis Allah'ın yardımı ve ihsanıyla manevî huzura kavuşur, sıkıntılardan kurtulur. En yüksek mertebeye ulaştığında, nefis fenâ haline gelir ve “Nûr-ı Muhammedî” zuhur eder. Bu, nefsin Allah'ın hitabına layık hâle geldiği bir aşamadır.²⁰¹ Tasavvufta, bu makam, insanın Allah'a en yakın olduğu, ruhsal olgunluğa eriştiği bir durumu temsil eder. Mutmainne nefsi, kişinin gönlünün Allah'ın sevgisi ve rahmetiyle dolmuş olduğu bir haldir ve bunun sonucunda kişi, manevî huzuru ve mutluluğu yakalar.

Nefs-i mutmainne kavramı Kur'ân'ı Kerîm'de sadece bir ayette geçmektedir. *“Ey Rabb'i ile huzura kavuşmuş olan nefis! Sen Allah'tan ve O da senden razı olarak Rabb'ine dön! İhlaslı kullarımın arasına gir! Onlarla birlikte cennetime gir!”*²⁰² Nefs-i mutmainne, kalbi ilâhî nurla aydınlanmış, kötülük eğilimlerinden arınarak güzel ahlâkla donanmış nefistir. Bu mertebeye ulaşan kul, dünya nimetleri karşısında şükretmeyi, musibetler karşısında ise sabretmeyi ilke edinmiştir. Kâşifi'ye göre, böyle bir nefis Allah'ın zikriyle huzur bulur; refah hâlinde hamd eder, zorluk anında ise sarsılmadan dayanır. Bu makama ulaşan kişi, Allah'ın seçkin kulları arasına katılır. Bu seçkinlik, ruhsal kemalin bir göstergesi olup, Allah katında kabul görmek anlamına gelir. Onlarla birlikte cennete girmek ise, bu ruhânî saadetin cismanî bir ödülle taçlandırılmasıdır.²⁰³

Nefs-i mutmainne aşaması, insanın nefsinin kötülüklerine galip gelmesinin ve Allah'a yakınlaşmasının başlangıcıdır.²⁰⁴ Nefs-i mutmainne, tasavvufta en yüksek manevî mertebelerden biridir ve manevî huzuru, güveni ve sabrı simgeler. Nefs-i mutmainneye sahip bir kişi, sadece dış dünyada karşılaştığı zorluklara karşı değil, aynı zamanda ruhsal sıkıntılara karşı da sükûnetle yaklaşır. Bu seviyeye ulaşmış bir kişi, zahirî koşullardan bağımsız olarak Allah'a duyduğu derin güven sayesinde her durumda huzur içinde olur.²⁰⁵

²⁰⁰ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, 2/719.

²⁰¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 269.

²⁰² *el-Fecr* 27/30.

²⁰³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 23/311.

²⁰⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 3/315.

²⁰⁵ el-Hasenî, *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Mecîd*, 2/718-719.

Vertecübî'ye göre; “Nefs-i mutmainne, Allah’ın ilk hitabının ışıǰıyla şekillenen ve bu hitapla huzura eren bir nefsin halidir. Bu nefsin en belirgin özelliǰi, Allah’ın varlıkta ilk olarak kendisini gösterdiǰi an ile başlayıp, O’nun sürekli müşahedesıyla devam eden bir süreçtir.”²⁰⁶ Yani, nefsin her hali ve her anı, Allah’ın bilinçli ve sürekli varlığını idrak ederek şekillenir. Allah’ın özel yardımıyla bu nefis, kalbinin derinliklerinde huzur bulur ve manevî bir tatmin yaşar. Allah’a olan güveni, her durumda O’na teslim olmasına ve O’nun rızasını kazanmak için çaba harcamasına sebep olur. Ayrıca Allah’tan razı olmak ve Allah’ın bu kişiyi ezeli seçimle seçmiş olması burada çok önemli bir noktadır. Bu, Allah’ın nefsin gelişimindeki her aşamada kendisini izlediǰini ve nefsin Allah’ın rahmetiyle en yüksek mertebeye yükseldiǰini ifade eder.²⁰⁷

Nefs-i mutmainnenin seyri, seyr-i anillâh olarak tanımlanır. Tasavvufî bir bakış açısıyla, bu makam, Allah’a daha derin bir yakınlık ve manevî huzur arayışıdır. Hakikat-ı Muhammediyye, sır, tam inanç ve vâridât, bu makamın temel öğeleri olup, sâlik bu öğeleri hayatına yansıtarak Allah’a daha yakın olur.²⁰⁸ Nefs-i mutmainne sahipleri, tasavvufî yolculuklarında en yüksek manevî mertebelere ulaşmış kişilerdir. Bu makam, manevî huzur, sabır ve teslimiyetin hâkim olduǰu bir durumdur. Nefs-i mutmainne sahipleri, ruhsal yolculuklarında nefis-i emmârenin çirkin özelliklerinden ve düşük arzularından arınmışlardır.²⁰⁹ Nefs-i mutmainnenin terbiyesi, “Hakk” isminin zikirle gerçekleştirilir. Bu, nefsin dünyevi arzulardan arınarak Allah’a olan teslimiyetin ve gerçek bilincin gelişmesini sağlar. Zikir, sadece zahirî bir eylem deǰil, kişinin ruhsal derinliklerine nüfuz eden bir manevî yolculuktur.²¹⁰

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, tasavvufun en önemli eserlerinden biri olan *Mesnevî*’de insan nefsinin dönüşüm sürecine büyük önem verir. Ona göre, insanın iç dünyasında kötü huylar ve nefsani arzular, zamanla ilahi aşk ve irfan ışıǰında erir ve yerlerini güzel ahlak özelliklerine bırakır.²¹¹ Örneğin kibir, tevazu ile; haset, rıza ve gıpta ile; öfke, sabır ve hilim ile; tamah ise kanaat ile yer deǰiştirir. Nefis, ancak bu

²⁰⁶ el-Hasenî, *Bahrü’l- Medîd fî Tefsîri’l- Kur’âni’l- Mecîd*, 2/719.

²⁰⁷ el-Hasenî, *Bahrü’l- Medîd fî Tefsîri’l- Kur’âni’l- Mecîd*, 2/719.

²⁰⁸ Hakkı, *Marifetnâme*, 664.

²⁰⁹ Rûmî, *Müzekkî’n Nüfûs*, 74-79.

²¹⁰ Nûrî, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi’t-Tarikat*, 42.

²¹¹ Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 1/98-105.

şekilde dönüşebilir ve itminan bulur. Böyle bir dönüşümle birlikte birey, sadece bireysel huzura değil, aynı zamanda sosyal uyuma da katkı sağlar.²¹² Bu süreç, nefsin gerçek mutmainlik mertebesine erişmesi olarak tanımlanır.²¹³

Mesnevîde nefs-i mutmainne, velayet makamının kapılarını aralayan, kötü sıfatların yerini güzel sıfatlara bıraktığı ve insanın Hak katında makbul bir kul olma yolunda attığı temel adım olarak tanımlanır.

Bu makamda, nefsin kalbi Allah'ın zikriyle aydınlanmış, her türlü sıkıntı ve karamsarlık uzaklaşmış ve insanın kalbi, Allah'ın rahmetiyle tam bir huzur bulmuştur. Mutmainne makamında olan zatlar, düşüş hallerinde bu makamda yani mutmainne makamında kalırlar; yükseldikleri zamanlarda ise, raziye mertebesine geçerler.²¹⁴

1.9.6. Nefs-i Râziye

Bu mertebede nefis, Allah'ın hikmetine ve hükmüne razı olup, Rabbinden hoşnut bir şekilde huzur içinde bir hale bürünmüştür. Yani kişi manevî bir huzur ve olgunluk kazanmış, Allah'ın iradesine tamamen teslim olmuş ve O'nun takdirine rıza göstermiş nefistir. Manevî olgunluğa ulaşmış bir kul tamamen kendi benliğinden sıyrılarak, Allah'ın iradesinde fânî olmuş yani kendi egosunu terk edip yalnızca Cenâb-ı Allah'ın takdirine teslim olmuştur. Kendisinin ve başkalarının yaşadığı her türlü duruma ister olumlu ister olumsuz, hiçbir tereddüt yaşamadan rızâ gösterir. Böylece, kişi her şeyin Allah'ın iradesi doğrultusunda olduğunu kabul eder ve O'nun her kararına tamamen teslim olur.²¹⁵ “*Sen O’ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön!*”²¹⁶ âyetindeki “*Sen O’ndan râzı olarak*” hükmü bu makâmı göstermektedir.²¹⁷ Bu çağrı, Allah'ın kulundan razı olduğunu bildirirken, kulun da O'nun takdirine razı olduğunu gösterir. Böylece Allah Teâlâ'nın rızasının en yüce gaye olduğu hakikati burada tezahür eder. Zira râziyye makamındaki kul, artık sadece ilâhî rızayı hedefler; dünyevî ya da uhrevî karşılık arayışından ziyade, Allah'a yönelmenin kendisini bizzat

²¹² Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 587-588.

²¹³ Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 1/98-105.

²¹⁴ Nakşibendî, *Miftâh 'ül-Kulûb*, 206.

²¹⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 269.

²¹⁶ *el- Fecr* 89/28.

²¹⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 269.

maksat kabul eder. Bu yöneliş, Allah'ın vaad ettiği ikram ve yakınlığa dönüşle tamamlanır.²¹⁸

Nefs-i râziyenin seyri, seyr-i Fillâh'tır. “Seyr-i Fillâh”, kişinin Cenâb-ı Allah'a doğru bir yolculuk yapması, O'na yönelmesi anlamına gelir. Bu mertebeye ulaşan kişinin hali *fenâ*dır, yani egosundan ve benliğinden tamamen sıyrılarak sadece Allah'ın varlığını ve kudretini hissettiği bir duruma gelmiştir. “Fenâ” burada, insanın öz benliğini Allah için yok etmesi, sadece O'nun varlığında var olması demektir. Bu yüksek makamda, kişinin nefsinin “vâridi” yani geçici duyguları ve düşünceleri yoktur, çünkü o artık Allah'ın iradesine teslim olmuş ve tamamen O'nun kudretiyle hareket etmektedir. Bu makamda olan kişi, kalp gözüyle eşyada Allah'ın cemalinin tecellilerini görüp, tüm benliğini kaybeder. Kendi varlığından geçer, yani tüm benlik duygusunu aşarak Allah'a yaklaşır. Sonrasında, bu dünyada meydana gelen her şeyin Allah'ın takdiriyle vuku bulduğunu idrak eder ve karşılaştığı her durumu gönül huzuruyla kabullenir.²¹⁹

Bu merhalede râziye sıfatı ile tanımlanan sâlik, Allah'ın rızasına uygun hareket ederken, gelişim süreçlerinde “marziye” makamına ulaşmayı hedefler. Bir manevî yolculuğunda devam ve sebat etmesi, mürşidinin desteği ve Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve keremiyle her türlü duruma razı olmayı öğrendiği ve bu durumlar karşısında Cenâb-ı Allah'ın iradesine teslim olmaya başladığının göstergesidir. Ayrıca, kişi ilahi bir denemeye tabi tutulduğunda, bunu bir nimet olarak görür ve bu, bize ilahi bir ihsandır diyerek, yaşadığı zorluğun, Allah'ın bir lütfu olduğunu kabul eder. Yani, kişinin manevî huzuru ve teslimiyeti, her ne olursa olsun Allah'ın takdirine rıza göstermesiyle şekillenir.²²⁰

Bu nefis sahibinde tam bir teslimiyet vardır. Hiçbir şeyden şikayetçi olmaz. Her haline şükreder, rıza gösterir. Bu makamda olan sâlikin zikri, “Ya Hayy” ism-i şerîfidir. Sürekli bu ismi zikretmek, sâlikin kalbini canlı tutar, ona manevî bir güç ve derinlik kazandırır. Zikrinin her ânı, onu Allah'a daha yakın kılar ve içsel bir huzura erdirir.²²¹

²¹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 23/311.

²¹⁹ Hakkı, *Marifetnâme*, 676.

²²⁰ Nakşibendî, *Miftâh'ül-Kulûb*, 206-207.

²²¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 269.

Sûfilerin yukarıdaki beyanlarından hareketle bu süreçte, sâlikin kalbi her geçen gün daha da arınır, Allah'a olan sevgisi ve teslimiyeti derinleşir. “Yâ Hayy” zikri, ona hayatın her yönünü Allah'ın kudretiyle kabul etmeyi öğretir ve kalbini sürekli olarak ilahi hayata yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

1.9.7. Nefs-i Marziyye

Nefs-i Marziyye, Allah'ın kulundan razı olma sıfatını taşıyan bir nefstir. Bu, Allah'ın kulunun halinden, amellerinden ve tavırlarından memnun olduğu bir durumu ifade eder.²²² Kişinin nefsinin bu seviyeye ulaşabilmesi hem Allah'tan razı olması hem de Allah'ın kendisinden razı olmasını sağlamak için Allah'ın rızasını gözeterek yaşamayı gerektirir. Yani, Nefs-i Marziyye hem kulun Allah'tan razı olduğu hem de Allah'ın kulundan razı olduğu bir manevî hali simgeler.

Nefs-i Marziyyenin seyri, maallâh olarak tanımlanır. Yani, bu nefsin durumu, tüm varlık ve amellerin sadece Cenâb-ı Allah'a yönelmesi ve Allah'la bir bütünleşme halidir. Âlemi şehâdet, ona göre gizli ve hafî bir haldedir, yani zâhirî dünyadan daha derin ve manevî bir algıyı ifade eder. Bu durumda olan kişinin hâli, hayret ve hayranlık ile doludur, çünkü her şeyin gerçekte Cenâb-ı Allah'ın iradesiyle şekillendiğini fark eder ve buna derin bir şaşkınlık ve takdirle yaklaşır. Kişinin kazandığı vâridât, şeriat ile uyumludur, yani kişi, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanır ve kendi davranışlarını bu ahlâk doğrultusunda düzenler.²²³

Sâlikin terbiyesi için “Yâ Kayyûm” ismi telkin edilir. Kayyûm ism-i şerifi sâlikin ruhsal gelişiminde önemli bir aşamadır. Bu isimle mücadele eden sâlik, Allah'ın kudretine ve varlıkların devamına dair derin bir farkındalık kazanır. Sâlik, bu ismin tefekkürüyle devam eder ve nihayetinde Cenâb-ı Hakk'ın rızasına mazhar olur. Yani, Allah'a olan teslimiyeti ve bağlılığı o denli olgunlaşır ki, seyr ü sülûk tamamlanmış olur. Bu safhadan sonra, eğer kaderinde yazılmışsa, sâlik, irşada yetkili halife olur. Bu durumda, Allah'ın emriyle ve Rasûlullah'ın (sav) izniyle, mürşid-i hakîkî (gerçek mürşit) ona dua eder. Böylece sâlik, enbiyânın vekili haline gelir ve yüksek bir manevî mertebeye ulaşır. Râziye ve marziyye sıfatlarına sahip olur, yani

²²² Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 41-43.

²²³ Hakkı, *Marifetnâme*, 676.

hem Allah'tan razı olan hem de Allah'ın kendisinden razı olduğu bir hale gelir ve nihayetinde aslına rücû eder.²²⁴

Kur'an-ı Kerîm'in Fecr Sûresinin 28. âyetinde, nefs-i mutmainnenin bir sıfatı şu şekilde zikredilir: “*Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!*”²²⁵ Bazı sûfiler ise, nefs-i marziyyeyi, nefs-i mutmainnenin iki sıfatından daha üstün bir seviye olarak kabul ederler. Nefs-i marziyye, kişinin sadece Allah'tan razı olduğu değil, aynı zamanda Allah'ın da kulundan razı olduğu bir haldir. Nefs-i mutmainne'de huzur ve teslimiyet bulunurken, nefs-i marziyyede bu huzurun ve teslimiyetin ötesinde, kulun Allah'ın iradesine tamamen teslim olmuş ve Allah'ın kendisinden razı olduğu bir manevî olgunluk bulunur. Bu, nefs-i mutmainnenin bir adım ötesi olarak görülür ve daha yüksek bir manevî derecenin işaretidir.²²⁶

Bu yüksek manevî mertebeye ulaşan bir sâlik, Cenâb-ı Allah'ın izniyle bazı gayb sırlarını öğrenebilir. Yani, Allah ona bazı manevî bilgileri ve sırları açar. Bu makamda sâlik, bütün marifet sıfatlarını kazanarak irşâd mevkiine yükselir.²²⁷

1.9.8. Nefs-i Kâmile

İnsanın imanının en yüksek ve mükemmel seviyeye ulaştığı, tüm erdemlerin ve mükemmelliklerin toplandığı nefistir. Yani, insanın ruhsal ve manevî gelişimi, imanın kemale erdiği noktada, kişinin derûnî varlığı olan nefsin tüm olumlu özellikleriyle şekillendiği bir mertebeye ulaşır. İman ve kemâlât, nefsin olgunlaşmasıyla bir arada düşünülebilir.²²⁸

Bu nefsin seyri, yani insanın manevî yolculuğu, seyr-i lillâh olarak tanımlanır. Seyr-i lillâh, Cenâb-ı Allah'a doğru bir yolculuk anlamına gelir ve kişinin manevî gelişiminin en yüksek mertebesine işaret eder. Bu süreç, nefsin Cenâb-ı Allah'a olan yakınlığını arttırarak, Allah'ın kudretini ve hikmetini daha derinlemesine kavramayı içerir. Bu makam, bütün makamlardan daha üstündür, manevî yolculukta ulaşılabilecek en yüksek dereceye, en mükemmel hâle işaret edilmektedir. Bu, nefsin

²²⁴ Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 41-43.

²²⁵ el- Fecr 89/28.

²²⁶ Rumî, *Müzekkî'n Nüfûs*, 76-77.

²²⁷ Yıldız, *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, 67-69.

²²⁸ Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 43.

Allah'a olan en yakın ve en olgun hali, tüm makamların en üstündedir.²²⁹ Sâlik yüksek bir mertebeye ulaşarak “Kahhâr” ismiyle terbiye görür.²³⁰ Kahhâr ismiyle terbiye görmek, sâlikin Allah'ın kudretini ve mutlak egemenliğini kabul etmesi, nefsinin bu kudrete teslim etmesi ve böylece manevî olgunlaşmada zirveye ulaşması sürecidir.

Sâlik, belirli bir makâmda, yani yüksek bir manevî aşamada, esmâ ve mücâhede aracılığıyla nefsinin olumsuz sıfatlarıyla savaşılarak imanını kemâle ulaştırır ve insan-ı kâmil olur. Bu süreç, kişinin manevî dünyasında bir arınma ve olgunlaşma sürecidir. Mücâhede, insanın nefesine karşı verdiği manevî mücadeleyi ifade eder ve bu mücadele, kişinin egosunu, arzularını ve düşük benlik özelliklerini aşmak için yapılan bir çabadır. Sâlik bu süreçte nefsinin bütün yönleriyle bilir. Bu, kişinin kendi manevî dünyasına dair tam bir farkındalık kazanması ve nefsinin her türlü zayıf yönünü, arzularını ve zaaflarını fark etmesidir. Nefsini bilmek, onun her türlü olumsuz özelliğiyle yüzleşmek ve bunları Cenâb-ı Allah'ın isimleri ve manevî mücadele ile aşmak anlamına gelmektedir.²³¹

Nefsin kötü sıfatlarının yok edilmesi ve acze düşürülmesi, insanın manevî yolculuğunda fakr ile tamamlanır. Fakr-ı tâm, insanın kendi yokluğunu ve zayıflığını kabul ederek, sadece Cenâb-ı Allah'a yönelmesi ve Cenâb-ı Allah ile vuslat anını yaşamasıdır. Bu anlayışa işaret eden Hz. Peygamber (sav)'in “*Fakr tamamlandığı zaman, Allah ile vuslat olur*”²³² hadîs-i şerîfi, kişinin her türlü dünyevi arzusunu ve benliğini aşarak Allah'a tam bir teslimiyet içinde olması gerektiğini ifade eder.²³³

Seyr ü sülûkün son evresini oluşturan bu nefse Kur'ân-ı Kerîm'de; “*Nefsinin temizleyen kurtuluşa ermiştir.*”²³⁴ ayeti ile işaret edilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî bu ayeti tefsir ederken, nefsini takvâ ile arındıran ve yücelten kişinin, kurtuluşa erişeceğini belirtir. Ona göre, nefsini takvâ yoluyla terbiye eden, böylece onun hakikatini ortaya çıkaran ve yücelten kimse hem arzuladığı nimetlere ulaşır hem de hoşlanmadığı durumlardan korunmuş olur. Burada takvâ, sadece sakınma değil, aynı

²²⁹ Hakkı, *Marifetnâme*, 680.

²³⁰ Yıldız, *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis Ve Nefis Eğitimi*, 70-71.

²³¹ Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 41-43.

²³² kaynak bulunamadı.

²³³ Nûri, *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*, 41-43.

²³⁴ eş-Şems 91/ 9.

zamanda nefsin olgunlaşması ve manevî kemâle ulaşması için bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Bursevî, nefsin tezkiyesini hem manevî bir arınma süreci hem de ilâhî feyze mazhar olmanın temel şartı olarak görür.²³⁵

Nefs-i kâmilenin takip etmiş olduğu yol, önceki nefsi aşamalarında açıklanan yolların hepsidir. Bu makamdaki sâlik Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının tecellilerine mazhar olur.²³⁶

Tablo 1.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın marifetname'sinde belirttiği nefis mertebeleri²³⁷

NEFS MERTEBELERİ	SEYRİ	HALİ	YERİ	ÂLEMİ	ÖZELLİKLERİ	VÂRİDİ	ZİKİRİ
Nefs-i emmâre	Seyr ilallâh	Zevk	Sadr	Şehâdet	Cehalet, hırs, kötü huylar, mâlâyanî vs.	Şerîat	Lâ ilâhe illallâh
Nefs-i levvâme	Seyr alellâh	Şevk	Kalp	Misal	Levm, gizli görünüş, riyâset, halka itiraz vs.	Tarîkat	Allah
Nefs-i mülhime	Seyr billâh	Aşk	Ruh	Ervah	İlim, kanaat, tevazu, sabır vs.	Hakikat	Hû
Nefs-i mutmainne	Seyr anillâh	Vasl	Sır	Ceberrut	Cömertlik, tam müşâhede, huzur vs.	Ma'rifet	Hakk
Nefs-i râziye	Seyr Fillâh	Hayret	Sırru' s-sır	Lâhût	Vera, ihlâs, muhabbet, üns vs	Velâyet	Hayy
Nefs-i marziyye	Seyr maallâh	Fenâ	Hafî	Nâsut	Ahlâkullah ile ahlâklanmak	Sıddıkiyet	Kayyûm
Nefs-i kâmile	Seyr lillâh	Bekâ	Ahfâ	Hakikat	Engüzel sıfatların tümü	Kurbet	Kahhâr

²³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 23/339.

²³⁶ Yıldız, *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*, 70-71.

²³⁷ Hakkı, *Marifetnâme*, 623-680; Coşkun, *Seyrî Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği*, 22.

Nefsin mertebeleri, tasavvufi bir yolculukta insanın manevî olgunlaşma sürecini temsil eder. Bu sürecin en yüksek ve en değerli mertebesi, nefsi mutmainne mertebesidir. Buna karşılık, nefsi emmâre, nefsin en alt ve en kötü mertebesidir. Kula düşen görev, bu iki zıt mertebe arasında bir yolculuk yaparak, nefsi emmâre halinden nefsi mutmainne haline geçmektir. Yani, kişi nefsinin ıslah etmeli, kötü sıfatlardan arındırmalı, dünyevi arzularından ve egosundan kurtulmalıdır. Bu, insanın Allah'a yaklaşması, O'nun rızasını kazanması ve manevî olgunluğa ulaşması için gereklidir.²³⁸

Tasavvufta nefsin terbiyesi büyük bir öneme sahiptir. İnsan, ne kadar kötü bir nefsi hal içinde olursa olsun, nefsinin ıslah etme gücüne sahiptir. Tasavvuf, insanın kendi içindeki kötü yönleri aşarak, manevî olgunluğa ulaşması için bir yol gösterici olmuştur. Nefsin terbiyesi, sadece ruhsal bir gelişim değil, aynı zamanda Allah'a yaklaşma yoludur. Nefsin istek ve arzularına boyun eğmemek, onu kötü sıfatlardan arındırmak ve sürekli olarak nefsin tuzaklarına karşı uyanık olmak gereklidir. Nefsin arzuları, insanı pek çok kötü yola sürükleyebilir; bu yüzden kişi, nefsinin terbiye etmek için sürekli bir mücadele içinde olmalıdır. Kişi, her türlü nefsanî arzuya karşı uyanık olmalı ve bunlara karşı koymalıdır.²³⁹

Nâfile ibadetler ve nefis terbiyesi birbiriyle ilişkili konulardır. Kişi ibadetler ile nefsinin ıslah edebilir. Farz ibadetlerden sonra nâfile ibadetler sayesinde nefsin direnci kırılır. Nâfile ibadetler sayesinde kişi Cenâb-ı Allah ile olan ilişkilerini daha da güçlü hale getirir. Mevlâna Celaleddin Rûmî, nâfile ibadetlerin insanı riya ve gösterişten uzaklaştırıp, yalnızca Cenâb-ı Allah'a teslimiyet kazandırdığını ve bu süreçte nefsin yavaş yavaş eridiğini belirtmiştir.²⁴⁰

Nâfile ibadetler sayesinde kişi daha çok tövbe eder. Nefsin kötü isteklerine karşı nâfile ibadetler kişiyi uyarır ve onlardan uzaklaşmasına yardımcı olur. Ahmet Yesevî gibi büyük mutasavvıflar, gerçek bir tövbenin kalpte kökleşmesi ve istikrar kazanması için, nâfile ibadetlerle desteklenmesini gerekli görmüşlerdir. Yesevî, kişinin

²³⁸ Rumî, *Müzekki'n Nüfus*, 47.

²³⁹ Uludağ, "Nefis", 32/526-529.

²⁴⁰ Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Divan-ı Kebir*, çev. Edip Turgut (Süre Yayınevi, 2010).

yalnızca farz ibadetlerle kendini sınırlandırmaması gerektiğini, nâfile ibadetlerle de manevî olarak arınması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴¹

1.10. Seyr ü Sülûk Eğitimi

1.10.1 Seyr ü Sülûkün tanımı, amacı ve aşamaları

Tasavvuf, bir ahlak eğitimidir ve bu eğitim sürecine “seyr ü sülûk” denir. “Seyr” kelimesi, lügatta gezmek anlamına gelirken, “sülûk” yürümek ve gitmek anlamına gelir.²⁴² Tasavvuf açısından “seyr”, sâlikin cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ahlaka, kendi varlığından Hakk'a doğru bir yolculuk yapmasıdır. “Sülûk” ise, tasavvuf yoluna giren bir kişinin, Hakk'a ulaşmak için gereken manevî eğitim sürecini ifade eder. Bu süreç, başlangıçta “tevbe” ile başlar ve son olarak Hakk'ın hoşnutluğu ve sevgisine erme ile sona erer.²⁴³

Seyr ü sülûk, tasavvuf ve tarikata giren bir kişinin, manevî makamlarını tamamlamak için geçtiği aşamalardır. Bu sürecin başı sülûk olup, manevî bir yola girme aşamasıdır. Nihayeti ise, Allah'a vuslattır. “Sülûk” kelimesi, tahsil, mücahede, nefy ve ispat gibi manevî aşamaları ifade eder. Bu kavramlar, bir kişinin manevî gelişiminde önemli adımları temsil eder.²⁴⁴

Tasavvuf yolculuğunda, sâlikin (yolcu) manevî yükselişine göre seyr ü sülûk dört aşamadan geçer. Bu aşamalar, sâlikin Allah'a doğru ilerleyişinde geçirdiği farklı manevî dereceleri ifade eder.²⁴⁵

1- Seyr ilallah: Nefsten gerçek varlık olan Hakk'a doğru yapılan bir manevî yolculuktur. Bu yolculukta, sâlik (manevî yolculuğa çıkan kişi), Allah'a yaklaşabilmek için farz, vacip ve nâfile ibadetlere sarılır. Bu emirler, onun manevî gelişimini destekler ve ona doğru yolu gösterir. Sâlik, gücü yettiği ölçüde bu ahkama uyarak ilerler ve her adımda Hakk'ın sevgisine yaklaşmayı hedefler. Seyr-i İllah'ta sâlik, esasen kendi nefsinin sınırlarından sıyrılarak, gerçekte var olan Hakk'a yönelir.

²⁴¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, çev. Hayati Bice (İstanbul: h yayınları, 2016).

²⁴² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 238.

²⁴³ H. Kâmil Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, *AİPnoluk Dergisi* 112 (1995), 32.

²⁴⁴ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 32.

²⁴⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 564-565.

Bu süreçte sâlik, “Sâlikbi-nefsih” yani nefsinin ötesine geçerek, gerçek varlığa doğru bir sefer yapmaktadır.²⁴⁶

2-Seyr fillah: Sâlikin Hakk'ın ahlakıyla süslenerek beşerî zaatlardan sıyrıldığı, daha yüksek bir manevî derecedir. Bu aşamada, sâlik, Allah'ın ahlakını kendisine rehber edinir ve bununla birlikte, dünyevi zayıflıklarından kurtulmaya çalışır. Seyr-i Fillah'ta sâlik, nâfile ibadetlerle Hakk'a yaklaşır ve Allah'ın kendisinin gözleriyle görmesi, elleriyle tutması ve kulağıyla duyması gibi bir hal yaşar. Bu, kulun Hakk'a tam bir teslimiyet ve yakınlık içinde olduğu bir durumdur. Bu aşamadaki sâlike “Sâlikbi-Rabbih” denir, çünkü o, artık tamamen Allah'ın iradesiyle hareket etmeye başlamış ve Allah'ın kudretiyle yönlendirilmiştir.²⁴⁷

3- Seyr maallah: Sâlikin “Ahadiyet” mertebesini idrak ettiği, yani Allah'ın birliğini ve mutlak tekliğini derinden kavradığı bir manevî aşamadır. Bu makamda sâlik, tüm varlıkların özde bir olduğunu ve her şeyin yalnızca Allah'ın tecellisi olduğunu fark eder. Cem duygusu, yani tüm varlıkların birliğini ve bütünlüğünü hissetme hali, bu seyrin en belirgin özelliğidir. Seyr-i Maallah'ta sâlik, tüm varlıkları Allah'ın birliğinde görür ve her şeyin bu birliğin tezahürü olduğuna dair derin bir bilinçle hareket eder. Bu mertebedeki sâlike “Sâlik bi'l-mecmû” denir. Çünkü o, varlıkların birliğini ve Allah'ın mutlak varlığını idrak ederek, her şeyin Allah'a ait bir bütün olduğunu kabul eder.²⁴⁸

4- Seyr anillah: Tevhid ve cem' makamına ulaşmış olan sâlikin, vahdetin ötesinde, Hakk'tan halka doğru yönelmesidir. Bu aşama, sâlikin manevî yolculuğunun tamamlanmasının ardından, Allah'ın birliğini ve varlığını derinlemesine idrak ettikten sonra halkı irşad etmek amacıyla halkın arasına karışmasıdır. Bu durumda sâlik, artık sadece kendi manevî yolculuğunu değil, başkalarını da doğru yola iletmek amacıyla halkın arasına karışır. Seyr-i Anillah'ta, manevî bir yükselişten sonra halk arasına iniş olarak da tanımlanabilir; bu da bir tür “urucdan sonra nüzul” yani manevî yükselmenin ardından tekrar halkla buluşma sürecidir. Bu aşama, irşad makamıdır ve sâlik, artık bir “lâ-salik” (sâlik olmaktan çıkmış) hale gelir. Bu, onun hilafete yani insanlara rehberlik

²⁴⁶ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 32.

²⁴⁷ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 32.

²⁴⁸ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 33.

yapmaya ehliyet kazandığı ve manevî yolculuğunu tamamladığı anlamına gelir. Artık sâlik, sadece kendi iç yolculuğunda değil, başkalarına da rehberlik etmek için halkın içinde bir konum alır.²⁴⁹

1.10.2. Seyr ü Sülûk eğitiminde arınma süreçleri: Tezkiye ve Tasfiye etkileşimi

Seyr ü sülûk için iki temel yol bulunmaktadır: Nefsi tezkiye yolu ve ruhu tasfiye yolu. Tezkiye yolu, manevî yolculukta riyazet, mücahede ve cehri zikir gibi uygulamalara dayanan bir yoldur. Bu yol, daha çok kişinin nefsini arındırması, iradesini güçlendirmesi ve manevî olgunlaşması için bedensel ve zihinsel disiplinlere dayanır. Tezkiye yolunun silsilesi, Hz. Ali'ye dayandırılır. Bu, özellikle Hz. Ali'nin manevî öğretilerini ve onun iradesiyle yapılan ritüelleri takip eden tarikatlar için geçerlidir. Hz. Ali'nin ahlaki ve manevî değerleri, bu yolun temelini oluşturur ve onun öğretisiyle şekillenen tarikatlar, genellikle daha zahirî uygulamalara (riyazet, mücahede ve cehri zikir) yoğunlaşır. Bu tarikatlar, sâlikin zahirî disiplinle birlikte bâtını bir arınma yaşamasını hedefler.²⁵⁰

Tasfiye yolu, manevî yolculukta ruhun ibadet ve taat yoluyla yüceltilmesi, nefse hakimiyetin sağlanması hedeflenen bir yoldur. Bu yol, daha çok manevî bir gelişim süreci üzerine odaklanır ve kişi, ruhsal olgunlaşma için zahirî ritüellerden çok bâtını disiplin ve kalbin arınması üzerine yoğunlaşır. Tasfiye yolu, nefsin istek ve arzularına karşı üstün gelme, sabır, tevekkül gibi ruhsal erdemlerin geliştirilmesi amacını taşır. Tasfiye yolunun serdari Hz. Ebu Bekir (r.a.)' dir. Hz. Ebu Bekir'in kişiliği, onun manevî olgunluğu, tevazusu ve sabrı, bu yolun takipçileri için bir rehber olmuştur. Hz. Ebu Bekir (r.a.), nefse karşı gösterdiği üstünlük ve Allah'a olan derin bağlılığıyla bu yolun temelini atmıştır. Bu yolda ilerleyen kişiler, tıpkı Hz. Ebu Bekir gibi, manevî bir arınma ve nefsanî arzulara karşı bir zafer kazanmayı hedeflerler.²⁵¹

Seyr ü sülûk eğitimi bağlamında bu iki sürecin birbirini tamamladığı görülür. Tezkiye, nefsin hevâsını kırarak sâliki ilâhî emirlere teslimiyete yöneltirken, tasfiye süreci bu teslimiyetin neticesinde kalbin saflaşmasını ve rûhun manevî hakikatlerle

²⁴⁹ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 33-34.

²⁵⁰ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 33-34.

²⁵¹ Yılmaz, “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”, 33-34.

buluşmasını sağlar. Cüneyd-i Bağdâdî'nin, tasavvufun özü olarak “*nefsin hevâsına muhalefet*” tanımını yapması, tezkiye sürecinin temelini işaret etmektedir.²⁵²

Dolayısıyla tezkiye ve tasfiye, seyr ü sülûk eğitiminde biri olmadan diğ erinin tamamlanamayacağı bir iç içelik arz eder. Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Ma'ârif* adlı eserinde de bu süreçler, sâlikin şeyhe teslimiyeti, riyâzet ve murâkabe gibi uygulamalarla desteklenerek, manevî kemalin adımları olarak sıralanır.²⁵³

1.10.3 Sühreverdî'nin şeyhlik ölçütleri bağlamında Sâliklerin dört derecesi

Ebû Hafs Ömer Sühreverdî, *Avarifü'l-Maarif* adlı eserinde, sülûk sonucunda şeyhliğ e ehliyet açısından sâlikleri dörde ayırmıştır. Bu tasnif, sâliklerin manevî derecelerini ve irşad kapasitesini belirlemeye yönelik bir yaklaşımdır.²⁵⁴ Sühreverdî'nin yaptığı bu tasnif şu şekildedir:

1-Mücerred Sâlik: Seyr ü sülûk bulunan bir kişi, henüz nefse ait bazı sıfatları aşmadığı ve manevî olarak olgunlaşmadığı için şeyhlik makamına ulaşmaya layık değildir. Şeyh olabilmek için, kişinin nefsin i terbiye etmiş ve riyâzat ile mücâhede sürecinde olgunlaşmış olması gerekir. Seyr ü sülûk sürecindeki kişi, yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği kadar ilahî öğretiler ve manevî tecrübeler kazanır. Yani, manevî yolculuk sırasında her birey, Allah'ın takdiri doğrultusunda kendi nasibini alır.²⁵⁵

2-Mücerred Meczûb: Hakk'a dair en yüksek ilahî tecellîlere, herhangi bir seyr ü sülûk yapmadan, riyâzat ve mücâhed gibi süreçlerle karşılaşmadan ulaşabilen kişidir. Bu sâlik, manevî yolculukta cezbenin etkisi altına girmiştir; ancak zâhirî bir sülûk uygulamasına devam etmemektedir. Yani, manevî bir tecrübe yaşamış olmasına rağmen, bu durum onu irşad için yeterli kılmaz. Kişinin kalbi, Cenâb-ı Hakk ile doğrudan bir bağ kurar ve bu bağda engeller veya unutturucu perdeler ortadan kalkar.²⁵⁶

²⁵² Tûsî, *el-Lüma*, 80.

²⁵³ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 97-103.

²⁵⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 110.

²⁵⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 110.

²⁵⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 111.

3-Sâlik-i Meczûb: Cezbe kabiliyetine sahip olan bu kişi, başlangıçta, riyâzat (manevî çaba), mücâhede (manevî mücadele) ve diğer manevî zorluklarla karşılaşırken, tüm bu süreçlere ihlâs (samimiyet) ile sarılır ve tüm şartları eksiksiz bir şekilde yerine getirir. Bu aşamada, manevî sıkıntılar ve zorluklar oldukça yakıcı ve yıkıcı olabilir, ancak zamanla bu zorluklardan kurtulup, manevî huzura ulaşır. Riyâzat ve mücâhede sürecinin acı meyvesi, sonunda tatlı bir bal gibi, kişi için rahatlık ve huzur getirir. Hakk'ın fazilet ve bereket rûzgârlarının kokusu alınır ve kişinin içindeki manevî güçlükler sona erer. Artık, Allah'ın celâl (yücelik ve kudret) tecellilerini gönül hoşnutluğu ile karşılamaya başlar. Kişinin manevî kapasitesi genişler, gönlüne derinlik gelir ve aradığı çözümü, derdine dermanı bulur. Bu ruhani olgunlaşma süreci, kişinin gönlünden hikmetli ve tesirli sözler dökülmesine yol açar. Bu sözler, diğer kalpleri etkiler ve insanlar ona doğru yönelmeye başlar, onu sevmeye başlarlar. Yani, manevî yolculuk sonunda kişi, sadece kendi iç huzurunu bulmakla kalmaz, aynı zamanda çevresindeki insanlara da derin bir etki yapar. Sühreverdi, bu tür bir kişinin irşada ehliyetli olabileceğini belirtir. Çünkü hem zâhirî çaba (sülûk) hem de bâtinî çekim (cezbe) bir arada vardır.²⁵⁷

4-Meczûb-i Sâlik: Bu kişi, daha derin bir cezbe hali yaşamaktadır ve bu cezbe, onu hem manevî yolculuğunda hem de irşad görevinde ehliyetli kılar. Cezbe hali, onun manevî yetkinliğini pekiştirir ve onu başkalarına rehberlik etmeye uygun hale getirir. Cezbe tarafı ağır basan kişi, Hakk'ın keşfini ve yakîn nurlarını doğrudan hisseder. Bu, onun kalbi ile Allah arasındaki tüm perdelerin kaldırılması anlamına gelir; yani manevî engeller ortadan kalkar ve kişi, ilahi tecellilere tam olarak açık hale gelir. Müşâhede nurlarıyla kişi, kalbinde ve gönlünde bir genişleme hisseder. Bu manevî aydınlanma, kişiyi her türlü ilahi tecelliyi kabul edebilecek bir hale getirir. Bu süreçte, dünya ile olan bağlar azalır ve kişi, geçici dünyevi işlerden uzaklaşarak, ebedi ve sonsuz olan âhiret yurduna yönelir. Manevî yükseliş ve derinleşme, kişinin iç dünyasında büyük bir huzur ve mutluluk getirir.²⁵⁸

Manevî ilerleme sonunda, sâlik, “*Ben, görmediğim bir Tanrı'ya ibadet etmem*” diyecek kadar yakîne ulaşır. Allah'ı her an ve her yerde görmekte olduğunu ve O'ndan

²⁵⁷ Sühreverdi, *Avârifu'l- Maârif*, 111.

²⁵⁸ Sühreverdi, *Avârifu'l- Maârif*, 112.

hiçbir an kopamadığını ifade eder. Derûnî hal ve ışık, çevresine de yansır; yani sâlik, manevî olgunlaşmasının etkilerini çevresindeki insanlara da taşır. Manevî yolculuk ve zorluklar, artık ona kolay gelir; riyâzat ve mücâhede süreçleri sıkıntı yaratmaz, aksine manevî lezzetler ve mutluluklar içinde yaşar.²⁵⁹

²⁵⁹ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 112.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TASAVVUFÎ EĞİTİMDE ELZEM GÖRÜLEN NÂFILE İBADETLER

Tasavvuf, İslâm'ın zahirî yönünü aşarak bireyin bâtını derinliğine odaklanan bir manevî eğitim sistemidir. Bu eğitim sürecinde, sadece farz ibadetlerin yerine getirilmesi yeterli görülmemekte; nâfile ibadetler, sâlikin ruhî tekâmülünü sağlamak ve Allah'a yakınlık bilincini derinleştirmek açısından vazgeçilmez bir role sahip olmaktadır. Nâfile namazlar, oruçlar, dua, zikir, infâk ve murâkabe gibi uygulamalar, tasavvuf yolunda ilerleyen kişinin nefsini arındırmasına, kalbini saflaştırmasına ve sürekli bir ilahî huzur hâli kazanmasına yardımcı olur. Bu bağlamda, nâfile ibadetler yalnızca bireysel bir tercih değil; seyr ü sülûk sürecinde mürşidlerin rehberliğinde titizlikle uygulanan, sistematik bir eğitimin parçası olarak kabul edilir.

2.1 Nâfile Namazlar

Farz namazların dışında kalan namazlar üç kısma ayrılır: Sünnetler, Müstehaplar, Tatavvu'lar

Sünnet Namazlar: Hz. Peygamber (s.a.v)'in sürekli olarak kıldığı, farz namazlardan önce ve sonra kılınan namazlar, ayrıca Duha namazı, Teheccüd namazı, Tahiyetül Mescid namazı ve Vitir namazı gibi namazlar bu kategoriye girer. Bu namazlar, müslümanların Peygamber Efendimizin (s.a.v) sünnetine uyarak kılması teşvik edilen namazlardır. **Müstehaplar:** Hz. Peygamber (s.a.v)'in sürekli kılmadığı, ancak kılmanın faziletine dair hadislerle tavsiye edilen namazlardır. Müstehap namazlar farz değildir, ancak yapılması sevap kazandırır ve dini hayatı güzelleştirir. Tatavvul, sünnet ve müstehaplardan farklı olarak, belirli bir şekilde yapılması şart olmayan ve hakkında herhangi bir rivayet bulunmayan namazlardır. Tatavvular, kişinin kişisel ibadetleri olup, Allah'a olan münacaatında ve dua niyetiyle yapılan namazlardır. Tüm bu namazlar genel olarak nâfile namazlar olarak adlandırılır. ²⁶⁰

Namaz, müslümanın hayatındaki en önemli ibadetlerden biri olup, Allah'a olan kulluğun en derin ifadesidir. Farz ve sünnet olan namazlar, insanı gafletin

²⁶⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/693.

karanlıklarından çıkararak Allah'a yönlendirir, O'na yakınlaşma vesilesi olur. Bu ibadet, sadece bedensel bir hareketten ibaret değil, aynı zamanda kalbin de Allah'a yöneldiği, bir nevi ruhsal bir arınmadır. Namaz, bireyi dünyevi kaygılardan arındırıp, manevî bir huzura kavuşturur. Namaz aynı zamanda Allah'ın verdiği nimetlere şükretmenin en güzel yoludur. Şükür üç çeşittir:

Kalbî şükür, nimetlerin gerçek sahibinin yalnızca Allah olduğunu derûnî bir bilinçle kabul etmektir.

Lisânî şükür, dili kullanarak nimeti vereni övmek ve ona senâda bulunmaktır.

Fiilî şükür, beden ve uzuvların Allah'a itaat ve hizmet yolunda kullanılmasıdır.²⁶¹

Namaz, şükürün üç temel boyutunu bir araya getiren kapsamlı ve bütüncül bir ibadet şeklidir. Kalbin iştirakiyle niyet ve huşû gerçekleşirken; dil, zikir ve dualarla sözlü şükürü ifade eder. Beden ise kıyam, rükû ve secde gibi hareketlerle fiilî şükürü yerine getirir. Bu çok yönlü yapı sayesinde namaz, kulun hem zihinsel hem bedensel hem de ruhsal düzeyde Allah'a olan minnettarlığını ifade ettiği en belirgin ibadet formu hâline gelir.²⁶²

Her bir rek'ât, Allah'a olan minnettarlığımızı dile getirdiğimiz, O'nun yüceliğine olan bağlılığımızı ifade ettiğimiz bir fırsattır. Bu yönüyle namaz, müminin ruhunun ve kalbinin temizliğine katkı sağlarken, sürekli bir dua ve zikir haliyle Allah ile kul arasındaki bağı güçlendirir. Namaz, müminin hayatında bir dönüm noktasıdır ve her an, her durumda Allah'ı hatırlamanın bir yolu, O'na yakın olmanın aracı olarak kalır. Bu yüzden, namaz, sadece bir dini yükümlülük değil, aynı zamanda bir hayat tarzıdır, bir Müslümanın ruhunun gıda kaynağıdır.

Kur'an-ı Kerim'de namazın çok önemli bir yeri vardır ve namazın insan üzerindeki olumlu etkileri sıkça vurgulanır. Özellikle, namazın kişinin kötülüklerden ve ahlaki bozukluklardan korunmasında büyük bir rolü olduğu ifade edilir. Birçok ayette namazın insanı “fahşa” (hayasızlık) ve “münker” (kötülük) gibi olumsuzluklardan koruduğu belirtilir. Örneğin, Cenâb-ı Allah bir ayet-i kerimede şöyle

²⁶¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 23/535.

²⁶² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 23/535.

buyurmaktadır: “Şüphesiz ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülüklerden alıkoyar.”²⁶³ Bu ayet, namazın sadece fiziksel bir ibadet olmadığını, aynı zamanda manevî bir eğitim ve ahlaki bir düzeltme aracı olduğunu gösterir. Bu bağlamda şöyle denilmiştir: Gerçek anlamda kılınan namaz, kişiyi hayâsızlık ve kötülükten alıkoyan bir ibadettir. Ancak kişi, namazına rağmen bu tür davranışlardan vazgeçmiyorsa, bu durumda namazın kalpte oluşturduğu ahlâkî uyarı ve engelleyici etkiler işlevini sürdürmekle birlikte, kul bu nefsin telkinlerine karşı direnç göstermektedir. Yani namaz, kötülüğe karşı bir bilinç ve vicdan oluşturur; fakat kişi bu sese kulak vermez ve günahlarında ısrar ederse, namazın dönüştürücü etkisi görünür hâle gelmez.²⁶⁴

Namaz, insanı her gün düzenli olarak Allah'a yönelterek, onun kalbini temizler ve kötü alışkanlıkları, yanlış düşünce ve davranışları terk etmeye yönlendirir. Namazın sürekli olarak hatırlatıcı bir etkisi vardır ve kişinin kalbine Allah'a karşı sorumluluk bilinci kazandırılarak, bireyin iç dünyasında bir denetim ve denge oluşturulur.²⁶⁵

2.1.1. Evvâbîn namazı

“Evvâbîn”, Arapça bir kelime olup, sözlükte “tövbe eden” veya “günahından dönen” anlamına gelen “evvâb” kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, genellikle Allah'a yönelip, sürekli tövbe eden ve O'na samimi bir şekilde dönen kişileri tanımlamak için kullanılır.²⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de altı farklı yerde geçen bu kelime, genellikle önceki peygamberlerin ve salih kişilerin tövbe ederek Allah'a yöneldiklerini ifade etmek için kullanılır. Hadislerde de benzer anlamlar taşır. Özellikle İsra Suresi'nde geçen “evvâbîn” kelimesi, müfessirler tarafından “günah işlediğinde hemen tövbe eden, Allah'a yönelen, itaatte bulunarak hayırlı işler yapan kimseler” şeklinde açıklanmıştır.²⁶⁷

Akşam ve yatsı namazlarının arasını ihyâ etmek üzere kılınan sünnet-i müekkede bir namazdır. Hz. Muhammed (s.a.v)' in akşam ve yatsı namazı arasında altı rek'ât namaz kıldığı nakledilmiştir. Evvâbîn namazının fazileti çok büyüktür. Bu

²⁶³ el- Ankebut 29/ 45.

²⁶⁴ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 4/291.

²⁶⁵ Çolak, *Tasavvufi Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı*, 9.

²⁶⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, çev. Abdullah Ali el-Kebir ve arkadaşları (Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 1/166-167.

²⁶⁷ Yavuz, “Evvâbîn Namazı”, 11/544-545.

konuda Abdullah b. Ömer'den gelen şu hadis evvabin namazının ne kadar faziletli olduğunu gösterir: *“Kim akşam ile yatsı arasında, cemaatle namaz kılınan bir camide durup (itikâfa girerek), namazdan veya Kur'an'dan başka bir şeyle konuşmazsa, Allah Teâlâ onun için cennette, uzunluğu yüz senelik mesafe olan iki köşk lütfeder. Yine onun için o iki köşk arasında yeryüzündeki bütün insanlar oraya akın etseler bile, onları alabilecek genişlikte bir bahçe tanzim edilir.”*²⁶⁸

Hz. Peygamber ve ashab-ı kiramın evvâbîn namazı kıldığı ve bu namaza teşvikle ilgili hadisler rivayet edilmiştir. Bunlar arasında, akşam namazından sonra kılınan altı rek'ât nâfile namazın on iki yıllık ibadete denk olduğu, bu namazı kılan kimsenin günahlarının deniz köpüğü kadar çok olsa da bağışlanacağı, akşam namazından sonra dört rek'ât daha kılan kişinin cennetle ödüllendirileceği, onun Kadir gecesini ihya etmiş gibi ecir alacağı, yine bu vakitte yirmi (diğer bir rivayette on) rek'ât namaz kılan kimse için Allah'ın cennette bir köşk inşa edeceği şeklinde özendirici hadisler sayılabilir.²⁶⁹ Yine Hz. Peygamberin akşam namazından sonra nâfile namaz kıldığı ve kılmaya teşvik ettiği hadislerde bulunmaktadır.

*“Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rek'ât (nâfile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak cemaate namaz kıldırır, ardından (tekrar benim evime) gelir ve iki rek'ât (nâfile daha) kılar. Cemaate akşam namazını kıldırır; sonra (benim evime) gelir, iki rekât nâfile kılar. Cemaate, yatsıyı kıldırır ve (yine benim evime) gelir, iki rek'ât (nâfile) kılar. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rek'ât namaz kılar. Bazı geceler, namazı ayakta, uzun kılar; bazı geceler de oturarak uzun kılar. Ayakta kılarken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Fecir doğunca, iki rek'ât (nâfile namaz) kılar.”*²⁷⁰

Bu tür rivayetler, özellikle hadis biliminde önemli bir yer tutan “senet” (hadisin naklindeki zincir) açısından zayıf kabul edilmiştir. Muhaddisler, hadislerin sıhhati ve güvenilirliği konusunda titizdir ve bu tür rivayetlerin senetlerinde zayıflıklar bulunabilir. Bununla birlikte, bu hadislerin içeriği ve neticesi, ibadet etmeye teşvik

²⁶⁸ İmam Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud-Dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 1985), 1/706.

²⁶⁹ İbn Mâce, *İkâmetü's-salât*, 185; Tirmizî, *es-Sünen*, *Mevâkıtü's-salât*, 204.

²⁷⁰ Müslim, *Sahihi Müslim*, Müsafirin, 105.

edici özellikler taşıdığı için halk arasında büyük değer görmüştür. Hadislerin sened açısından zayıf olması, onların tamamen geçersiz olduğu anlamına gelmez. Birçok alim, zayıf hadislerin, özellikle ibadetleri teşvik eden rivayetlerin, eğer diğer sağlam delillerle çelişmiyorsa, uygulamada kabul edilebileceğini belirtmiştir. Bu tür rivayetler, bireyleri daha çok ibadet etmeye ve Allah'a yönelmeye teşvik etmiştir ve bu yönüyle müslümanlar arasında çok önemslenmiştir.²⁷¹

Abdurrahman b. el-Esved, babasının kendisine şöyle dediğini nakleder: Akşam namazı ile yatsı namazı arasında Abdullah b. Mesud'un yanına her gittiğimde onu namaz kılarken gördüm. Bu durumu kendisine sordum. Bana şu şekilde cevap verdi:

*“Çokların gaflette olduğu bu vakit ne güzel bir vakittir.”*²⁷²

Akşam namazı ile yatsı namazı arasında, genellikle insanların günlük işlerinin yoğunluğundan veya dinlenme zamanından dolayı gaflette olduğu bir dönemdir. Abdullah b. Mesud, bu vakti Allah'a yönelmek ve ibadetle değerlendirmek için fırsat bilmiştir.

Ahmed b. Ebî'l- Havarî anlatıyor: Ebu Süleyman ed-Dârânî'ye giderek kendisine şu soruyu yönelttim: Gündüzleri oruçla geçirip akşam vakitlerinde istirahat çekilmek mi daha faziletlidir, yoksa akşam ile yatsı namazı arasını ibadetle değerlendirmek mi daha faziletlidir? Ebu Süleyman ed- Dârânî, her iki ibadeti de birlikte yapmanın en faziletli olanı olduğunu söyledi. Ancak, kişinin gücü yetmediğinde, o zaman oruç tutmaktan vazgeçip, akşam ile yatsı arasındaki vakti ibadetle geçirmesinin daha uygun olacağını söylemiştir.²⁷³

Bu öğüt, müslümanların ibadetlerinde dengeyi bulmaları gerektiğini hatırlatır. İbadetler, kişinin ruhsal gelişimi için önemli olduğu gibi, bunların sürekli ve düzenli yapılması da önemlidir. Bir insan hem oruç tutmak hem de namaz kılmak istese de her ikisini bir arada yapmak zor olabilir. Böyle bir durumda, her iki ibadeti de yerinde ve gücüne uygun şekilde yapmak, en faziletli olandır.

²⁷¹ Yavuz, “Evvâbîn Namazı”, 11/544-545.

²⁷² el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/162-163.

²⁷³ el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/163.

Evvâbîn namazının rek'ât sayısını Mezhepler genel olarak akşam namazından sonra altı rek'ât kılınan namaz şeklinde görsede, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinden anlaşıldığı üzere, nâfile ibadetler, kişinin kendi durumuna ve gücüne göre değişebilir. Yani, bu tür ibadetlerde kesin bir sayı belirlemektense, kişinin samimi bir şekilde Allah'a yönelmesi ve ibadetini kendi kapasitesine göre düzenlemesi esastır. Bu, İslam'daki genel anlayışa uygundur; nâfile ibadetler gönüllülük esasına dayanır.

Netice itibariyle evvâbîn namazı çok faziletli bir ibadet olup, kişi bunu kendi durumuna göre az veya çok yapabilir. Önemli olan niyetin samimiyetidir ve bu ibadeti düzenli olarak yapmak, insanı Allah'a daha yakın kılar. Bu tür ibadetler, insanın manevî hayatını zenginleştirir ve Allah'a yönelme yolunda birer basamaktır.

2.1.2. Kuşluk namazı (es- salâtu'd- duha)

Cenâb-ı Allah'ın rızasını kazanmak için kılınan nâfile namazlardan biri kuşluk namazıdır. Diğer adıyla “duhâ namazı” olarak da bilinir. Kuşluk namazı kılmak müstehap, yani sevap kazandıran bir ibadettir. Güneşin doğmasından yaklaşık 45-50 dakika sonra başlayıp, zeval vaktine kadar olan süre içinde kılınabilir.²⁷⁴

Kuşluk namazının en az miktarı iki rek'âttır ve bu iki rek'ât, insanın her eklemine karşılık gelen sadakanın yerini tutar. Cenâb-ı Allah, insanın her organını ve eklemine sağlıklı bir şekilde çalıştırarak büyük bir nimeti bağışlamaktadır. Bu nimete şükür etmek, önemli bir sorumluluktur. Sabahın erken saatlerinde kılınan iki rek'âtlık kuşluk namazı, bu şükrün güzel bir ifadesidir. Kuşluk namazı dört veya sekiz rek'ât olarak da kılınabilir. En faziletli olanı ise sekiz rek'ât olarak kılınmasıdır.²⁷⁵

Sabahın ilk saatleri, insanların rızık peşinde koştuğu ve geçim derdiyle meşgul olduğu zamanlardır. Bu dönemde kılınan kuşluk namazı, insanı gün boyunca karşılaşabileceği gafletlere karşı koruyan bir siper gibi işlev görür. Yani, sabahın erken saatlerinde kılınan bu namaz, kişinin kalbini ve zihnini Allah'a yönlendirerek, günün geri kalanında daha dikkatli ve bilinçli olmasına yardımcı olur. Bu namaz, bir nevi manevî bir hazırlık ve koruma sağlar.²⁷⁶

²⁷⁴ Yunus Apaydın, “Namaz” (Ankara, 2006), 1/315.

²⁷⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 2/52-53.

²⁷⁶ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/52-53.

H. Muhammed (s.a.v) kuşluk namazını kılmış ve Müslümanlara kılmalarını da tavsiye etmiştir. Ebû Hüreyre' nin rivayetine göre, H. Peygamber (s.a.v) kendisine her ayın üç günü oruç tutmayı, iki rek'ât kuşluk namazı kılmayı ve gece yatmadan önce vitir namazını kılmayı tavsiye etmiştir. Bu, kuşluk namazının ne kadar önemli ve faziletli bir ibadet olduğunu gösteren bir hadisidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından yapılan bu tavsiye, müminlerin Allah'a daha yakın olmasına, manevî olarak güçlenmesine ve gündelik hayatın zorluklarından korunmasına katkı sağlamak amacıyla verilmiştir.²⁷⁷

H. Peygamber (s.a.v), insan vücudunda bulunan her eklem için günlük bir sadakanın gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Allah'ı tesbih etmek (Sübânallah), O'na hamd etmek (Elhamdülillah), tevhid inancını dile getirmek (Lâ ilâhe illallah), tekbir getirmek (Allâhüekber), iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak gibi her bir davranışın sadaka hükmünde olduğu bildirilmiştir. Ancak bu bireysel sadakaların tamamını karşılayabilecek bir ibadet olarak kuşluk namazı öne çıkarılmıştır. Kuşluk namazı, söz konusu hayırların topluca yerine getirilmesine vesile olması bakımından büyük bir değere sahiptir. Bu namaz, hem bedeni nimetlere şükür anlamı taşır hem de manevî sadaka görevini yerine getirme açısından kapsamlı bir ibadet örneği sunar. Bu yönüyle kuşluk namazı, bireyin Allah'a karşı sorumluluk bilincini pekiştiren ve geniş sevap kapıları açan bir ibadet olarak tavsiye edilmiştir.²⁷⁸

Başka bir hadis-i şerifte H. Peygamber (s.a.v), kuşluk namazını kılan veya düzenli olarak kılmaya devam eden kişinin günahlarının bağışlanacağı müjdesini vermiştir. Bu, kuşluk namazının sadece bir ibadet olmanın ötesinde, insanın manevî temizlik ve günahlardan arınma anlamında da çok değerli bir ibadet olduğunu gösterir. Düzenli olarak kılınan bu iki rek'ât namaz, kişinin kalbini arındırır, günahlarını affettirir ve Allah'ın rahmetine ulaşmasını kolaylaştırır.²⁷⁹

Tasavvuf ehli, kuşluk namazını Cenâb-ı Allah'a yakınlaşmak ve nefsin terbiyesi için çok önemli bir ibadet olarak kabul etmiştir. Tasavvuf yolunda

²⁷⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 33; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Müsafirin, 85.

²⁷⁸ Müslim, *Sahih-i Müslim*, Müsafirin, 84; Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, "Sünen-i Ebî Dâvûd", Tetavvu, 12.

²⁷⁹ "Sünen-i ibn Mace" Salât, 187; Ebû Dâvûd, "Sünen-i Ebî Dâvûd", Tetavvu, 12; Tirmîzî, *es- Sünen*, Vitir, 15.

ilerleyenler, kalbin arınması ve Allah'a yakınlık için her fırsatı değerlendirmeye çalışırlar. Kuşluk namazı da özellikle sabahın erken saatlerinde kılınan bir namaz olarak, ruhsal dinginlik ve manevî derinlik kazandırmak amacıyla büyük bir öneme sahiptir. Tasavvuf ehli, nefsin ıslahı için belirli ibadetleri, zikirleri ve ritüelleri yerine getirir, bu da onları dünyevi meşgalelerden uzaklaştırarak Allah'a daha yakın hale getirir. Kuşluk namazı, işte bu yolda bir vesile olarak, nefsin arzularından uzaklaşmak, kalbi yumuşatmak ve Allah'a yönelmek için bir araç olarak görülür. Tasavvuf büyükleri, bu namazı kılmak için azami gayret gösterir, çünkü bu namaz, Allah'ın rızasına yaklaşmayı sağlayan manevî bir kapıdır.

2.1.3. Teheccüd namazı

Arapça'da gece namazı için uyanmak ya da uykudan kalkarak ibadetle meşgul olmak anlamına gelmektedir.²⁸⁰ Dini bir terim olarak ise, yatsı namazı ile fecr-i sadık (tan yeri ağarması) arasındaki sürede uyuyup uyanarak kılınan nâfile namazıdır. Bu namaz, genellikle gece geç saatte kılınan ve Allah'a yakınlaşmak için yapılan bir ibadettir.²⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm'de geceleri ibadetle geçirmenin önemi vurgulanmıştır. Özellikle İsrâ suresinde, Allah, Peygamberimize (sav) gecenin bir kısmında uyanıp teheccüd namazı kılmasını emretmektedir. Bu ibadet, yalnızca O'na mahsus bir ibadet olarak belirtilmiş ve bu şekilde yapılan ibadetlerin, kişinin Rabbine yakınlaşmasına ve en yüksek merteye olan Makâm-ı Mahmûd'a ulaşmasına vesile olacağı bildirilmiştir.²⁸²

Kur'ân-ı Kerîm'de, geceyi ibadetle geçirenlerin, geceyi uyuyarak geçirenlerden çok daha değerli olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda, bir ayette, ahiretin azabından korkarak ve Allah'ın rahmetini dileyerek geceleri ibadetle ihya edenlerin, bilmeyenlerden üstün oldukları belirtilmektedir. Ayette, gecenin belirli saatlerinde secde ve kıyamda bulunarak ibadet edenlerin, gerçek akıl sahiplerinin anlayabileceği bir mertebeye sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu, gece ibadetlerinin ahiretteki dereceler açısından ne kadar değerli olduğunu gösterir.²⁸³

²⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 269.

²⁸¹ Saffet Köse, "Teheccüd" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 40/323-325.

²⁸² el- İsrâ 17/79

²⁸³ el- Zümer 39/9

Başka bir ayette gece namazı kılan ve Allah'a ibadet eden müminler şu şekilde övülmektedir: Ayette *“Rahmân'ın has kulları, yeryüzünde alçakgönüllü ve vakur bir şekilde yürüyen, başkalarının kötü sözlerine karşı nazik ve hoşgörülü davranan kişilerdir. Onlar, geceleri Allah'a secde eder, O'na yönelerek dua ve ibadetle zamanlarını geçirirler.”*²⁸⁴

Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.v)'e geceleri ibadet etmeyi tavsiye etmiştir. Geceleri okunan Kur'ân, kalbe daha derin nüfuz eder ve akılda daha uzun süre kalır. Bu, geceleri insan zihninin daha berrak ve gönlünün temiz olduğuna işaret eder. Dolayısıyla gece, insanın gafletten uzak olup manevî ilerlemeye daha açık olduğu bir zaman dilimidir.²⁸⁵

Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçmektedir:

*“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku. Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahy edeceğiz. Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır. Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır. Rabbinin adını an ve bütün benliğine O'na yönel.”*²⁸⁶

Tasavvufî gelenekte bazı ârifler, Kur'an'da Resûlullah'a yönelik gece ibadetine dair hitapları, ilahî bir davetin mahrem ve derûnî bir boyutu olarak değerlendirirler. Onlara göre, Yüce Allah, Habîbi' ne olan yakınlığını ve özel muhabbetini ifade etmek üzere, gecenin ortasında kalkarak ibadete yönelmesini istemiştir.²⁸⁷ Bu çağrı, yalnızca bir amelî ibadet emri olarak değil; aynı zamanda manevî bir münâcât ve vuslat vesilesi olarak görülür. Ârifler, gece ibadetiyle Allah Teâlâ'ya yönelişi, dünyevî bir fiilden ziyade uhrevî bir hakikat olarak kabul ederler. Öyle ki, bu ibadetin ruhani zevkini tatmış olanlar, bu hâlin dünyevî hiçbir hazla kıyaslanamayacağını ifade ederler. Onlara göre bu türden bir ibadet ve Allah'la kurulan içli münâcât, mahiyeti itibarıyla dünyadan değil, cennetten bir esintidir. Bu yaklaşım, gece ibadetinin, kul ile Rabbi

²⁸⁴ el-Furkan 25/ 63-64

²⁸⁵ Çolak, *Tasavvufî Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevî Gelişimine Katkısı*, 14.

²⁸⁶ el- Müzemmil 73/1-8.

²⁸⁷ bakınız; el-İnsan, 26-2; el-İsrâ, 79.

arasında perdeleri kaldıran, zaman ve mekânın ötesinde bir yakınlaşma imkânı sunduğunu ortaya koyar.²⁸⁸

Gece namazının önemi ve faziletleri üzerine çok sayıda hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde; “Şeytanın uyuyan kişiye üç düğüm atarak onu uyandırmaktan alıkoyduğunu belirtmiştir. Her düğümde, “Uzun bir gece var, uyu!” diyerek kişiyi uyutmaya çalışır. Ancak kişi uyanıp Allah’ı zikrettiğinde ilk düğüm çözülür, abdest aldığı anda ikinci düğüm çözülür ve namaz kıldığında ise tüm düğümler çözülür. Böylece kişi sabaha dinç ve huzurlu bir şekilde çıkar. Aksi takdirde, namaz kılmayan kişi huzursuz ve tembel bir şekilde sabahlar.”²⁸⁹ Bu hadis, gece namazının ruhsal ve fiziksel faydalarını vurgulamaktadır.

Başka bir hadis-i şerifte;

“Ey insanlar, selamı yayın. Yemek yedin. Herkes uyurken gece namazı kılın ki selamete cennete giresiniz.”²⁹⁰ Özetle, bu hadis, toplumsal ilişkilerde selamın yaygınlaştırılması, yardımlaşma ve ibadetle geçen bir yaşamın cennete ulaşmada etkili olacağını öğütler.

Hz. Peygamber (s.a.v), farz namazlardan sonra en değerli ve makbul namazın gece namazı olduğunu belirtir.²⁹¹

Tasavvuf ehli, gece ibadetlerine büyük bir önem verir ve bu ibadetler onların ahlaki bir pratiği haline gelmiştir. Özellikle kış aylarında gece ibadetlerine daha çok vakit ayırırlardı. Bu ibadetlerini yaparken, kibirden uzak durur, kendilerini başkalarından üstün görmezlerdi. Aksine, yaptıkları ibadetleri, Allah’ın onlara sunduğu nimetlerin şükrünü yerine getirememek olarak kabul ederlerdi. Bilakis onlar yapmış oldukları bu ibadetleri şükrünü eda edemedikleri nimetler olarak görüyorlardı.²⁹²

Tasavvufî gelenekte gece namazı (teheccüd), sâlikin manevî terakkîsinde merkezi bir role sahiptir. Gecenin sessizliğinde yapılan münâcât, kulun Hakk’a olan

²⁸⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 22/331.

²⁸⁹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 12; Müslim, *Sahihi Müslim*, Müsafirin, 207.

²⁹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, Kıyamet, 42.

²⁹¹ Müslim, *Sahihi Müslim*, 202-203.

²⁹² Şa’rânî, *Tenbihü ’l- Muğterrîn (Sûfilere Armağan & Selef-i Sâlihinin Ahlakı)*, 339.

yakınlığını artırmakla kalmaz, aynı zamanda onun zâhirîne de nûrâniyet kazandırır. Nitekim bu duruma işaret eden Bursevî, gece ibadetiyle meşgul olan kimsenin gündüz vakitlerindeki sureti, manevî bir aydınlık ve manevî bir huzurun tezahürü olarak mütebessim ve nurlu olacağını ifade etmektedir. Zira geceleyin huşû ile edâ edilen teheccüd namazı, kulun Hakk ile kurduğu derûnî irtibatın, cemâl-i ilâhîden nasiplendiği manevî feyzin ve bâtinî nurun, zâhirîne akseden bir yansımasıdır.²⁹³

İmâm-ı Rabbânî, gece ibadetiyle ilgili olarak, “*Gece namaz kılabilirsen, teheccüde kalkabilirsen, büyük saâdet olur.*”²⁹⁴ şeklinde bir ifadeyle, gece ibadetinin önemli bir manevî kazanç sağladığını vurgulamıştır. Gece uykusundan kalkarak yapılan ibadetlerin, kişinin ruhaniyetini yükselttiği ve ona büyük bir mutluluk ve huzur getireceği ifade edilmiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin müridlerinden Muhammed Hâşim Kişmî, bir gün Kur'ân-ı Kerîm okurken, Allah'ın şu ayetini okumuştur: “*Gecenin bir kısmında uyanarak sana mahsûs bir nâfile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni övgüye değer bir makâma göndereceğini umabilirsin.*”²⁹⁵ âyet-i kerîmesine gelince, aklıma: “Muhammed Hâşim Kişmî, bir gün İmâm-ı Rabbânî Hazretleri'ne, “Teheccüd namazı kılmakla, şefaât makamı olan makâm-ı mahmûdun bereketinden nasip alınıyor mu?” diye sormak üzere huzurlarına gitmiş. İmâm-ı Rabbânî Hazretleri, onu görünce hemen teheccüd namazının önemini vurgulamış: “*Teheccüd namazını çok kıymetli tut.*” demişler. Hâşim Kişmî, “Çoğu zaman kılıyorum.” deyince, İmâm-ı Rabbânî, “*Şefaât makamı olan makâm-ı mahmûddan nasip almak isteyenler teheccüd namazını hiç kaçırmayınlar.*” diyerek, teheccüd namazının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha dile getirmiş. Ardından aynı âyeti okumuş ve gece ibadetinin, özellikle de teheccüdün, manevî bir yüksekliğe ulaşmada etkili olduğunu belirtmişlerdir.²⁹⁶

Selef-i sâlihinden bir grup gecenin hepsini ibadet yaparak değerlendirdi. Buna örnek olarak da kırk kadar tabîinin yatsı namazının abdestiyle sabah namazını kıldıkları bir durum anlatılmaktadır. Ayrıca, Ebû Tâlib el-Mekkî *Kûtu'l-Kulûb* adlı

²⁹³ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, çev. Ali Namlı (İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2019), 866.

²⁹⁴ Serhendî, *Mektûbât*, 1/117.

²⁹⁵ *el-İsrâ*, 17/79.

²⁹⁶ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî* (İzmir: Çağlayan Matbası, 2007), 40.

eserinde bu zatları isim ve soylarıyla anarak, onların yüksek ibadet anlayışını ve takvasını anlatmaktadır.²⁹⁷

Nakledildiğine göre Hazreti Dâvud, Allah'a olan sevgisi ve ibadet arzusuyla “Hangi vakitte namaz kılayım?” diye sorar. Allah, ona gece namazını gece ortasında kılmasını vahyeder. İlk ve son vakitlerde uykusuzluk ya da yorgunluk olabileceği için, gece yarısı en verimli zaman dilimi olarak gösterilir. Allah, bu zaman diliminde kuluyla baş başa kalabileceğini ve samimi bir şekilde dua edebileceğini belirtir.²⁹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere gece namazının, beden ve ruhun dinlenmiş olduğu, zihnin daha açık olduğu bir vakitte kılınmasının, ibadeti daha anlamlı ve derin kılacağıdır. Gece namazı, kulun Allah'a yönelmesi için özel bir fırsat sunar ve samimi bir şekilde dua etmesine olanak tanır. Bu anlamda, gece namazı, ibadetin en yüksek derecelerinden biridir.

Gece namazına kalkabilmek için gündüzleri günahlardan uzak durmak gerekir. Nakledildiğine göre birisi Hasan Basrî' ye; sağlıklı olduğum halde, geceleri namaz kılmaktan hoşlandığımı ve hatta namaz kılmak için abdest suyunu dahi hazırladığım halde bir türlü gece namaz kılmak için kalkamıyorum. Buna sebep olan şey nedir?

Hasan Basrî ona bunun sebebinin günahlar olduğunu söyler. Günahlar, insanın ruhunu ve kalbini karartır, bu da gece ibadetine yönelmeyi zorlaştırır.²⁹⁹

Hasan Basrî'nin cevabı, bir insanın gündüz zamanındaki davranışlarının, gece ibadetini nasıl etkileyebileceğini anlatır. Yani, kul gündüzleyin Allah'a karşı takva sahibi olmalı, günahlardan sakınmalı ki gece vakti Allah'a ibadet etme gücünü bulabilsin. Gece namazı, kalbin temizliğini ve Allah'a yönelmeyi gerektiren bir ibadet olduğundan, bu ibadete hazır olmak için kişinin gündüzde de takvaya riayet etmesi gerekir.

²⁹⁷ Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, çev. H. Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 465.

²⁹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 466; el-Mekkî, *Kûtu'l- Kulûb*, 1/140.

²⁹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 468.

Nûrî (r.h) bir günah işlediği için yedi ay boyunca gece namazı kılamadığını belirtmiştir. Bu günahın ne olduğunu sorduklarında, o, bir adamın ağladığını gördüğünü ve içinden “Bu adam riya yapıyor” diye düşündüğünü ifade etmiştir.³⁰⁰

Nûrî, bir insanın duygusal hali hakkında kalbinde kötü bir düşünce beslediği için manevî bir leke hissetmiş ve bu, onun ibadetini etkileyen bir durum yaratmıştır. Bu olay, bâtinî niyetlerin ve kalbin temizliğinin, ibadetlerdeki samimiyeti doğrudan etkilediğini gösterir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinde gece ibadetine dair birçok öğüt bulunur. Gece namazı, sadece bir ibadet değil, aynı zamanda insanın nefsini tezkiye etme, arınma ve Allah'a daha yakın olma fırsatıdır. Geceyi ihya etmek, nafsani anlamda zorlayıcı olabilir çünkü insanlar genellikle uykuya ihtiyaç duyarlar ve gece, bedenin dinlenme zamanıdır. Ancak, bu zorluklar, ibadetle aşılar ve gece namazı gibi ibadetler, insanın ruhsal anlamda daha derin bir huzura ve manevî arınmaya kavuşmasına yardımcı olur. Allah dostlarının hayatları da geceyi ibadetle geçirme konusunda bize örnekler sunar. Gece namazı, nefsin kontrol altına alınması ve Allah'a yönelme noktasında büyük bir manevî kazanç sağlar.

Bu nedenle, gece namazı sadece bir ibadet şekli değil, aynı zamanda insanın ruhunu arındırdığı, nefsini eğittiği ve Allah'a olan yakınlığını pekiştirdiği özel bir zaman dilimidir.

2.1.4 Teravih namazı

Nâfile olarak kılınması istenen namazlardan biri de Ramazan ayında kılınan teravih namazıdır. Terâvîh kelimesi, sözlükte “rahatlatmak, dinlendirmek”³⁰¹ anlamına gelir. Bu terim, özellikle Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan, fazladan nâfile namazlarını ifade eder. Terâvîh namazı sünnet-i müekkede bir namazdır. Teravih namazı yirmi rek'attır. Hz. Peygamber (s.a.v) bizzat teravih namazı kıldığı gibi, bu namazı kılmaya teşvik etmiştir.³⁰²

³⁰⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 468.

³⁰¹ Saffet Köse, “Terâvî'h” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 40/482-483.

³⁰² İmam Gazali, *Namazın Sırları ve Fazileti*, çev. Harun Ünal (Çelik Yayınevi, 2020), 340; Köse, “Terâvî'h”, 40/482-483.

Hız. Peygamber, vahyin ilk yıllarından itibaren her geceyi namazla geçirirken, orucun farz kılınmasının ardından Ramazan gecelerini neredeyse tamamen ibadetle geçirmeye özen göstermiştir. Bu süreçte ashabına da ibadetleri yapma noktasında tavsiyelerde bulunmuş ve onları Ramazan'ın manevî atmosferinde geceyi ibadetle değerlendirmeye yönlendirmiştir.³⁰³

Daha sonra teravih adıyla bilinecek olan bu ibadet, başta Resulullah'ın ashabı olmak üzere, ümmet tarafından büyük bir ilgi ve sevgiyle karşılanmıştır. Hız. Peygamber'in teşvikleri ve örnek davranışları, bu ibadetin Ramazan boyunca topluca kılınmasına olanak sağlamış ve ümmetin manevî hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Bu hususla ilgili olarak Hız. Peygamber, Ramazan'ın faziletine ve gece ibadetinin önemine dikkat çekerek şu şekilde buyurmuştur:

*“Şüphesiz Allah Ramazan orucunu farz kıldı, ben de Ramazan gecelerini ihya etmeyi sünnet kıldım. Her kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Ramazan'ı oruçla, gecelerini namazla ihya ederse, anasından doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenmiş olur.”*³⁰⁴

Bu hadis, Ramazan'ın sadece oruçla değil, aynı zamanda gece ibadetleriyle de ihya edilmesi gerektiğine vurgu yaparak, bu ibadatlere olan özlemi ve gayreti artırmaktadır.

Hız. Peygamber, teravih namazını başlangıçta cemaatle birlikte kıldırmiştir. Ancak, cemaatin artmaya başladığını ve bu durumun ümmetin yükünü artıracıebileceği endişesini taşıyarak, sonrasında bu uygulamayı terk etmiştir. Mescide çıktığında teravih namazının cemaatle kılındığını gören Hız. Peygamber, namazın farz hale gelmesinden endişe etmiş ve bu yüzden artık cemaatle teravih namazı kıldırmamıştır.³⁰⁵

Teravih namazı, Hız. Ebû Bekir döneminde de tek başına kılınmaya devam edilmiştir. Ancak, Hız. Ömer, camideki dağınıklığı ve namazın farz kılınma ihtimalinin ortadan kalktığını göz önünde bulundurarak, Resûl-i Ekrem'in konuyla ilgili

³⁰³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Salâtü't-terâvih, 1.

³⁰⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mace, *Sünenü İbni Mace* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 173.

³⁰⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Savm, 5.

sözlerinden çıkarılan anlamı dikkate almıştır. 635 yılında, Übey b. Kâ'b' dan cemaatle teravih namazı kıldırmasını istemiştir. Bu uygulama, Hz. Ömer'in öncülüğünde başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.³⁰⁶

Hz. Peygamber iki veya üç gece çıkıp, teravih namazını cemaatle kıldırıyorsa da sonraki gecelerde çıkmamıştır. Çıkmamasının sebebini de şu şekilde açıklamıştır: *“Teravih namazının size vâcib olmasından korktuğum için dışarı çıkmadım.”*³⁰⁷ Bu yönüyle de bakıldığında Hz. Peygamber (s.a.v)' in ümmetine çok düşkün olduğunu ve onlara kolaylık olsun diye teravih namazını mescidde değil evinde kıldığını görmekteyiz.

Hz. Peygamber (s.a.v), bu namazın fazileti ile ilgili şöyle buyurmuştur:

*“Ramazan ayını inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır”*³⁰⁸

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre, Ramazan gecelerinde eda edilen terâvih namazı, yalnızca bedenle gerçekleştirilen bir ibadet değil; aynı zamanda kalplerin ve ruhların da hissedar olduğu yüksek bir manevî tecrübedir. Zira ona göre namaz, mükâşefe (ilâhî sırların açılması) ve müşâhede (kalp gözüyle hakikatin temaşası) zevkini içinde barındırır. Bu zevkin tahakkuku ise, ancak basîret sahibi olan kimselere mahsustur. Bursevî, basîreti, kalbin sır perdelerinden arınarak hakikate nüfuz etme yetisi olarak tanımlar ve bu yetinin, özellikle Ramazan gibi mübarek zamanlarda yapılan ibadetlerle inkişaf edeceğini belirtir. Bu bağlamda terâvih, sadece nâfile bir namaz değil, aynı zamanda ruhun latif boyutlarını harekete geçiren, kulun Rabbine yakınlık makamlarında seyretmesini sağlayan bir vesile olarak değerlendirilir.³⁰⁹

Müslüman bir kişi Ramazan ayını oruçlu geçirmekle, gün boyu nefsanî isteklerden uzak durmakla adeta melekler mesabesine yükselmektedir. Bu manevî yükselmeyi geceleri de teravih namazını kılarak devam ettirebilir.³¹⁰

³⁰⁶ Saffet Köse, “Teravih” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 482-483.

³⁰⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*. Adap, 140.

³⁰⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Salâtü't-terâvih, 1; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Salâtü'l-Müsafirîn, 173-174.

³⁰⁹ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, 853.

³¹⁰ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/65.

2.1.5 İstihâre namazı

İstihâre “hayırlı olanı istemek” anlamına gelir.³¹¹ İstihâre, kişinin hayatındaki önemli bir karar veya seçim öncesinde, o kararın hayırlı olup olmadığını öğrenmek amacıyla Allah'a yöneldiği bir dua ve ibadet şeklidir. İnsanlar, bazen aldıkları kararların ya da yaptıkları seçimlerin dünya ve ahiret için ne kadar doğru olduğunu bilemeyebilirler. Bu belirsizlikleri gidermek için istihâre namazı kılarak ve dua ederek Allah'tan yardım ve rehberlik talep ederler. İstihâre, bu tür durumlarda en hayırlı sonucu bulma çabasıdır.³¹²

Cahiliye döneminde insanlar, önemli bir karar vermeden önce fal oklarına başvurur, böylece yaptıkları işin hayırlı mı yoksa şerli mi olduğunu öğrenmeye çalışırlardı. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.v), bu tür batıl inançları yasaklayarak yerine istihâre namazı ve duasını getirdi. İstihâre, Allah'a dua ederek doğru yolu ve hayırlı olanı aramak anlamına gelir. Bu şekilde, kişinin kalbi huzur bulur ve en doğru karar Allah'ın rehberliğiyle verilir.³¹³

Hz. Peygamber (s.a.v), istihâre duası ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

*“Herhangi biriniz bir iş yapmak istediğinde, farz namazlardan ayrı olarak iki rek'ât namaz kılsın, sonra şöyle desin: “Allahım! Sen her şeyi bildiğin için, senden, hakkımda hayırlı olanı, gücün her şeye yettiği için, bana bu hususta güç vermeni isterim. Büyük kereminden dolayı senden isterim. Çünkü senin gücün her şeye yeter, benimki yetmez; sen her şeyi bilirsin, ben bilemem. Sen gaybları hakkıyla bilensin. Allahım! Eğer bu işin benim dinim, dünyam ve âhiretim için hayırlı olacaksa, bu işi benim hakkımda takdir buyur, onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle. Yok eğer benim dinim, dünyam ve geleceğim için kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Ve hayırlı olan her ne ise sen onu takdir et ve beni hoşnut ve mutlu eyle!”*³¹⁴

İstihâre yapacak kişinin, kalbinde herhangi bir tereddüt veya başka bir düşünce olmadan tamamen o işe odaklanması, kalbini buna yöneltmesi gereklidir. Ardından, iki rek'ât nâfile namaz kılmalı ve sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v)'in öğrettiği istihâre

³¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 138.

³¹² Apaydın, “Namaz”, 1/318.

³¹³ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/52-53.

³¹⁴ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 25; Tirmîzî, es- *Sünen*, Vitr, 15.

duasını yapmalıdır. Bu dua, kişinin o işin hayırlı olup olmadığını Allah'a danışarak öğrenmesine yardımcı olur ve kalbinde huzur ve güven duygusu oluşturur. İstihâre, doğru kararlar alabilmek için Allah'a sığınarak yapılan bir manevî yönelimdir.³¹⁵

İstihâre namazında, ilk rek'atta Kâfirûn suresi, ikinci rek'atta ise İhlâs suresi okunur. Namaz tamamlandıktan sonra, Hz. Peygamber (s.a.v)'in öğrettiği istihâre duası yapılır. Daha sonra, kişi abdestli bir şekilde kibleye doğru yatmalı ve dua etmelidir. Rüyada görülen renkler de önemli bir işarettir: Eğer beyaz veya yeşil renkler görülürse, bu, işin hayırlı ve iyi olduğuna işaret kabul edilir. Ancak kırmızı veya siyah renkler görülürse, bu, işin şerli olabileceğine yorulabilir. Eğer herhangi bir rüya görülmezse, kişinin kalbinde o işe karşı duyduğu meyil ve manevî hisler esas alınır. İstihâre, kişinin doğru karar verebilmesi için Allah'tan yardım ve rehberlik istediği bir süreçtir ve kalbin yöneldiği taraf, kişinin doğru yolu bulmasına yardımcı olabilir.³¹⁶

Sonuç olarak insanın sınırlı bilgi ve güçle kararlar alması, bazen o kararların kendisi için hayırlı olup olmayacağını kestirmekte zorlanmasına yol açar. Bu nedenle, kul, acziyetini kabul ederek ve içindeki endişeleri gidermek amacıyla her şeyin sahibi olan, mutlak hikmet ve kudret sahibi Cenâb-ı Allah'a yönelir. Allah'a dua ederek, doğru olanı bulmak için yardım talep eder. İstihâre namazı da bu yardım talebinin bir ifadesi, bir şekilde Allah'ın rehberliğine başvuru şeklidir. Kul, bu ibadetle kalbini rahatlatır, iç huzurunu sağlar ve doğru kararı alabilmek için Allah'ın takdirine teslim olur. İstihâre, sadece bir dua değil, aynı zamanda Allah'a güvenerek doğru yolu bulma çabasıdır.

2.1.6 Kûsûf ve Hûsûf namazı

Güneşin tutulmasına kûsûf, ayın tutulmasına ise hûsûf denir. Hz. Peygamber (s.a.v), oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneş tutulmasının meydana gelmesi üzerine, bazı insanların “Güneş bile İbrahim'in ölümünden dolayı tutuldu”³¹⁷ şeklindeki söylemlerine karşılık olarak şu açıklamayı yapmıştır: “*Güneş ve ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Bunlar, herhangi bir kimsenin ölümü ya da doğumu nedeniyle*

³¹⁵ Apaydın, “Namaz”, 1/318.

³¹⁶ Abdullah Kahraman, *İslam İbadet Esasları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 139.

³¹⁷ Gazâlî, *Namazın Sırları ve Fazileti*, 349-350.

tutulmazlar. Güneş ve ay tutulmasını gördüğünüzde, Allah'ı anmalı, namaz kılmalı ve O'na yönelerek dua etmelisiniz."³¹⁸

Güneş tutulduğu zaman, imam ezansız ve kametsiz olarak, nâfile bir namaz kıldırır. Bu namazda her rek'atta bir rükû yapılır ve toplamda iki rek'ât kılınır. İmam, bu namazın rek'atlarında okuyuşları uzatır, çünkü bu namazda okuyuşu uzatmak daha faziletli kabul edilir. Sünnet olan, güneş tamamen açılıncaya kadar geçen zamanı namaz ve dua ile değerlendirmektir. İmam Ebû Hanife'ye göre, bu namazda kıraat gizli yapılır, yani sesli okuma yapılmaz. Namaz bitiminde ise imam, güneş açılana kadar Cenâb-ı Allah'a dua etmeye devam eder.³¹⁹ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Bu korkunç hallerden birini gördüğünüz zaman, Allah'a dua ile yönelin."*³²⁰

Bu hadis, doğal felaketler ya da dikkat çeken doğa olayları (güneş tutulması, ay tutulması, deprem, fırtına gibi) sırasında insanların Allah'a yönelmesi ve dua etmeleri gerektiğini öğütler. Güneş ve ay tutulmaları gibi olaylar, Allah'ın kudretini hatırlatır ve bu tür olaylar karşısında dua etmek, O'na yönelmek, kalpten tövbe ve yakarıшта bulunmak önemlidir.

Ay tutulması namazı, ferdi olarak kılınır ve cemaatle kılınmaz. Bu olayın gece meydana gelmesi, bu namazın cemaatle kılınmasını zorlaştıran bir faktördür çünkü insanlar genellikle gece namazlarında bir araya gelmekte zorlanabilirler. Ay tutulması gibi olağanüstü doğa olayları sırasında kılınan bu namaz, bireylerin Allah'a yönelmelerini, içten bir kulluk bilinciyle dua ve niyazda bulunmalarını teşvik eder.³²¹

Kâfirler güneşe ve aya secde ederlerdi, çünkü bu doğal olayları tanrılaştıran onlara taparlardı. Ancak mü'minler için en güzel davranış, bu tür olaylarda güneş ve ayın ibadete layık olmadığını göstererek sadece Cenâb-ı Allah'a ibadet etmektir. Bu, Allah'ın yarattığı her şeyin sadece O'na ait olduğunu ve her türlü ibadetin yalnızca Allah'a yapılması gerektiğini hatırlatır. Ayet-i kerimde Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

³¹⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Küsûf, 15.

³¹⁹ Bürhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merginânî, *el- Hidâye*, çev. Ahmed Meylânî (İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1986), 1/196-197.

³²⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Küsûf, 15; Müslim, *Sahihi Müslim*, Küsûf, 10.

³²¹ Merginânî, *el- Hidâye*, 1/196-197.

“Ne güneşe ne de aya secde edin; onları yaratan Allah’a secde edin!”³²²

Bu ayet, insanlara güneş ve aya tapmanın doğru olmadığını, bunların sadece Allah'ın yaratıkları olduğunu ve gerçek secdenin yalnızca Cenâb-ı Allah'a yapılması gerektiğini açıkça ifade eder. Mü'minler, doğa olayları karşısında yalnızca Allah'a yönelir, O'na ibadet eder ve ibadetlerini O'nun rızası için yaparlar.

Gece ile gündüzün ardı ardına düzenli şekilde deverân etmesi, güneşin ve ayın ilâhî bir nizama tâbi olarak hareket etmesi, hepsi Allah Teâlâ'nın kudret ve hikmetine işaret eden apaçık delillerdir. Bu kozmik düzen içerisinde yer alan her bir unsur, Allah'ın emrine âmâde kılınmış yaratıklardır. Onlar, kendi başlarına bir hareket ortaya koymaz; bilakis her biri, Yaratıcı'nın iradesine boyun eğmiş hâlde, belirlenmiş gayelere hizmet eder. Bu yönüyle gece ve gündüzün fayda ve maslahat doğrultusunda dönüşümlü olarak insan hayatına hizmet etmesi, güneşin ve ayın varlık âlemindeki görevlerini hakkıyla ifa etmeleri, Allah'ın varlığına, birliğine ve her şeyi kuşatan ilim ve hikmetine en açık şekilde delâlet eden kevnî âyetlerdendir.³²³

Kevnî âyetler ortaya çıktığında, insanın nefsi uyanır ve bu durumda kişi hemen Cenâb-ı Allah'a sığınır. Dünya ile olan bağları zayıflar ve bir tür manevî uzaklaşma başlar. Bu anlar, mümin için dua, namaz ve Cenâb-ı Allah'a iltica zamanlarıdır. Aynı zamanda bu zamanlar, Allah'ın kudretiyle olayları hükme bağladığı, yaratılışın derin anlamlarını gösterdiği vakitlerdir. Bu sebeple ârifler, bu zamanlarda korku duymuşlardır, çünkü doğa olayları insanın acizliğini ve Allah'ın büyüklüğünü daha fazla hissettiren anlar olabilir. Rasulullah (s.a.v) da bu tür zamanlarda korku duymuştur; çünkü bu anlar, ruhaniyetin yeryüzünü kuşattığı ve Allah'ın kudretinin en derin şekilde hissedildiği zamanlardır. İhsan mertebesine sahip olanlar için en doğru davranış şekli, bu tür anlarda Cenâb-ı Allah'a sığınmak ve ubudiyetle, yani kullukla, O'na yaklaşımdır. Bu, kişinin manevî olarak olgunlaşması ve Allah'a daha yakınlaşması için en uygun yaklaşımdır.³²⁴

³²² el-Fussilet 41/37.

³²³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 18/90.

³²⁴ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/56-57.

2.1.7 Tesbih namazı

Tesbîh, Arapça'da “Sübhanallah” ifadesiyle dile getirilen ve Yüce Allah'ı her türlü eksiklikten, noksanlıktan ve mahlûkata ait izlerden tenzih etmeyi amaçlayan bir tevhid eylemidir. Bu kavram, Hakk'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili herhangi bir imkân nispetinden (yani varlığında muhtaçlık veya mümkün olma hâlinde), hudûs (sonradan var olma) alametlerinden ve yaratılmışlara mahsus kusurlardan münezzehtir. Tesbih namazı, ömürde bir kez olsun kılınması tavsiye edilen mendup namazlardan biridir. Bu namaz, kendine özgü bir şekilde rivayet edilmiştir ve müstakil bir namazdır. Selef-i salihin, bu namazı kılarak büyük faziletler elde etmiş ve bereketini görmüşlerdir. Onlar, bu namazın faziletlerini kendi aralarında sıkça konuşup, birbirlerini bu namazı kılmaya teşvik etmişlerdir. Tesbih namazının faziletleri oldukça büyüktür. Kişi bu namazı kıldığında, Allah'a yakınlaşır ve manevî olarak huzur bulur. Aynı zamanda ruhsal arınma ve Allah'ın rahmetini kazanma açısından önemli bir ibadettir. Tesbih namazı, müminin Allah'a olan kulluk bilincini artırır ve kalbini temizler.³²⁵ Tesbih namazıyla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadis-i şeriflerinde amcası Abbas'a şöyle buyurmuştur:

“Sana birşey vereyim, bir şey hediye edeyim mi? Onu yaptığında Allah, senin günahlarını, ilk günahlarını, son günahlarını, eskisini, yenisini, yanlışlıkla yaptığını, kasden yaptığını, gizlisini ve açığını hepsini affeder. Dört rek'ât namaz kıalarsın. Her rek'âtta Fâtiha ve bir sûre okursun. İlk rek'âtta okumayı bitirince ayakta onbeş kere 'Subhânellâhi ve'l-hamdülillâhi velâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber' dersin. Sonra rûkûya gidip orada bu tesbihi on kere söylersin. Sonra rûkûdan kalkıp orada bu tesbihi on kere söylersin. Sonra secdeye gidip orada bu tesbihi on kere söylersin. Sonra secdeden kalkıp on kere söylersin. Sonra yine secdeye gidip on kere söylersin. Sonra secdeden kalkıp on kere söylersin. Böylece her rek'âtta yetmiş beş olmak üzere dört rek'âtta da toplam (üçyüz kere) tekrarlıyorsun. Eğer her gün bir kere kılmaya gücün yeterse kıl. Gücün yetmezse her cuma bir kere kıl. Eğer her cuma kılamazsan ayda bir kere kıl. Ayda bir de kılamazsan ömründe bir kere kıl.”³²⁷ buyurarak bu namazı tavsiye etmiş ve öğretmiştir.

³²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 272.

³²⁶ el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/214.

³²⁷ Ebû Dâvûd, “Sünen-i Ebî Dâvûd”, Salât, 302; İbn Mace, *Sünenü İbni Mace*, İkâmetü's-Salât, 190.

Bu hadis, tesbih namazının büyük faziletini ve sürekli kılmanın sağladığı manevî kazançları anlatmaktadır. Tesbih namazı, Allah'ın affını kazanmak ve günahların bağışlanması için önemli bir vesiledir. Peygamber Efendimiz (s.a.v), bu namazın, günahların affedilmesi için etkili bir ibadet olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, bu namazın düzenli olarak kılınması tavsiye edilmiştir, fakat bir kişi her gün kılmaya gücü yetmiyorsa, haftada bir, ayda bir veya ömründe bir kere de olsa kılmasının önemli olduğu belirtilmiştir.

Tesbih namazı, çok büyük sevap ve fazilet taşıyan bir namazdır ve birçok alim bu namazın önemini vurgulamıştır. Tesbih namazının belirli bir vakti olmadığı, ancak kerahat vakitleri dışında her zaman kılınabileceği belirtilmiştir. Bazı mutasavvıflar ise cuma günleri ve gecelerinde bu namazın kılınmasının çok faziletli olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü cuma günü, İslam'da özel bir gün olup, Allah'a yakınlaşma için birçok fırsat barındırır. Cuma gününün manevî atmosferinde yapılan ibadetlerin, diğer günlere oranla daha fazla sevap getireceği düşünülür.³²⁸

Tesbih namazının önemi Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından açıklanmış ve kılınması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), bu namazın günahların affedilmesi ve Allah'a yakınlaşmak için önemli bir ibadet olduğunu vurgulamıştır. Selef-i salihin de bu namazı kılma noktasında büyük bir azim ve gayret göstermiştir. Onlar, bu namazın bereketini ve faziletini derinden hissetmiş ve düzenli olarak kılmaya özen göstermişlerdir. Selef-i salihin'in bu namazı uygulamaları, müminler için bir örnek teşkil etmekte olup, bu namazın değerine dair büyük bir manevî miras bırakmıştır.

2.1.8 İstiskâ (yağmur isteme) namazı

İstiskâ duası, kuraklık ve su sıkıntısı gibi durumlarda, yağmurun yağması için Cenâb-ı Allah'a dua etmek anlamına gelir. Bu dua, sünnet olarak belirli bir usulle yapılır. İstiskâ duası, o bölgedeki halkın toplu bir şekilde açık alana çıkıp, tövbe ve istiğfar ettikten sonra, Allah'tan yağmur isteme duasıdır. Bu duanın yapılması hem toplumun birlik ve beraberliğini hem de manevî temizlenmeyi sağlayan önemli bir ibadettir. İstiskâ duası yapılmadan önce, iki rek'ât namaz kılmak da sünnettir. Bu namaz, yağmur talebinde bulunmadan önce yapılan bir dua şekli olarak kabul edilir.

³²⁸ Fahrettin Atar, “Tesbih Namazı” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 40/533-534.

Bu iki rek'ât namazda Allah'a yakınlık istenerek, O'na yalvarılır ve günahların affedilmesi talep edilir. Ardından topluca yapılan istiskâ duası ile Allah'tan yağmur istenir.³²⁹

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v)'in istiskâ duası için çıktıklarında, iki rek'ât namaz kıldırıldığı ve bu namazda açıktan okudukları belirtilmiştir. Namaz bittikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.v)'in elbiselerini ters çevirerek giymesi de önemli bir sünnettir. Bu davranış, bir şükür ve tevekkül ifadesi olarak kabul edilmiştir. Ters giyilen elbise, bir manevî değişim ve rahmetin gelişine hazırlık simgesi olarak kabul edilmiştir.³³⁰

Kuraklık ve su kıtlığı gibi durumlarla karşılaşıldığında, imam (devlet başkanı) ve halkın takip etmesi gereken bazı önemli adımlar vardır. Bu adımlar, Allah'tan yağmur talep etmek ve toplumsal bir arınma sağlamaktır. İşte bu konuda yapılan tavsiyeler:

1.Oruç Tutma: Öncelikle, halkın üç gün boyunca oruç tutması istenir. Bu oruç, Allah'a yönelmek, nefsin temizlenmesi ve Allah'tan yağmur talep etme amacı taşır.

2.Sadaka ve Tövbe: İnsanlar, ellerinde olan nimetleri sadaka olarak dağıtmalı ve zorla alınan malları sahiplerine iade etmelidirler. Bu, maddi ve manevî temizlenmeye vesile olan bir davranıştır. Aynı zamanda, herkes günahlarına tövbe etmeli, geçmişteki hatalardan arınarak Allah'a yaklaşmalıdır.

3.Sahraya Çıkmak: Üç gün oruç tutulup sadaka verilmesi ve tövbe edilmesi sonrasında, halk ve imam, dördüncü günde sahraya çıkmalıdır. Bu çıkış, Allah'a yakarış ve yağmur talebi için yapılan bir toplu dua zamanıdır.

Süslü, güzel elbiseler yerine yırtık pırtık elbiseler giyilmesi tavsiye edilir. Bu, tevazuyu ve samimiyeti simgeler. Toplumun Allah'a olan kulluk bilincinin derinleşmesi için, zâhir güzelliklerin bir anlamı kalmaz. Önemli olan manevî temizlik ve samimiyettir. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar da bu dua için götürülmelidir, çünkü onların da yağmura ve rahmete ihtiyaçları vardır. Hayvanların da yağmura muhtaç oldukları düşünülerek, onların da dua esnasında bulunmaları müstehap kabul

³²⁹ Apaydın, "Namaz", 1/320-321.

³³⁰ Apaydın, "Namaz", 1/320-321.

edilmiştir. Bu, tüm yaratılmışların bir arada Allah'a dua etmesi ve O'na yönelmesidir.³³¹

H. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur:

*“Eğer emzikli çocuklar, kamburlaşmış ihtiyarlar ve yayılan hayvanlar olmasaydı, üzerinize oluk gibi azap dökülecekti.”*³³²

Müslümanların toplu bir şekilde dua etmeleri ve hayırlı işler yaparak bir araya gelmeleri, dualarının kabul olması için son derece önemli bir yaklaşımdır. İslam'da toplumsal birlik ve beraberlik, bireysel duanın ötesinde bir güç taşır. İnsanlar, birlikte Allah'a yönelerek hem kalplerinin birlikteliğini hem de Cenâb-ı Allah'a karşı tevazularını sergilerler. Bu tür toplu duaların, Allah'ın rahmetini celp etmede daha etkili olduğu kabul edilir. Özellikle istiğfar (günahların affı için yapılan tövbe) ve hayırlı işlerin yapılması, bir araya gelmenin toplumsal berekete ve Allah'ın mağfiretine vesile olması açısından çok önemlidir. Bu tür eylemler, duanın makbul olmasına zemin hazırlar. İstiğfar, kalpleri arındıran ve insanı Allah'a yaklaşan bir davranış olarak kabul edilir. Namaz kulun Cenâb-ı Allah'a en yakın olduğu anıdır. Namazda, ellerin kaldırılması, duanın en samimi halini ifade eder. Bu, kulun acziyetini ve Allah'a olan ihtiyacını vurgular. Kulun, dua sırasında ellerini kaldırarak, Cenâb-ı Allah'a tazarru (yalvarma) içinde bulunması, kalbin huşu (manevî saygı) içinde olmasına yardımcı olur. Elbisenin ters giyilmesi, sadece bir manevî temizlik ve tevazu sembolüdür. Bu, insanların günahlarından arınmaya ve Allah'ın rahmetine karşı yumuşak bir kalp ile yönelmeye çalıştıklarını gösterir.

H. Peygamber (s.a.v), yağmur duasına çıkarken şu duaları okurdu:

*“Allahım, kullarını, hayvanlarını sula, rahmetini yay, ölmüş beldenı yeniden dirilt!”*³³³

*“Allahım, bize yardım eden, toprağı doyuran, içimize sinen, bolluk ve bereket getiren, faydalı olan zararı olmayan, hemen yağın geç kalmayan yağmur ver!”*³³⁴

³³¹ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/728.

³³² Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsâf* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 7/134.

³³³ Ebü Dâvûd, “Sünen-i Ebî Dâvûd”, İstiskâ, 2; İbn Mace, *Sünenü İbni Mace*, İkâme, 154.

³³⁴ Ebü Dâvûd, “Sünen-i Ebî Dâvûd”, İstiskâ, 2; İbn Mace, *Sünenü İbni Mace*, İkâme, 154.

2.1.9 Hâcet namazı

İnsanoğlu, hayatı boyunca birçok farklı ihtiyaçla karşılaşır ve bu ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli sebeplere başvurur. Hem dünya hem de ahiret hayatı için duyduğu bu ihtiyaçların gerçekleşmesi adına Cenâb-ı Allah'a dua etmeli, ondan yardım istemelidir. Bu isteğin yerine gelmesi için en faziletli yöntemlerden biri hâcet namazını kılmaktır. Hâcet namazı, dört veya on iki rek'ât olarak kılınabilir ve bu şekilde Allah'a yakınlaşarak istenilen yardım ve çözüm için niyazda bulunulmuş olur.³³⁵

Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'tan dilek ve ihtiyaçlar için dua ederken yapılması gerekenleri şöyle öğretmiştir: Öncelikle, güzel bir şekilde abdest almalı, ardından Allah'ı övüp senâ etmeli ve O'nun Resulüne salât ve selâm getirilmelidir. Sonrasında ise şu dua okunmalıdır:

*“Halim ve kerim olan Allah’tan başka ilah yoktur. Yüce arşın Rabbi Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. Ya Rab! Benim için rahmetinin gereği olan amelleri isterim, mağfiretini kesinleştirecek fiiller isterim, her türlü iyilikten bol bol isterim, her türlü kötülükten esenlik dilerim. Allahım, bende affetmedik hiçbir günah bırakma, gidermedik hiçbir sıkıntı bırakma, rızana uygun olan hiçbir ihtiyacımı görmeden beni kapından salma, ey acıyanların en merhametlisi olan Allahım.”*³³⁶

Bu dua, kişinin kalpten dileklerini Allah'a iletmesi, O'ndan yardım istemesi ve ihtiyacı olan her şey için şefaât dileyerek samimi bir şekilde dua etmesi için güzel bir örnektir.

Hâcet namazının esas amacı, kulun ihtiyaçlarını insanlardan değil, yalnızca Cenâb-ı Allah'tan istemesidir. İnsanlara el açıp ihtiyaçlarını onlardan istemek, tevhid inancını zedeler, çünkü bu, Allah'tan başka bir kaynağa güvenmek anlamına gelir. Hâcet namazı, bu sıkıntıdan kurtulmak ve sadece Allah'a yönelmek için meşru kılınmıştır. Namaz, kişinin yalnızca Allah'a dua etmesini, O'ndan yardım istemesini sağlayan bir vesiledir ve bu şekilde kul, Allah'a olan güvenini pekiştirir. Bu namaz,

³³⁵ Apaydın, “Namaz”, 1/317.

³³⁶ Tirmîzî, es- Sünen, Vitr, 17; İbn Mace, Sünenü İbni Mace, İkâmetü's- Salât, 189.

insanı O'na yakınlaştırmak, içindeki gücün ve desteğin yalnızca Allah'tan geldiğini hatırlatır.³³⁷

“Hak tecelli eyleyince her işi âsân eder

Halk eder esbâbını bir lahzada ihsân eder.”³³⁸

2. 1. 10 Tahiyetü'l- Mescid namazı

Tahiyetü'l- mescid, mescidin selamlanması, saygı ve tâzim gösterilmesi anlamına gelir. Asıl manası ise mescidlerin gerçek sahibi olan Cenâb-ı Allah'a saygı ve tâzim göstermektir. Mescide girerken kılınan bu dua, kişinin Allah'a olan hürmetini ifade eder. Mescit, Allah'ın evi kabul edildiği için, bu namazda mescide giren kişi, Allah'a olan bağlılığını ve saygısını göstermek amacıyla özel bir şekilde dua eder ve ibadet eder. Bu, mescide girerken Allah'a olan derin sevgi ve saygıyı pekiştiren önemli bir ibadet şeklidir.³³⁹

Hz. Peygamber (s.a.v) Tahiyetü'l- Mescid namazıyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

“Biriniz mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rek'ât namaz kılsın.”³⁴⁰ Bu hadiste, mescide giren kişinin önce oturmak yerine iki rek'ât namaz kılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ebû Katâde' den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Sizden biri mescide girdiğinde, iki rek'ât namaz kılmadıkça oturmasın.”³⁴¹* Bu hadis, mescide giren bir kişinin, oturmadan önce Tahiyetü'l- Mescid namazını kılmasını öğütler.

Sabah namazının sünnetini kılmadan camiye gelen bir kişi, önce bu sünneti kılmalıdır. Bu, aynı zamanda Tahiyetü'l- Mescid namazı yerine geçer. Camiye girip de Tahiyetü'l- Mescid namazını kılmayan bir kişi, bunun yerine Sübhânellahi velhamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahu vellahu Ekber tesbihini okumalıdır. Bu tesbihi dört defa okumak, fazilet bakımından iki rek'ât namaz kılmanın sevabına denktir.

³³⁷ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi 'l-Bâliğa*, 2/54-56.

³³⁸ Ketencizâde Mehmet Rüştü Efendi, *Divân*, çev. Naci Elmalı (Ankara: Elmalı Yayınları, 1984), 196-200.

³³⁹ Apaydın, “Namaz”, 1/316.

³⁴⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 60; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Müsafirin, 69.

³⁴¹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 25; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Müsafirin, 70.

Dolayısıyla camiye giren bir kişinin yapması gereken ilk şey, iki rek'ât namaz kılmak veya bu tesbihleri okumaktır. Bu uygulama, camiye girerken Allah'a olan saygıyı, ibadeti ve bağlılığı pekiştiren önemli bir ibadet şeklidir.³⁴²

2.1.11. Abdest namazı

Haz. Peygamber (s.a.v), abdest aldıktan sonra aklında hiçbir şey geçirmeden iki rek'ât namaz kılmanın, kişiyi geçmiş günahlarından arındıracağını müjdelemiştir.³⁴³ Bu hadis, abdest veya gusül alındığında sonrasında iki rek'ât namaz kılmanın manevî açıdan çok değerli ve güzel bir davranış olduğunu gösterir. Bu namaz, insanın ruhsal temizliğine katkı sağlar ve Allah'ın affına vesile olur.

Abdest alındıktan sonra iki rek'ât namaz kılmanın ne kadar büyük bir fazilet taşıdığını ve bu amelin kişiyi Allah katında yüksek derecelere taşıyabileceğini şu hadis-i şerifte göstermektedir: *“Rasûlullah (s.a.v), cennette Bilal (r.a.)'i³⁴⁴ kendisinden önce görüp ona bunun sebebini sorduğunda, Bilal (r.a.) bu üstün derecesinin her abdest aldıktan sonra iki rek'ât namaz kılmasından kaynaklandığını belirtmiştir.”*³⁴⁵ Bu durum, abdestin ve ardından kılınan nâfile namazın Allah katında ne kadar değerli olduğunu ve müminin manevî temizliğine katkı sağladığını ifade eder. Hadis, aynı zamanda, her Müslümanın bu güzel ameli ihmal etmemesi gerektiğine dair güçlü bir hatırlatmadır.

Sürekli abdestli olmak ve her abdestten sonra iki rek'ât namaz kılmak, gerçekten büyük bir manevî derinlik ve ihsan mertebesine ulaşmış olan kimselerin gerçekleştirebileceği bir davranıştır. Haz. Peygamber (s.a.v)'in, Bilal (r.a.)'i cennette kendisinden önce görmesi, Bilal (r.a.)'ın yalnızca ibadetlerinde değil, aynı zamanda Allah'a olan yakınlığında ve manevî temizliğinde de yüksek bir derecede olduğunu

³⁴² el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulüb*, 1/147.

³⁴³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Vudû, 14; Müslim, *Sahihi Müslim*, Tahâret, 5-6-17.

³⁴⁴ Bilal b. Rebâh: Büyük sahâbilerden biridir. Mekke'de doğmuş, Habeş asıllı zenci bir köleydi. Müslüman olunca efendisi kendisine büyük işkenceler yaptı. Hz. Ebu Bekir, onu satın aldı ve âzâd etti. Bedir ve diğer bütün gazvelere katıldı. Rasûlullah'ın (s.a.v) müezzinliğini yaptı. Rasûlullah (s.a.v) vefat edince Hicaz'ı terketti ve Şam'a yerleşti. Hicri 20 senesinde altmış yaşının üzerinde iken orada vefat etti.

³⁴⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Teheccüd, 17.

gösterir. Bu durum, Bilal (r.a.)'ın ihsan mertebesine ulaştığını ve Allah'a derin bir sevgi, samimiyet ve bağlılık gösterdiğini ifade eder.³⁴⁶

Abdest alıp her zaman dua ve namazla meşgul olmak, Müslümanın manevî huzuruna katkı sağlarken, aynı zamanda Allah'a olan bağlılığını ve teslimiyetini derinleştirir. Bu amellerin, insanı hem dünyada hem de ahirette yüksek derecelere taşıyacağına dair güçlü bir öğüttür.

2.1.12. Tahiyet'ül- Menzil namazı

Evin içine girerken veya evden çıkarken kılınan iki rek'ât namaz, özellikle Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından tavsiye edilen nâfile namazlardan biridir. Bu tür namazlar, evin huzur ve bereketinin artmasına vesile olur. Aynı şekilde, kişi günlük hayatta yaptığı diğer dünyevi işlerde de benzer şekilde nâfile namazlar kılabilir. Bu namazlar, dünyevi faaliyetlerle manevî bir bağ kurarak, Allah'a olan yakınlığı ve samimiyeti pekiştirir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v), *“ihram giymeden önce iki rek'ât namaz kılmayı, yolculuğa çıkarken iki rek'ât namaz kılmayı, ve yolculuktan döndüğünde eve girmeden önce mescitte iki rek'ât namaz kılmayı uygun görmüş ve uygulamıştır.”*³⁴⁷

Hz. Peygamber (s.a.v)'in yaptığı ameller, sadece birer örnek değil, bize kadar gelen ve kesinlikle takip edilmesi gereken uygulamalardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) her anını Allah'a yakınlaşmak ve O'na ibadet etmek için değerlendirirdi. O, günlük yaşamındaki her eylemi, bir ibadet olarak gerçekleştirir, her fırsatı Allah'a şükretmek için kullanırdı. Bu yaklaşım, özellikle evliyalar tarafından da örnek alınmış ve onlar da aynı şekilde, her yedikleri lokma, içtikleri su gibi sıradan işler için bile kalkıp iki rek'ât namaz kılarak, Allah'a yakınlaşmayı arzulamışlardır. Onlar, günlük hayatlarındaki her anı bir ibadet olarak görüp, kalplerini Allah'a yöneltirlerdi. Bu da hayatın her anını ibadetle değerlendirmek, her küçük eylemi Allah'a yönelmek ve O'na şükretmek anlamına gelir.³⁴⁸

³⁴⁶ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/55-56.

³⁴⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhâr*, Hac, 12î; Müslim, *Sahih-i Müslim*, *Müsâfirin*, 711.

³⁴⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 1/736.

2.1.13. Tövbe namazı

Evet, dinimizde günah ve kötü işlerden kaçınmak, Allah'ın emrettiği bir davranıştır. Ancak, insanoğlu zayıf bir varlık olduğu için zaman zaman hata yapabilir. Bu noktada önemli olan, işlenen günahı ısrar etmemek ve hemen tövbe etmektir. Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, günah işleyen bir kulun kalbinde pişmanlık duyması ve samimi bir şekilde Allah'tan af dilemesi gerektiği öğretilmiştir. Cenâb-ı Allah, samimi tövbeleri kabul eder ve kişinin geçmişteki günahlarını affeder. Hz. Peygamber (s.a.v), kendisi günahsız olduğu hâlde, her gün yetmiş veya yüz defa istiğfar etmiştir. Bu, bize Allah'ın rahmetine olan ihtiyacımızı ve sürekli tövbe etmenin, kalbin ne kadar temiz olması gerektiğini hatırlatır. İstiğfar, sadece işlenmiş günahlar için değil, aynı zamanda kalbin Allah'a olan bağlılığını taze tutmak için de önemli bir ibadettir. Tövbe ve istiğfar, yalnızca günah işlenmiş olması durumunda yapılması gereken bir şey değildir; her an tövbe edebilir ve Allah'ın affına yönelebilir. Mübarek gecelerde, özellikle seher vakitlerinde kılınan namazların ardından yapılan samimi tövbeler, Allah'ın affını umarak, kulun kalbini temizler ve manevî olarak yükselmesine vesile olur. Tövbe, kalp temizliği ve Allah'a yakınlaşmanın anahtarıdır.³⁴⁹

Cenâb-ı Allah, tövbe eden kullarına büyük bir sevgi ve rahmetle yaklaşır. Bu, Allah'ın kullarına olan merhametinin ne kadar derin olduğunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde, Allah'ın tövbe eden bir kuluna olan sevincini, kaybolan bir hayvanını bulan birinin sevincine benzetmiştir. Bir kişi, kaybolan bir hayvanını bulduğunda ne kadar sevinç yaşarsa, Allah da tövbe eden kuluna ondan daha fazla sevinir.³⁵⁰ Bu benzetme, Allah'ın kuluna olan sevgisini ve onu affetme isteğini ne kadar büyük bir coşkuyla karşıladığını anlatan güçlü bir örnektir.

Hız. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Bir kimse günah işledikten sonra güzelce abdest alıp, iki rek'ât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ın o kulunu mutlaka bağışlayacağını bildirmiştir.”*³⁵¹ Bu, samimi bir tövbenin ve ibadetin Allah katındaki değerini gösteren çok kıymetli bir hadistir.

³⁴⁹ Apaydın, “Namaz”, 1/319.

³⁵⁰ Müslim, *Sahihi Müslim*, Tövbe, 2.

³⁵¹ Ebû Dâvûd, “Sünen-i Ebî Dâvûd”, Vitir, 26.

Tövbe namazı, kişinin işlediği günahların ardından pişmanlık duyarak, Allah'tan af dileme arzusunun somut bir ifadesidir. Bu namaz, sadece bir ibadet değil, aynı zamanda kalbi temizleme, Allah'a yakınlaşma ve O'nun rahmetini dileme bir fırsattır. Tövbe eden kişi, samimiyetle Allah'a yöneldiğinde, O'nun sonsuz merhameti ve affı, kulunu mutlaka bağışlayacaktır. Bu hadis, Müslümanlara, günah işleseler bile ümitsizliğe düşmeden Allah'a yönelme ve tövbe etme yolunu gösterir.

Selefi sâlihın tövbeyi iki kısma ayırmıştır. İnâbe tövbesi, isticâbe tövbesi. İnâbe tövbesi, kulun, Allah'ın azabından korkarak ve O'na yönelerek tövbe etmesidir. Bu tür tövbe, Allah'ın adaletinden ve azabından çekinerek, insanın hatalarından uzaklaşmaya çalışmasıdır. İsticâbe tövbesi, kulun Allah'a karşı duyduğu utanç ve sevgiyle tövbe etmesidir. Bu tür tövbe, Allah'a olan derin saygı ve sevginin bir yansımasıdır ve Allah'a yaklaşma arzusuyla yapılan bir dönüşümdür. Bu iki tövbe türü, kişinin Allah'a olan bağlılığını ve pişmanlık duygusunun derinliğini ifade eder. Hem korku hem de sevgi ile yapılan tövbe, insanın Allah'a yakınlaşma çabasını gösterir.³⁵²

Ayrıca, her organın kendine özgü bir tövbesi olduğu anlayışı, ibadetin ve tövbenin sadece dil ile değil, bütün bedenle ve hayatın her alanında gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder:

- **Kalbin tövbesi**, haram olan arzulara niyetlenmekten kaçınmak, kalbi Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul etmemek demektir.
- **Gözün tövbesi**, haramlara bakmamaktır; göz, Allah'ın razı olmadığı şeyleri görmemeli, doğru ve helal olanlara yönelmelidir.
- **Elin tövbesi**, yasak olan şeylere el uzatmamak, harama el sürmemek ve doğru bir şekilde hareket etmektir.
- **Kulağın tövbesi**, boş ve gereksiz şeyleri dinlememek, kulakları sadece faydalı ve helal olan sözlere açmaktır.
- **Midenin tövbesi**, haram gıdalardan uzak durmaktır, helal rızıkla beslenmek ve bedeninin hakkını vermek anlamına gelir.³⁵³

³⁵² Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 216.

³⁵³ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 216-218.

Bu öğretiler, tövbenin sadece sözde değil, aynı zamanda eylemlerle ve her bir organın doğru şekilde kullanılmasıyla da gerçekleşmesi gerektiğini gösterir. Kişi hem bâtını olarak hem de zahirî olarak Allah'a yönelerek, her yönüyle tövbe etmeli ve O'nun rızasına uygun bir yaşam sürmelidir.

2.2. Nâfile Oruçlar

Oruç, bedene ve nefse ait isteklerin sınırlandırılması, nefsani alışkanlıkların terk edilmesi ve arzu edilen şeylerin yokluğuna sabır gösterilerek nefse boyun eğdirilmesi olarak tanımlanabilir. Nâfile oruç ise, farz ve vâcip oruçların dışında yer alan ve daha fazla ecir almak maksadıyla tutulan oruçlardır.³⁵⁴ Sûfiler, oruç ibadeti sayesinde takvâyı artırmayı, sabır ve metanet geliştirmeyi, kalbi tasfiye etmeyi, nefsi tezkiye etmeyi ve ahlaki anlamda güzelleşmeyi amaçlarlar. En nihayetinde, oruç, tüm bu manevî çabaların birleşimi olarak, Cenâb-ı Allah'ın rızasını kazanma gayesine hizmet eder.³⁵⁵

Sûfiler, orucu kalbi günahlardan koruyan en önemli ibadet olarak görürler. Bu yüzden oruç hem maddi hem de manevî olarak kalbe büyük faydalar sağlar. Oruç, gıda ve şehvani duyguları sınırlayarak, kalp gözünün manevîyatla açılmasına yardımcı olur. Sûfiler, oruç ibadetinin insanı varlık düşüncesinden yokluk düşüncesine yönlendirerek, nefsin kötü özelliklerinden arındırdığını ifade ederler. Oruç, dünyevi zevklerden ve bağılıklardan arındırarak, insanın manevî olgunluğa ulaşmasına katkı sağlar. Sûfiler, orucun insan-ı kâmil yetiştirme noktasında büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Oruç, kalbin tasfiyesi ve ma'rifetle keşif yolunda önemli bir araçtır. En büyük hedef ise, kalb-i selime ulaşmaktır. Sûfiler, oruç ibadetinin sadece oruçlu olunan süreyle sınırlı kalmaması gerektiğini, aslında orucun kişinin tüm yaşamına etki etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bakış açısıyla oruç, sadece bedensel bir açlık değil, aynı zamanda ruhsal ve manevî bir olgunlaşma sürecidir. Oruçlu iken, yalnızca kalbe hâkim olmak ve orucun ruhaniyetine uygun davranmak değil, aynı zamanda oruç bittikten sonra da elde edilen manevî kazancın devam ettirilmesi önemlidir. Oruç, bir eğitim ve derûnî arınma süreci olarak kabul edilir; bu

³⁵⁴ H. Yunus Apaydın, *İlmihal 1. / İman ve İbadetler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 385.

³⁵⁵ Veysi Cengiz, "Tasavvuf Klasiklerinde Oruç", *İstanbul Sebhattin Zaim Üniversitesi* 25/50 (2022), 136; Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*, 203-211.

süreç, insanın manevî gelişimini sürdürebilmesi için oruç sonrası da sürekli dikkat ve disiplin gerektirir. Sûfiler, orucun bitişinin ardından bu manevî kazanımların kaybedilmemesi için, hayatın her alanında oruçta elde edilen sabır, nefsin kontrolü ve manevî olgunluğun devam ettirilmesini öğütlerler.³⁵⁶

Klasik tasavvuf eserlerine bakıldığında, mutasavvıfların oruçla ilgili yorumları genellikle kalbi esas alan derin yorumlar olarak öne çıkar. İmam Gazzâlî orucun ruhsal boyutuna büyük önem vermiştir. O, orucu sadece fiziksel açlıkla sınırlı görmemiş, aynı zamanda kalbin arınması ve insanın manevî dünyasında Allah'a yakınlaşması için bir vesile olarak değerlendirmiştir. Gazzâlî'ye göre, oruç tutan bir kişi sadece beden değil, zihinsel ve manevî olarak da Allah'a yönelmelidir. İnsan, oruçla birlikte kötü alışkanlıklarından, olumsuz düşüncelerden ve kalbinin kararmasına sebep olan her türlü dünyevi bağdan arınmalıdır. Bu bağlamda, oruç tutarken kalbin ve aklın da Allah'a odaklanması, kişinin içsel huzurunu ve manevî gelişimini artırır. Oruç, ruhsal bir temizlik, kendini disipline etme ve Allah'a olan bağlılığı derinleştirme aracıdır.³⁵⁷

Serrâc, orucun sadece bedensel bir ibadet olmanın ötesinde, kalbin korunması ve arınması açısından büyük bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır. O, Hakk'ın zikrine devam ederek kalbi kollamanın, orucun özündeki en önemli hedeflerden biri olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸ Mekkî, oruç vaktinde kalbin yalnızca Allah'a odaklanması gerektiğini belirtir. Ona göre, oruç, kalbin dünyevi arzulardan, meşgalelerden ve boş düşüncelerden korunması için bir fırsattır. Bu süreçte, kalp, Allah'tan başka hiçbir düşünceye yer vermemeli ve tüm dikkati manevî yönelişe odaklanmalıdır.³⁵⁹ Sühreverdî, oruç ibadetinin kalbin sürekli olarak güzel düşüncelerle meşgul edilmesini öngörür. Ona göre, oruç sadece bedensel bir tutum değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal bir arınma sürecidir. Kalp, kötü düşüncelerden arındırılmalı ve sürekli olarak Allah'ın zikri, hikmet ve güzel düşüncelerle meşgul edilmelidir.³⁶⁰

³⁵⁶ Cengiz, “Tasavvuf Klasiklerinde Oruç”, 134.

³⁵⁷ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/853.

³⁵⁸ Tûsî, *el-Lüma'*, 183.

³⁵⁹ el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/307.

³⁶⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 417.

2.2.1. Sene içindeki makbul oruçlar

Senedeki faziletli günler, İslam'da oruç tutmanın ve diğer ibadetlerin daha değerli kabul edildiği özel zaman dilimlerini ifade eder. Bu özel günler, bireylerin bânîni dünyalarına yönelerek manevî yakınlıklarını artırabilecekleri ve Allah'a yönelme bilincini pekiştirebilecekleri zaman dilimleri olarak öne çıkmaktadır. Belirtilen günler, bu tür manevî fırsatları barındıran zamanlardır: Ramazan ayı, haram aylarının tamamı, Arefe günü, Zilhicce ve Muharrem aylarının ilk on günü, Aşure günü oruç tutmanın en faziletli olduğu günlerdir.³⁶¹

Ramazan Ayı: Ramazan orucu, İslâm'ın beş temel esasından biri olarak hem zahîrî bir ibadet hem de bânîni bir tezkiye vesilesidir. Bu ibadet, sadece açlık ve susuzlukla sınırlı olmayıp, sûfî geleneğin nazarında ruhu saflaştırma, nefsin arzularını dizginleme ve kalbi ilâhî hakikate açma aracı olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), orucun mahiyetini tanımlarken şöyle buyurmuştur:

*“Oruç bir kalkandır. Sizden biri oruçlu olduğu gün kötü söz söylemesin, bağırıp çağırmayın. Birisi kendisine kötü söz söyler veya sataşırsa, ‘Ben oruçluyum’ desin.”*³⁶²

Bu hadis, orucun sadece bedensel bir mahrumiyet olmadığını; bilakis ahlâkî bir hâl dönüşümünü hedeflediğini ortaya koyar. İbn Hacer el-Askalânî, bu hadisi şerh ederken, “kalkan” (كَلَانٌ) kelimesinin orucun kişiyi hem günahlardan hem de cehennem azabından koruyan bir perde olduğuna işaret ettiğini belirtir.³⁶³

İsmail Hakkı Bursevî, “oruç kalkandır” hadisini şerh ederken, bu ibadetin hem zâhîrî hem de bânîni boyutuna dikkat çeker. Ona göre, oruç yalnızca yeme, içme ve benzeri fiillerden uzak durmak değil; aynı zamanda mâsivâdan, yani Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmektir. Zâhirde gıdalardan imsâk eden kişi, nasıl ki cehennem azabından korunursa; bânîni mâsivâdan sakınan sâlik de Hak'tan uzak kalma tehlikesinden korunmuş olur. Bu yönüyle oruç, sadece bedensel değil, aynı zamanda ruhsal bir riyâzet biçimidir. Bursevî'ye göre hissî ateşin bedeni yakması gibi, manevî ateş de ‘kendinde varlık görme’ye (vücûd) ve varlığa dair kayıtlarla sınırlı kalmış

³⁶¹ İmâm Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’ud- Dîn*, 1/847.

³⁶² Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Savm.9

³⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, çev. Halil Aldemir vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2020), IV/103.

nefsin yapısına tesir eder. Dolayısıyla oruç, bu varlık iddiasından arınmanın, nefsin kayıtlarından sıyrılmanın ve mahviyet mertebesine ulaşmanın bir vesilesidir. Sâlik, mâsivâdan savm etmek (oruç tutmak) sûretiyle, benlikten ve nefsânî bağlardan sıyrılır; böylece hakikî fena makamına yaklaşır ve ilâhî feyze mazhar olur. Oruç, bu anlamda hem nefsin yakıcılığından hem de Hak'tan perdelenmekten koruyan bir kalkandır.³⁶⁴

Dolayısıyla ramazan orucu, bireysel bir ibadetin ötesinde toplumsal bir boyut da taşır. Tasavvuf ehli, orucun merhameti artıran, dayanışmayı teşvik eden yönüne özellikle dikkat çeker. Nitekim İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem*'inde “*Cismine açlık verenin kalbi uyanır*” diyerek orucun bâtinî işlevine işaret eder. Aç kalan beden, gafletten sıyrılır; tok gönül ise Hakk'a karşı perdeli kalır.³⁶⁵

Arefe Günü: Arefe günü, Hac ibadetinin bir parçası olan ve Kurban Bayramı'nın bir günü öncesinde yer alan gündür. Bugün, oruç tutanlar için faziletli bir gündür. Resûlullah (s.a.s.), Arefe günü orucunun faziletine dair şöyle buyurmuştur: “*Arefe günü tutulan orucun, bir önceki yılın ve bir sonraki yılın günahlarına kefaret olmasını Allah'tan umarım.*”³⁶⁶

Bu hadis, özellikle hac ibadetiyle meşgul olmayan kimseler için Arefe gününün oruçla ihyâ edilmesinin büyük bir sevap vesilesi olduğunu ortaya koymaktadır. Hadiste geçen “kefaret” ifadesi, İslâm hukukunda ve tasavvufî literatürde yalnızca teknik bir anlam taşımaz; aynı zamanda kulun kalben pişmanlıkla dönmesini ve ilâhî rahmete yönelişini ifade eden derin bir dönüşüm metaforu olarak okunabilir.

Tasavvufî bakış açısıyla oruç, sıradan bir bedensel açlık halinden öte, nefsin arzularını terbiye eden bir riyâzat biçimidir. Arefe günü ise bu bağlamda özel bir anlam taşır. Zira “Arefe”, Arapça'da “tanımak, idrak etmek” anlamındaki “*arafa*” kökünden türetilmiştir. Sûfiler için bugün, yalnızca bir takvimsel gün değil, kulun Hakk'ı tanıma ve kendini bilme yolculuğunun sembolik bir zirvesidir. Nitekim İbn Atâullah el-

³⁶⁴ Bursevî, *Kîtâbü'n-Netice*, 693; Muammer Cengiz, “İsmail Hakki Bursevî’de İbâdetler Metafiziği” 16/3 (2016), 151.

³⁶⁵ İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikem el-Ata’iyye*, çev. Yahya Pakış (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 150-160.

³⁶⁶ Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, *Siyam*, 196

İskenderî, *Hikem*'inde şöyle der: “Allah seni kendinden kurtarmadıkça, kendisini sana tanıtmaz.”³⁶⁷

Bu hikmet bağlamında, Arefe günü tutulan oruç, sûfî için nefsin perdelerinden soyunma, benlik iddiasından arınma ve Hakk'ın huzuruna hazırlık vesilesidir. Hacılar için bugün “vakfe günü” olup, mahşeri bir bekleyiş ve hesap bilincini temsil ederken, oruç tutan mü'min için de manevî bir arınma ve iç muhasebe zamanıdır. Bu yüzden sûfiler, Arefe gününü sadece bir ibadet günü değil, aynı zamanda ma'rifet yolculuğunun önemli bir durağı olarak görmüşlerdir.

Aşûre Günü: Aşure Günü orucu, İslâm geleneğinde hem tarihsel bir hatıraya bağlılık hem de manevî bir arınma vesilesi olarak değer kazanmıştır. Hicrî takvime göre Muharrem ayının onuncu günü olan Aşure, Hz. Nûh'tan Hz. Mûsâ'ya kadar birçok peygamberle ilişkilendirilen önemli olayların gerçekleştiği kabul edilen bir gündür. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Aşûre Günü'nde oruç tutmayı teşvik etmiştir.³⁶⁸ Nitekim sahih bir rivayette Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Aşure günü orucu, bir önceki yılın (küçük) günahlarına kefarettir.*”³⁶⁹

Bu hadis, orucun ahlâkî ve manevî temizlenme işlevine açıkça işaret etmektedir. Ancak bu kefarettir, büyük günahlar için değil; kulun sürekli muhtaç olduğu tevbe ve istiğfar ikliminde, küçük günahlardan arınma anlamına gelir. Hadisin bağlamı, orucun sadece bir şekil değil, aynı zamanda kalbi bir yöneliş olduğu fikrini besler.

Tasavvufî düşünce açısından bu oruç, tarihsel bir olayı anmanın ötesinde, benlikten kurtulma ve ilâhî hakikate yönelme aracı olarak değerlendirilir. Muharrem ayı, özellikle tarikatlar içinde tefekkür, murâkabe ve sükûnet ayı olarak görülürken; Aşure günü orucu, bu içsel inzivanın doruk noktası sayılmıştır. İmam Gazzâlî, *İhyâ' Ulûmi'd- Dîn*'de Muharrem'in ilk on gününde oruç tutulmasını teşvik etmiş; özellikle onuncu gün olan Aşure'de, bu ibadetin hem nefis terbiyesi hem de kalp arınması açısından büyük değer taşıdığını belirtmiştir.³⁷⁰ Ona göre, bu tür nâfile ibadetler, kulun

³⁶⁷ el-İskenderî, *el-Hikem el-Ata'îyye*, 89.

³⁶⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm'ud- Dîn*, 1/848.

³⁶⁹ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih, Sıyam*, 196.

³⁷⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm'ud- Dîn*, 1/295.

gönlünü dünyevî meşguliyetlerden temizleyerek ilâhî yakınlığa hazırlayan eylemlerdir.

Dolayısıyla aşure günü orucu, zâhiren bir tarihî olayın anılması gibi görünse de tasavvufî açıdan nefsin arındırılması, kalbin saflaştırılması ve Allah'a yaklaşma iradesinin tezahürü olarak yorumlanır. Hadiste vaat edilen günahların affı, bu ibadetin sırf formel değil; aynı zamanda manevî bir dönüşüm niyetiyle yapılması halinde anlam kazanacağını göstergesidir. Sûfiler için bu oruç, geçmişin izinde bir matem değil; geleceğe dönük bir irfan yolculuğunun adıdır.

Zilhicce Ayı: İslâmî takvimin son ayı olan Zilhicce hem hac ibadetinin hem de kurbanın gerçekleştiği kutsal bir zaman dilimidir. Zilhicce ayının ilk on günü de faziletli günler arasındadır. Bu günlerde yapılan ibadetlerin sevabı çok büyüktür. Özellikle Zilhicce'nin 9. günü, Arafât Günü olarak bilinir ve bugünde oruç tutmak, büyük sevap kazandırır. Bu mübarek günlerde yapılan ibadetlerin faziletiyle ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Allah katında, Zilhicce'nin ilk on gününde yapılan salih ameller kadar başka hiçbir günde yapılan amel daha sevimli değildir.”*

Sahâbîler: *“Yâ Resûlallah! Cihâd da mı (daha faziletli değildir)?”* dedik.

O şöyle buyurdu: *“Evet, cihâd bile; ancak malıyla ve canıyla savaşa çıkıp hiçbirini geri getirmeyen kimsenin ki müstesna.”*³⁷¹

Hadiste geçen “salih amel” kavramı, İslâmî literatürde geniş bir çerçeveye sahiptir; ancak müfessirler ve hadis şârihleri, bu günlerde özellikle oruç, namaz, sadaka ve zikir gibi bireysel ibadetlerin ön plana çıktığını belirtmişlerdir.³⁷² Oruç ibadeti ise bu günlerdeki manevî yükselişin en etkili vasıtalarından biri olarak telakki edilmiştir.

Tasavvufî geleneğe göre zamanlar arasında bir sır vardır; bazı vakitlerde ilâhî tecellîler daha yoğundur. Zilhicce'nin ilk on günü, bu anlamda mübarek zamanların altın halkası olarak görülür. Sûfiler, bu günleri oruçla geçirmek suretiyle nefsin

³⁷¹ Buhârî, *el-Câmi 'u 'şahîh, İdeyn, 11.*

³⁷² el-Askalânî, *Fethü 'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi 'l-Buhârî, II/462.*

hevâsını kırmak, kalbi saflaştırmak ve murâkabe hâlini derinleştirmek için özel bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Muharrem Ayı: İslâm takviminin ilk ayı olan Muharrem hem tarihî hem de manevî derinliği olan bir zaman dilimidir. Kur'ân-ı Kerîm'de “eşhürü'l-hurum”³⁷³ arasında zikredilen bu ay İslâmî gelenekte sükûnet, tefekkür ve manevî arınma mevsimi olarak değerlendirilmiştir. Bu ayın özellikle onuncu günü olan Aşure günü ile birlikte ilk on günü, faziletli ibadetlerle ihyâ edilmesi gereken zaman dilimleri olarak öne çıkar. Resûlullah (s.a.s.)'in Muharrem ayındaki oruçla ilgili şu hadisi bu bağlamda önem taşır: “*Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem ayında tutulan oruçtur.*”³⁷⁴ Bu hadis, sadece Aşure günüyle sınırlı olmayan; Muharrem'in genelini kapsayan bir ibadet hassasiyetini ortaya koyar. Hz. Peygamber'in Allah'ın ayı ifadesiyle bu aya özel bir anlam atfetmesi, onun manevî atmosferine işaret eder.

Tasavvuf geleneğinde Muharrem ayı, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesinin derinleştirildiği bir zaman dilimi olarak görülür. Zamanın sır taşıdığı inancına göre, yılın başında yapılan ibadetler, kulun tüm yıl içindeki manevî istikameti için yön belirleyici bir işlev taşır. Oruç ise bu bağlamda, sadece bedensel bir açlık değil, kalbî bir arınma aracıdır.

Haram Ayları: İslam ibadet sisteminde zamanların kendine özgü bir kutsiyeti ve manevî derinliği vardır. Bu bağlamda, haram aylar Kur'ân ve Sünnet'te hem tarihî hem de ibadetî anlamda müstesna zaman dilimleri olarak sunulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur. “*Şüphesiz Allah katında ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden beri on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin.*”³⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ilgili ayet, haram ayların tarihsel kökenini ilâhî iradenin başlangıcına dayandırarak bu zamanların, sıradan vakitlerden farklı olarak doğrudan ilâhî düzene tabi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, belirli dönemlerin diğer zamanlara kıyasla daha kutsal ve dikkatle değerlendirilmesi gereken

³⁷³ et-Tevbe, 9/36.

³⁷⁴ Müslim, el-Câmi 'u 'ş-şahîh, Siyam, 202.

³⁷⁵ et-Tevbe, 9/36.

bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim Allah, kullarının her zaman sürekli ve istikrarlı bir şekilde kendisine yönelmeyeceklerini bildiğinden, ibadete yönelimi artırmak amacıyla bazı zaman dilimlerini özellikle faziletli kılmıştır. Böylece bireyler, bu kutsal zamanlarda manevî olarak yoğunlaşma fırsatı bulurlar. Bununla birlikte, Allah'a yakınlık bilinciyle yaşayan ihlas sahibi kullar için zaman ve mekân farkı gözetilmeksizin her gün ibadetle değer kazanır; onlar için yılın tüm ayları Ramazan ve Şaban gibi bereketlidir, her gün Cuma günü gibi anlam yüklüdür ve her yer bir mescit hükmündedir.³⁷⁶

Hadis literatüründe haram aylarda oruç tutmanın faziletine açıkça işaret eden rivayetlerden biri şu şekildedir: “*Senin oruç tuttuğun günlerin en faziletlisi, haram aylarda tuttuğundur.*”³⁷⁷

Bu hadiste, haram aylarda oruç tutmanın nitelik bakımından diğer nâfile oruçlara üstün geldiği ifade edilmiştir. Bu aylar: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb olarak kabul edilir. Savaşın haram kılındığı bu dönemler, tarihsel olarak barışın ve iç muhasebenin teşvik edildiği zamanlar olmuştur.

Tasavvuf geleneğinde zamanların rûhî etkisi oldukça önemlidir. Zira sûfiler için zaman, sadece akıp giden değil; tecellî eden, konuşan ve arınma sağlayan bir varlık katmanıdır. Haram aylar, bu anlayış çerçevesinde zâhirde sükûnet, bâtında seyr ü sülûk için derinlik ifade eder. Oruç ise bu ayların manevî iklimini teneffüs etmenin en etkili ibadetlerinden biridir. İbn Atâullah el- İskenderî, *el-Hikem* adlı eserinde şöyle der: “*Kim zamanını değerlendirmese, zaman onu değerlendirir.*”³⁷⁸

Bu bağlamda sûfiler için haram aylarda oruç tutmak, sadece sevap kazanmak değil, nefsin gürültüsünü susturmak ve kalbin sesini duyabilmek için bir fırsattır. Nefisle mücadele, haram aylarda daha da anlamlı hâle gelir; çünkü bu aylar zâhirde savaşa kapalı olduğu gibi, bâtında da nefsin istekleriyle çatışmayı incelikli bir muhasebeye dönüştürür.

³⁷⁶ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 2/362.

³⁷⁷ İbn-i Mace, *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (Kahraman Yayınları, 2018), Sıyam, 41.

³⁷⁸ el-İskenderî, *el-Hikem el-Ata'iyye*, 74-76.

2.2.2. Aylar içindeki makbul oruçlar

Ayın başlangıcı, ortası ve sonu gibi zaman dilimleri, İslam'da belirli ibadetlerin faziletli olduğu ve özellikle oruç tutmanın sevabının çok olduğu zamanlardır. Ayın 13., 14. ve 15. günleri (eyyam-ü bîd) oruç tutmak için özellikle tavsiye edilen günlerdir. Bu günlerde yapılan ibadetlerin ve oruçların, Allah katında çok değerli olduğu kabul edilir.³⁷⁹

2.2.3. Hafta içindeki makbul oruçlar

İslâm dininde ibadetlerin zamanla ilişkisi sadece farz olanların belirli vakitlere tahsisıyla sınırlı kalmaz; nâfile ibadetlerin, belirli gün ve gecelerde daha makbul olacağına dair teşvikler, sünnetin temel unsurlarındandır. Özellikle haftanın belirli günlerinde tutulan oruçlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bizzat uygulama ile gösterilmiş ve ümmete teşvik edilmiştir.³⁸⁰

Bu oruçlar, sadece sevap kazanmak için değil; nefsi terbiye, kalbi saflaştırma ve zamanın ruhuna uygun yaşama amacıyla da benimsenmiştir. Hadislerde en çok öne çıkan günler: Pazartesi, Perşembe, ayın 13, 14 ve 15. günleri (Eyyâm-ı Bîd) ve Cuma dışı tek günlerden sakınılarak tutulan oruçlardır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerinde oruç tutmaya ayrı bir önem vermiştir. Bu günlerle ilgili sahih bir rivayet şöyledir: “*Ameller, Allah’a Pazartesi ve Perşembe günleri arz olunur. Ben de amelimin oruçluyken arz olunmasını isterim.*”³⁸¹

Tasavvufî gelenekte ibadetlerin şekli kadar zamanı da önemlidir. Zira sûfiler için her zaman dilimi, Allah'ın farklı bir tecellîsine mekândır. Bu tecellîye uygun bir kalbî duruş ve ibadet hassasiyeti, kişinin manevî tekâmülünde belirleyici rol oynar. Haftanın belirli günlerinde oruç tutmak, sûfî için sadece bedeni aç bırakmak değil; nefsi açlığa alıştırmak, kalbi huzura alıştırmak ve zamana şahitlik eden bir ruhî hâl içinde bulunmaktır.

³⁷⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’ud- Dîn*, 1/850.

³⁸⁰ İmâm Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’ud- Dîn*, 1/850.

³⁸¹ Tirmizî, *es-Sünen, Savm*, 44.

2.3. Tasavvuf Ehlinin Nâfile Oruç Konusundaki Tutumları

Sufilerin büyüklerinden bazıları, hayatlarını sürekli oruç tutarak geçirmiştir. Bu kişiler, sadece bedenlerini değil, ruhlarını da arındırmayı amaçlamışlardır. Seferde ve hazarda oruç tutmak, onlara dünyevi arzulardan uzak durmayı, Allah'a olan yakınlıklarını artırmayı ve manevî bir huzur bulmayı sağlamıştır. Seferde oruç tutmak, bir tür manevî seferdir; kişinin dış dünyadan daha fazla uzaklaşıp, Allah'a yönelmesini ifade eder. Hazarda ise oruç, kişinin dünya ile olan ilişkisini denetleyip, ruhsal bir dinginlik arayışıdır.³⁸² Bu davranışlarının temelinde, Peygamber Efendimiz'in “*Oruç kalkandır*”³⁸³ hadisi yer almaktadır. Hadisin vurgusu, orucun, özellikle bir kalkan gibi koruyucu bir işlevi olduğudur. Burada dikkat çekilen nokta, Hz. Peygamber'in “herhangi bir şeye kalkandır” gibi sınırlı bir ifade yerine, “mutlak” bir ifade kullanarak orucun her türlü tehlikeye karşı bir koruma sunduğunu belirtmesidir.³⁸⁴ Bu hadisin açıklamasına göre, oruç, âhirette cehennem ateşine karşı bir koruyucu kalkan işlevi görür. Oruç, insanı şeytan, nefs, hevâ, dünya ve şehvet gibi cehenneme götürebilecek tüm tehlikelerden koruyan bir kalkandır. Oruç tutanlar, bu kalkan sayesinde, nefsin ve şeytanın onları kötü yollara sürükleyip cehenneme götürmelerini engelleyen bir korunma elde ederler. Yani oruç, hem dünya hayatında kötü arzulara karşı bir denetim sağlar hem de âhirette cehennem azabından korunmak için bir araçtır.³⁸⁵

Ebû Abdullah b. Cebbâr elli yıl boyunca hem hazarda hem seferde sürekli oruç tutarak, ruhsal arınma ve Allah'a olan bağlılık konusunda yüksek bir disiplin sergilemiştir. Arkadaşları ona orucunu bozmasını söylediklerinde, orucu bozmuş ve bu yüzden uzun süre hasta yatmıştır. Bu durum, sürekli oruç tutmanın bedensel sınırları zorlayabileceğini ve ruhsal dengeyi bozabileceğini gösterir. Bu bağlamda, müridlerin oruç tutarken dengeli olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bir müridin kalbinin sağlık ve selameti için sürekli oruç tutması gerekebilir, ancak bazen oruçtan ara vermek de onun manevî gelişimi için faydalı olabilir.³⁸⁶

³⁸² Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 442.

³⁸³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Savm, 9.

³⁸⁴ Tûsî, *el-Lüma'*, 240.

³⁸⁵ Tûsî, *el-Lüma'*, 240.

³⁸⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 442.

Sûfilerden bir grup, Hz. Davud'un orucunu tutmuşlardır. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'in şu hadis-i şerif-i rehber olarak alınmıştır. “*Orucun en faziletlisi kardeşim Dâvud (a.s.)’un orucudur ki o, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı.*”³⁸⁷ Sûfilerden bir grup, bu oruç şekline benzer bir uygulama benimsemiştir. Onlar, oruç tutarak hem sabır hem de şükür gibi manevî erdemleri geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bir gün oruç tutarak sabrı deneyimlerken, diğer gün oruç tutmamakla da şükür ve rahatlık hali üzerinde düşünüp kalplerini arındırmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım, bedenin ve ruhun dengede tutulmasını ve aşırılıklardan kaçınılmasını sağlar.³⁸⁸

Bir rivâyette, Cüneyd'in sürekli olarak oruç tuttuğu, ancak dostları yanına geldiğinde orucunu bozup onlarla yemek yediği anlatılmaktadır. Cüneyd, oruç tutmanın faziletinin sadece bireysel ibadetle sınırlı olmadığını, dostlarla paylaşmanın ve onlara yardım etmenin de önemli bir erdem olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, dostlarla vakit geçirmenin ve onları desteklemenin fazileti, nâfile oruca devam etmenin faziletinden daha az değildir.³⁸⁹

Sûfiler arasında oruç tutma konusunda farklı yaklaşımlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar, kişinin manevî gelişimini desteklemek ve derûnî dengeyi sağlamak amacıyla çeşitlenmiştir. Nitekim bazı sûfî gruplar, farklı oruç tutma yöntemlerini benimsemişlerdir:

Bir gün oruç tutup bir gün oruçsuz geçirmek: Bu yaklaşım, sürekli oruç tutmanın bedensel veya ruhsal olarak zorlayıcı olabileceği düşüncesiyle, dengeyi ve düzeni sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu yöntemde, mürid hem sabrı hem de rahatlamayı deneyimler. Bir gün oruç tutarak sabrı öğrenirken, diğer gün oruç tutmayarak şükür ve rahatlık üzerinde düşünür.³⁹⁰

Bir gün oruç tutup iki gün oruçsuz kalmak: Bu uygulama, daha uzun bir süreyi kapsayarak ruhsal dengeyi sağlamayı amaçlar. Mürid, oruç tutarken kalbinin arınmasını ve nefisle mücadelesini sürdürürken, diğer günlerde dinlenip yenilenir.

³⁸⁷ Müslim, *Sahihi Müslim*, Sıyam, 35.

³⁸⁸ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 443.

³⁸⁹ Tûsî, *el-Lüma'*, 243.

³⁹⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 443.

Böylece aşırılıktan kaçınılarak daha sürdürülebilir bir manevî ilerleme sağlanmış olur.³⁹¹

Pazartesi, perşembe ve cuma günleri oruç tutmak: Bu yaklaşım, özellikle İslam'da oruç tutmanın faziletli olduğu günler arasında yer alan Pazartesi ve Perşembe günlerini dikkate alır. Ayrıca, cuma günü de önemli bir gündür ve bazı sûfiler, bu günlerde oruç tutarak manevî arınmayı ve Allah'a yaklaşmayı hedefler. Bu uygulama, Rasûlullah (s.a.v.)'in belirli günlerde oruç tutmayı teşvik ettiği hadislerle de uyumludur.³⁹²

2.4. Diğer Nâfile İbadetler

Tasavvuf anlayışında nâfile ibadetlerin çok büyük bir öneme sahiptir. Farz ibadetlerin yanında, nâfile ibadetlerin de düzenli bir şekilde yerine getirilmesi, tasavvufun temel ilkelerindendir. Bu ibadetler; bireyin Allah'a yaklaşma, manevî derinlik kazanma ve takvâ bilincini geliştirme gayesiyle ifa ettiği çeşitli ritüel ve ahlâkî davranışları kapsar. Farz namazların öncesinde ve sonrasında kılınan sünnetlere ek olarak, teheccüd, kuşluk (duha), evvâbîn ve tahiyetü'l-mescid gibi belirli zaman ve mekânlara özgü namazlar; Pazartesi ve Perşembe günleri, eyyâm-ı biyd, arefe ve aşura gibi faziletli günlerde tutulan oruçlar; sadaka, infâk, nâfile kurban, umre ve ikinci kez yapılan hac ibadetleri bu kapsamda değerlendirilir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerîm okumak, zikirle meşgul olmak, dua etmek, istiğfar ve salavât getirmek gibi dilsel ibadetler ile hasta ziyareti, misafire ikram, toplumsal dayanışma ve gönüllü hizmet gibi sosyal yönü bulunan davranışlar da nâfile ibadet kategorisinde yer alır. Bu ibadet türleri, hem bireysel ruhsal olgunlaşmaya katkı sağlamakta hem de İslâm'ın ibadet anlayışında yer alan manevî arınma, kulluk şuuru ve ahlâkî inşâ süreçlerini destekleyici bir rol üstlenmektedir.³⁹³

Sûfiler, ibadetleri yalnızca zâhirî ritüeller olarak değil, aynı zamanda bâtınî bir dönüşüm ve ruhsal olgunlaşma süreci olarak görürler. İbadetin özünü, ihlâs, huşû, Allah sevgisi ve korkusu gibi gönül hallerinin oluşturduğunu belirtirler. Ayrıca, sabır, şükür, tevazu, cömertlik, af ve merhamet gibi ahlâkî erdemlerin de ibadet sayıldığını

³⁹¹ Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 443.

³⁹² Sühreverdi, *Avârifü'l- Maârif*, 443.

³⁹³ Süleyman Uludağ, “Nâfi’le” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006), 32/292-293.

ifade ederler. Tasavvufta ibadet, sadece fiziksel eylemlerle sınırlı olmayıp, kalp temizliği ve ruhun olgunlaşması amacıyla gerçekleştirilen her türlü iyi davranışı kapsar. Bu anlayış, “ubûdiyyet” terimiyle tanımlanır.³⁹⁴

Âdil Halife Ömer b. Abdulaziz her ibadetin farklı bir manevî etkisi olduğunu ifade etmiştir. Namaz, bir Müslümanın günlük ibadetidir ve Allah ile kul arasındaki en yakın bağıdır. Namaz, kulun her an Allah'la irtibat halinde olmasını sağlar. Ancak burada, namaz insanı sadece yolun ortasına kadar götürür. Yani, namaz Allah'a yakınlaşmanın başlangıcı ve temel adımıdır, fakat tek başına bir insanı tamamlayıcı bir şekilde Allah'a en derin yakınlığa taşımaz. Oruç ise padişahın kapısına kadar. Yani, oruç, kulun Allah'a olan yakınlığını artırırken, hala kulun sınırlarını aşan bir konumda, Allah'ın huzuruna doğrudan girmeyi sağlamaz. Sadaka ise, padişahın huzuruna sokar. Çünkü sadaka, sadece kişinin maddi bir yardımda bulunması değil, aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanma ve kişinin içindeki merhamet, alçakgönüllülük gibi erdemleri geliştirme amacını taşır.³⁹⁵ Gönüllü ibadetlere örnek olarak şunları söyleyebiliriz.

2.4.1. Sevdiği şeylerden infâk etmek

Infâk, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla kişinin malından ihtiyaç sahiplerine yaptığı maddi yardımlardır. Bu, zorunlu zekâtın yanı sıra gönüllü olarak yapılan her türlü hayrı da kapsar. Yani infâk, hem farz olan hem de kişinin isteğiyle gerçekleştirdiği tüm yardımları ifade eder.³⁹⁶

Bu noktada tasavvufî gelenek, infâkın yalnızca maddi unsurlarla sınırlı bir erdem olmayıp, daha derin bir manevî dönüşümle ilişkilendirildiğini ortaya koyar. Zira sûfî anlayışta infâk, kişinin sahip olduklarını paylaşmasından öte, nefsini arındırma ve benliğini Hakk'a teslim etme iradesinin bir göstergesidir. Bu bağlamda, gerçek infâk, sadece elin değil kalbin de cömertliğini gerektirir.

Velâyet makamı da bu anlamda yalnızca manevî lütuflarla değil, dünyevî bağılıkları terk ve infâk ahlâkı ile şekillenir. Tasavvufî kaynaklar, malını ve canını Allah yolunda bezletmeye (vermeye) yanaşmayan bir kimsenin evliyâullah zümresine

³⁹⁴ Süleyman Uludağ, “İbadet” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999), 247-248.

³⁹⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/810.

³⁹⁶ Mustafa Çağrı, “İnfâk” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000), 289-290.

dâhil olamayacağını ifade eder. Çünkü velî, dünyevî arzulardan sıyrılmış, infâk yoluyla hakikate yönelmiş kişidir. Evliyânın tabîî vasfı hâline gelen infâk ve in‘âm, yalnızca bireysel bir fazilet değil, aynı zamanda toplumsal bir hayrın taşıyıcısıdır. Kendi nefesine karşı cömert olan, mala da cimri davranmaz; böyle bir gönül, yalnızca kendisi için değil, başkaları için de rahmet kaynağına dönüşür. Bu yönüyle infâk, velâyetin hem bâtınî bir derinliği hem de zâhirî bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.³⁹⁷

Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: “*Sevdiklerinizden infâk edinceye kadar iyiliğe ulaşamazsınız.*”³⁹⁸ Bu ayet infâkın gerçek anlamını açıklıyor. Abdullah b. Ömer, Allah'ın bu ayetini yerine getirmek için en sevdiği şey olan tatlıyı satın alıp sadaka olarak vermiştir. Kendisi, “*En çok tatlıyı severim*” diyerek, nefsinin en değerli gördüğü şeyi Allah yolunda infâk etmiştir. İnsan için en değerli olanın nefsi olduğu, dolayısıyla nefsin Allah yolunda feda edilmesinin en üstünü infâk olduğu belirtiliyor. Kişi nefsinin Allah yolunda yok ettiğinde, hakikate ulaşır; çünkü nefsten sıyrılmak, Allah'tan başka her şeyi terk etmektir. Allah'a ulaşmanın bedeli nefstir; onun karşılığı ise ancak cennettir. Bu anlamda infâk, sadece mal vermek değil, en derin anlamıyla benliği, varlığı Allah yolunda feda etmektir.³⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in “*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak infâk edenler için rableri katında ecirleri vardır.*”⁴⁰⁰ âyeti, infâkın hem zaman hem de yöntem açısından sürekliliğine dikkat çeker. Bu âyetin tefsirinde Hz. Ali'ye işaret edildiği rivayet edilmekte, onun infâk konusundaki örnekliği vurgulanmaktadır.⁴⁰¹

H.z Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Bir hurma ile de olsa sadaka veriniz. Çünkü sadaka olarak verilen o hurma, açın ihtiyacını giderir. Suyun ateşi söndürmesi gibi günahı da söndürür.*”⁴⁰² Küçük de olsa her türlü sadaka, hem ihtiyaç sahiplerine maddi destek sağlar hem de veren kişinin manevî olarak arınmasına

³⁹⁷ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, 1000.

³⁹⁸ *el-Âl-i İmrân* 2/92.

³⁹⁹ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 4, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 386.

⁴⁰⁰ *el-Bakara*, 2/274.

⁴⁰¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/126.

⁴⁰² İbn Mübarek, (İkrime'den mürsel olarak)

yardımcı olur. Bu hadis, yardımlaşmanın sadece toplumsal bir sorumluluk değil, aynı zamanda ruhsal bir temizlik olduğunu hatırlatıyor.

İnfâk ederken, ihtiyaç sahibini güler yüzle karşılamak ve ona güzel sözlerle yaklaşmak çok önemlidir. Hatta, ona maddi bir şey veremesek dahi, güzel bir tutum sergilemek gerekir. Çünkü kıyâmet gününde, herkes bir ihtiyaç sahibi olarak Allah'ın huzuruna çıkacak ve o günde, ihtiyaç sahibine gösterilen muamelenin benzeriyle Allah da kuluna muamele edecektir. İmam Hasan Efendimiz, ihtiyaç sahiplerine yardımda acele ederdi ve onları âhirete azık taşıyıcıları olarak görürdü. Bu yaklaşım, infâk etmeyenlerin kıyâmette, Allah'ın verdiği nîmetlerden sorumlu tutulacakları hatırlatmasından kaynaklanır.⁴⁰³

İnfâk, İslam'da sadece Allah'ın rızasını kazanma amacı güderek, tamamen içten bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Yapılan yardımda, gösteriştan kaçınılmalı ve sadece Allah'a yakınlaşma hedeflenmelidir. Ayrıca, infâk eden kişi, yardımı alacak kişinin onurunu zedeleyecek herhangi bir davranıştan kaçınmalıdır. Yardım yapılırken, verilecek malların en kaliteli ve en değerli olanlarından seçilmesi önemlidir. Son olarak, infâkın etkili olabilmesi için, yardımın doğru kişilere, yani gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşması sağlanmalıdır.⁴⁰⁴

İnfâk etmek için insanın sahip olması gereken özellikler, onun nefsinin durumuna bağlıdır. Eğer kişi cömert ve geniş gönüllü bir nefisle donanmışsa, malı infâk etme düşüncesi onun ruhunda bir rahatlık ve huzur yaratır. O anda mal, gözünde değersiz hale gelir ve harcaması kolaylaşır; hatta bundan bir ferahlık duyar. Bu durum, nefsin kötü alışkanlıklardan ve maddi tutkudan arınarak, ruhani bir açılım yaşamasının belirtisidir. Ancak kişi cimri ve mal tutkunuyorsa, nefsinin hırsı onu sarar, gözünde malın cazibesi canlanır ve kalbi sadece ona yönelir. Bu ise, nefsin dünyevi arzulardan kurtulamayıp onlara bağlanmasının bir göstergesidir.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Muhyiddin İbn Arabî, *Kitab 'ul-Vasâyâ*, çev. Abdullah Taha Feraizoğlu (İstanbul: Kitsan, 1999), 1/101-105.

⁴⁰⁴ Çağrı, "İnfâk", 289-290.

⁴⁰⁵ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 2/153.

2.4.2 Hasta ziyareti

Hasta ziyareti, İslam'ın ve tasavvufun, insan haklarına, toplumsal sorumluluğa ve bireysel manevî gelişime verdiği önemin önemli bir tezahürüdür. Tasavvuf, insanın sadece maddi dünyasını değil, aynı zamanda manevî varlığını da gözetken bir öğretiy olarak, hasta ziyaretinin derin anlamlarına işaret eder.

Hasta ziyareti, İslami öğretilerde hem toplumsal bir sorumluluk hem de ibadet olarak kabul edilir. Peygamber Efendimiz'in uygulamalarına dayanan bu davranış, “sünnet-i müekkede” olarak nitelendirilmekte; bazı İslam âlimleri tarafından ise “vâcib” mertebesinde değerlendirilmiştir. Özellikle gönlü kırık, yalnız kalmış bir hastayı ziyaret etmek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önem arz eder. Zira bir bölgede yaşayan Müslümanların, çevrelerinde bulunan hastalara ilgisiz kalmaları, kolektif bir sorumluluğun ihlâli olarak görülür. Bu yönüyle hasta ziyareti, sadece bir merhamet göstergesi değil, aynı zamanda ilahi rızayı kazanmaya vesile olan önemli bir dini görevdir.⁴⁰⁶

Allah Resûlü (s.a.v) Müslümanlar arasındaki kardeşliğin hukukuna dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *“Müminin mümin üzerindeki beş temel hakkı vardır: Verilen selâmı içtenlikle almak, hastalandığında hâlini sormak, vefat ettiğinde cenazesinde bulunmak, davet edildiğinde icabet etmek ve aksırdığı zaman ona Allah rahmetini üzerine yağdırsın demek.”*⁴⁰⁷

Bu hadis, zâhirde beş basit sosyal davranış gibi görünse de bâtinî derinlikte ilahi muhabbetin tezahürüdür. Hastayı ziyaret, Hak Teâlâ'nın kulları üzerindeki tecellisini fark etmektir. Çünkü hasta, bedeninin zayıflığı içinde Rabbin kudretini hatırlatır. Onu ziyaret eden kişi, bir bakıma Allah'ın kullarına olan merhametini temsil eder. Bu, sadece sosyal bir nezaket değil, kalplerin birbirine şefkat köprüsü kurmasıdır.

Tasavvuf, hasta ziyaretini bir tür tecelli gözetimi olarak görür. Çünkü insan bedeni, ilahi bir emanet olarak kabul edilir ve hastalık, bu emanetteki bir kırılmadır. Sûfiye göre hasta olan beden değil, aslında kalptir; ziyaret eden kişi de sadece geçmiş olsuna değil, kalbin derdine şifa olmaya gelir. Bu, *“kalpten kalbe bir yol vardır”*

⁴⁰⁶ Osman Nuri Topbaş, *Faziletler Medeniyeti 2* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011).179

⁴⁰⁷ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Cenâiz, 2; Müslim, *Sahihi Müslim*, Selâm, 4.

düsturunun filî hâlidir. Ayrıca tasavvuf ehli, her hasta ziyaretiyle nefsini eğitir. Hastalık, hayatın geçiciliğini ve acziyetini hatırlatır. Bir sûfî için hasta ziyareti, aslında kendi acziyetini ve faniliğini temaşa etmektir. Zira hasta beden, nefsin güçlü olduğu dönemlerin sona erdiğini, insanın mutlak kudret sahibi olmadığını gösterir.

Hasta ziyareti, İslam'da yalnızca toplumsal bir nezaket değil, aynı zamanda bireyin manevî gelişimini destekleyen faziletli bir amel-i sâlih olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, Allah Resûlü (s.a.v), hasta ziyaretinin uhrevî sevabına ve kul üzerindeki ahlaki yükümlülüğüne dikkat çekmiş; çeşitli hadîs-i şerîflerinde bu ibadetin önemini vurgulamıştır. Nitekim “*Bir Müslüman, hasta bir Müslümanı sabah ziyaret ederse, akşama kadar yetmiş bin melek onun için dua eder. Akşam ziyaret ederse, sabaha kadar yetmiş bin melek dua eder ve Cennette kendisi için bir köşk hazırlanır.*”⁴⁰⁸ buyruğu, bu amelin taşıdığı manevî değeri açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁰⁹

2.4.3 Sıla-i Rahim

Sıla-i rahim, İslam ahlak ve hukuk literatüründe, bireyin kan bağına dayalı ya da evlilik yoluyla oluşan akrabalık ilişkilerini sürdürme sorumluluğunu ifade eden kapsamlı bir kavramdır. Bu kavram, yalnızca akrabaları ziyaret etmeyi değil; aynı zamanda onlarla iletişimi devam ettirmeyi, haklarını gözetmeyi, ihtiyaçlarına duyarlılık göstermeyi ve gerektiğinde maddi-manevî destek sunmayı da içermektedir. Dolayısıyla sıla-i rahim, aile bağlarının korunmasını ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesini hedefleyen hem ahlaki hem de dini bir yükümlülük olarak değerlendirilir.⁴¹⁰

Allah Resûlü (s.a.v), sıla-i rahim kavramının ne denli ilahi bir kökene dayandığını açıklarken şöyle buyurmuştur: “*Sıla-i rahim, Rahmân ismiyle bağlantılı bir kavramdır. Bu bağlamda sıla-i rahim, Rabbine yönelerek şöyle der: ‘Ey Rabbim! İnsanlar beni hiçe saydılar, bağımlı kopardılar, bana zulmettiler, bana sırt çevirdiler...*’ Bunun üzerine yüce Allah ona şöyle hitap eder: ‘Seni gözetenle ben de bağımlı

⁴⁰⁸ Tirmizî, *es-Sünen, Cenâiz*, 2.

⁴⁰⁹ Topbaş, *Faziletler Medeniyeti* 2/179.

⁴¹⁰ Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009), 112-113.

sürdüreyim, seninle bağı koparanı ise rahmetimden mahrum bırakayım. Bu hükme razı değil misin?”⁴¹¹

Bu hadîs-i şerîf, sıla-i rahimin yalnızca dünyevî bir akrabalık ilişkisi olmadığını; bilakis, ilâhî isimlerin tecellîlerinden biriyle, er-Rahmân ismiyle doğrudan irtibatlı metafizik bir bağ olduğunu açıkça ortaya koyar. Tasavvufî perspektiften bakıldığında sıla-i rahim, sadece bir sosyal sorumluluk değil, kalbî bir bağlılık ve Hakk'ın kullarına karşı gösterilen saygının bir tezahürü olarak görülür. Sûfî düşünceye göre, mahlûkât arasındaki her türlü nispet ve münasebet, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının yeryüzündeki yansımalarıyla şekillenir. Bu bağlamda sıla-i rahim, er-Rahmân isminin insan ilişkilerindeki en parlak tecellîlerinden biridir. Akrabalık bağı, yaratıcıyla olan rabıtaya da işaret eder; çünkü sûfiye göre, yaratılmış her varlık Allah'ın kudretiyle varlık bulmuş, her bağ da O'nun izniyle kurulmuştur. Bu nedenle, akrabalık bağını gözetmek, aslında Hakk ile olan bağı canlı tutmak anlamına gelir.

Hadîste geçen “*Beni gözeteni ben de gözeteyim*” ifadesi, Allah'ın rahmetinin insana nasıl yöneldiğini gösterirken; “*Benimle bağı koparanla ben de bağımlı koparırım*” uyarısı, sıla-i rahimi terk etmenin yalnızca bir dünyevî vefasızlık değil, aynı zamanda manevî bir kopuş ve ilâhî rahmetten uzaklaşma olduğunu bildirir. Bu yönüyle sıla-i rahim hem ahlaki hem de irfanî bir görevdir.

Hiz. Peygamber (s.a.v) bu konuyla alakalı olarak yine şöyle buyurmaktadır: “*Aralarında akrabalık bağını kesen birinin olduğu topluma, Allah'ın rahmeti inmez,*”⁴¹² buyurdu. Hadis-i şeriften de açıkça anlaşıldığı üzere, akrabalık bağlarını ihmal etmek, yalnızca bireysel bir kusur olarak kalmaz; aynı zamanda ilâhî rahmetin toplumsal düzeyde tecellisine de engel teşkil eder. Tasavvufî düşüncede, her günahın kalpte bir perde oluşturduğu kabul edilir. Bu anlamda sıla-i rahimi terk etmek, kalpte hem merhametin hem de tevhid şuurunun zayıflamasına yol açar. Çünkü akrabalık, sıradan bir kan bağı değil; Allah Teâlâ'nın er-Rahmân isminin mahlûkat üzerindeki en belirgin tecellîlerinden biridir. Dolayısıyla bu bağı koparan kimse, yalnızca dünyevî

⁴¹¹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, VI/7872.

⁴¹² İmam Buhari, *el-Edebü'l-Müfred*, çev. Hidayet Akaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 63.

ilişkileri zedelemekle kalmaz, aynı zamanda Rahmân olan Allah'ın rahmet dairesinden uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.⁴¹³

Sûfî geleneğe göre her insan, ilâhî bir emanet taşır ve her ilişki, Hakk'ın kulları arasındaki bir rahmet köprüsüdür. Bu nedenle sıla-i rahimin ihlâli, yalnızca kişisel bir ihmalkârlık değil, aynı zamanda emanete hıyanet ve kalbî bir katılık göstergesidir. Böyle bir gaflet hali, hem bireyin kendi kalbinde nurun zayıflamasına hem de yaşadığı ortamda rahmetin çekilmesine vesile olur.⁴¹⁴

Bu bağlamda, akrabalık bağlarını ihmal eden bir müminin, bu manevî kopuşun farkına vararak derûnî bir muhasebeye yönelmesi, pişmanlıkla istiğfar etmesi ve yeniden bu bağı ihya etme çabası içerisine girmesi gerekir. Zira tasavvuf, sadece dünyevi kusurları telafi etmeyi değil, kalpteki mesafeleri de kapatmayı öğütler. Sıla-i rahim, bu anlamda yalnızca sosyal bir sorumluluk değil, aynı zamanda kalbin safiyetini ve Hakk'a yakınlığını koruma vesilesidir.⁴¹⁵

2.4.4. Taziye

İslam'da taziye, mü'minin musibete uğradığında ona sabrı telkin etmek ve manen destek olmaktır. Tasavvuf, zâhirî ibadetlerin ötesinde, kalp terbiyesini ve manevî derinliği esas alan bir ilim ve irfan yoludur. Bu bağlamda taziye, yalnızca ölenin yakınlarına teselli vermek amacıyla yapılan bir toplumsal görev değil, aynı zamanda nefsin terbiyesi, sabrın tahkimi ve ölüm hakikatinin tefekkürü açısından da mühim bir manevî pratiktir. Sûfî düşüncede ölüm, fanî varlığın nihayeti değil, bâkî olanla yani Allah'la kavuşmanın başlangıcıdır. Bu nedenle taziye, bir ayrılık ilanından çok, bir vuslatı hatırlatan ilahî bir tefekkür vesilesidir.

Hz. Peygamber'in “*Kim bir musibet geçiren kimseye taziyyede bulunursa, Allah onu keramet elbiseleriyle giydirir*”⁴¹⁶ hadîs-i şerîfi, taziyyeyi sadece bir söz ya da nezaket davranışı olmaktan çıkarıp, manevî bir görev ve sevap vesilesi haline getirir.

⁴¹³ Semerkandi, *Tenbihü'l Gafilin*, 129; İmâm Gazâlî, *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*, 2/150-165.

⁴¹⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1994), 1/1206-1207.

⁴¹⁵ Semerkandi, *Tenbihü'l Gafilin*, 129.

⁴¹⁶ Tirmîzî, *es- Sünen*, Cenâiz, 74.

Sûfiler için bu, kişinin Allah'ın takdirine rızasını gösterdiği, sabır ve tevekkül ile nefsinin olgunlaştırdığı bir sınav anıdır.

Tasavvuf ehli için ölüm, Allah'a kavuşma ve ruhani bir dönüş anlamı taşır. Gazzâlî, “*Ölüm, gafleti gideren bir nasihattir. Akıllı kişi, ölümü sıkça hatırlar, çünkü o vuslatın kapısıdır.*”⁴¹⁷ Gazzâlî burada, ölümün korkulacak değil, idrak edilerek ruhu olgunlaştıracak bir gerçeklik olduğunu vurgular. Tasavvufî bağlamda taziye de bu hakikati hatırlatmak, ölenin yakınlarına sabır telkin etmek için yapılır. Yine Gazzâlî, “*Musibetin karşılığında sabretmek, nefsi yüceltir. Sabredenin kalbi ferahlık bulur, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*”⁴¹⁸ Gazzâlî'ye göre sabır, musibet anında Allah'a olan güvenin göstergesidir. Taziye esnasında sabrı teşvik etmek, sadece teselli değil; Allah'a yakınlaşmayı da telkin eder.

Modern dünyada taziye, sıklıkla şekli kalıplara dönüşmüş olsa da tasavvufî perspektiften bakıldığında bu ritüel, bireyin manevî yolculuğuna katkı sağlayan bir imkân olarak görülmelidir. Taziye, hem ölenin ardından yapılan bir dua, hem de kalanların kalbine sabır ve tevekkül tohumu eken bir zikir hâlidir. Bu yönüyle tasavvuf, taziye sadece geçmişle değil, ebedî olanla kurulan bağın bir halkası olarak değerlendirir.

2.4.5. Açları ve yetimleri doyurmak

Tasavvuf, yalnızca bireysel arınmayı hedefleyen bir manevîyat yolu değil, aynı zamanda toplumun mazlum ve muhtaç kesimlerine karşı duyarlılığı içeren bir ahlâk sistemidir. Bu bağlamda, açları doyurmak ve yetimleri gözetmek, sûfilerin nazarında hem nefis terbiyesi hem de hakiki kulluğun tezahürlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette yetimlere karşı iyi davranmak emredilirken,⁴¹⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde de bu konuda güçlü vurgular bulunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Yetim ile ben cennette şöyleyiz*”⁴²⁰ diyerek iki parmağını yan yana getirmiştir. Bu hadis, yalnızca

⁴¹⁷ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 4/230.

⁴¹⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 4/232.

⁴¹⁹ *el-İnsan*, 76/8; *ed-Duhâ*, 93/9.

⁴²⁰ Buhârî, *el-Câmi' u 'şahîh*, Edep, 24.

yetimi gözetmenin ahlâkî değerini değil, aynı zamanda ilahî mükâfata mazhar olmanın yollarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Açları doyurmak ise tasavvufî literatürde sadece maddî bir ikram değil, kalbi arındırmanın ve nefsin bencilliğinden sıyrılmanın pratik bir yolu olarak görülmüştür. Ebû Talib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, misafir ağırlamak ve açları doyurmak sûfî adabının temel unsurlarından biri olarak zikredilir.⁴²¹ Ona göre, bu tür amelî ibadetler, kalpteki merhametin tezahürü olmakla birlikte, Allah'ın rızasını kazanmanın da bir vesilesidir.

İmam Gazzâlî de *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de sadakanın ruh üzerindeki etkisine dikkat çekerken, fakirleri doyurmanın yalnızca onların karnını değil, verenin kalbini de doyurduğunu ifade eder. O'na göre infâk, kul ile Rabbi arasında sevgi bağını güçlendiren bir vasıta.⁴²² Bu anlayış, tasavvufta amel ile hâlin bütünleştiği bir noktaya işaret eder. Zira sadece bilgiyle değil, uygulama ve hizmetle kemal yolculuğu tamamlanabilir.

Sûfîlerin sosyal hizmete dönük bu anlayışı, tarih boyunca tekkelerde kurulan imarethanelerle kurumsallaşmıştır. Özellikle Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlar, toplumun düşkün kesimlerine yönelik yardımları kurumsal bir yapı hâline getirerek, açların doyurulmasını günlük ibadetlerin bir parçası hâline getirmişlerdir.⁴²³

Sonuç olarak, açları ve yetimleri doyurmak tasavvufî düşüncede yalnızca bir erdem değil, kalbi tezkiye ve toplumsal adaletin bir parçası olarak telakki edilmiştir. Bu eylemler, nefsi tezkiye eden ve kulu Hak'ka yaklaştıran bir ibadet biçiminde değerlendirilmiş; sûfîlerce hem manevî bir ahlâkî sorumluluk hem de toplumsal bir vecîbe olarak benimsenmiştir.

2.5. Zikir ve Dua uygulamaları

Zikir, dinî literatürde, Cenâb-ı Allah'ı hatırlamak ve unutmamak suretiyle gafletten ve unutkanlıktan uzaklaşmak anlamında kullanılır. Zikir, dil veya kalp ile yapılır. Kur'an'da, zikir Allah'a dil ile hamd, teşbih ve tekbir ile yüceltmek; verilen

⁴²¹ el-Mekkî, *Kûtü'l - Kulûb*, 1/301.

⁴²² İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 3/102.

⁴²³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 234.

nimetleri hatırlamak, bunları kalbin derinliklerinde hissetmek ve bunlarla ilgili tefekkürde bulunmak; kulluğun gereklerini en iyi şekilde yerine getirmek ve istiğfar etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁴²⁴ Kur'an'da bu konuda yer alan bir ayet ise şu şekildedir:

*“Ey iman edenler! Allah'ı sabah akşam çokça zikredin.”*⁴²⁵

Mü'minlerin İslâm'ı en güzel şekilde yaşamaları ve münkirlerin tuzaklarından uzak durmalarının en sağlam yolu, Cenâb-ı Hakk'a yönelmek ve onu çokça zikretmektir. Ancak Allah'ı sadece dil ile anmak her zaman mümkün olmayabilir. İnsan, yattığı, yemek yediği, konuştuğu veya sustuğu zaman, bu durumlar zikir yapmayı engelleyebilir. Bu da zikirlerin az olmasına yol açar. Zikrin daha fazla olabilmesi için, onun kalbe ve ruha yerleşmesi, orada kök salması gerekir. Çünkü insanın kalbi zikre alıştığında ve kalp zikirle yoğrulduğunda, harama yönelmediği sürece hiçbir şey onu zikirden alıkoyamaz. Kalbin huzuru, zikirle sağlanır. İtminân arttıkça, zikir mümine daha derin manevî bir haz verir. Bu da Cenâb-ı Allah'ı daha çok zikretmeye yönlendirir.⁴²⁶ Âyet-i celîlede şöyle buyrulmaktadır:

*“Onlar, iman eden ve kalpleri de dâima Allah'ı hatırlayıp anmakla doygunluk ve huzura eren kimselerdir. Haberiniz olsun ki, kalpler ancak Allah'ı hatırlayıp anmakla doygunluk ve huzura erer.”*⁴²⁷ Bu ayet, Allah'ı zikretmenin kalbe huzur ve doygunluk getirdiğini vurgulamaktadır. İman edenler için kalbin huzuru, ancak Allah'ı sürekli hatırlamakla sağlanır. Bu, manevî bir tatmin ve bâtinî huzurun kaynağıdır.

Cenâb-ı Allah'ın zikrinden gâfil olan kalpler, şu şekilde uyarılmaktadır:

*“Yazıklar olsun kalpleri Allah'ın zikrine karşı katılaştırmış talihsizlere! Onlar apaçık bir sapıklık içindedir.”*⁴²⁸ Bu ayet, Allah'ı zikretmekten uzak kalan kalplerin katılaştığını ve ruhsal bir sıkıntıya düştüğünü belirtir. Allah'ın zikrinden uzak kalmak, kalbin manevî huzurdan mahrum kalmasına ve sapkın bir yola girmesine neden olur. Zikir, kalbin yumuşaması ve doğru yolu bulabilmesi için büyük önem taşır.

⁴²⁴ Reşat Öngören, “Zı'kır” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), 44/412-413.

⁴²⁵ *Ahzâb* 97/ 41-42.

⁴²⁶ Ömer Çelik, “Ahzâb Sûresi 41-42. | Kur'ân ve Meâli”, ts.

⁴²⁷ *el - Ra'd* 13/28.

⁴²⁸ *Zümer* 39/22.

Zünnûn-ı Mısırî (k.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Her şeyin bir alâmeti vardır. İrfân sahibinin ilâhî huzurdan kovulmasını bir alâmeti de Allah'ı anmaktan geri kalmasıdır.*”⁴²⁹ Bu söz, Allah'ın zikrinin, bir insanın manevî durumunu gösteren önemli bir işaret olduğunu vurgular. İrfân sahibi, yani Allah'ın bilgisi ve hikmetiyle donanmış kişi, Allah'ı zikretmekten geri kalmamalıdır. Zikir, kişinin ruhsal ve manevî huzurunu korur. Allah'ı anmaktan uzaklaşmak, o huzurun kaybolmasına ve ilâhî huzurdan uzaklaşmaya yol açabilir.

Resûlullah (s.a.s.) ashâbına şöyle buyurmuştur: “*Size en hayırlı, Allah katında en değerli, derecenizi en fazla yükseltecek, sizin için sadaka olarak altın ve gümüş dağıtmaktan daha kazançlı, düşmanla karşılaşp da sizin onların boynunu vurmanızdan, onların da sizi öldürmesinden daha çok sevap getirecek amelin ne olduğunu haber vereyim mi?*” Ashâb-ı Kirâm, “*Evet, haber ver*”, dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) de şöyle buyurdu: “*Allah Teâlâ'yı zikretmektir.*”⁴³⁰ Bu hadis, Allah'ı zikretmenin en büyük ibadetlerden biri olduğunu ve diğer tüm amellerden daha değerli olduğunu belirtir. Zikir hem dünya hem de ahiret kazancı sağlar, kişinin derecesini Allah katında yükseltir ve kalpteki huzuru artırır.

Her halükârda Cenâb-ı Allah'ı hatırlamak ve başkalarına da Allah'ı hatırlamanın yolunu göstermek açısından Şeyh Mevlâ el- Kâbî'nin anlattığı şu olay çok anlamlıdır:

Bazı insanlar, Hz. Mevlânâ'dan kendilerine imamlık yapmasını rica ettiler. Çünkü Cenâb-ı Allah'tan korkan bir insanın arkasında namaz kılmak, Hz. Peygamber (s.a.v)'in arkasında namaz kılmak gibidir. Mevlânâ Hazretleri bu isteği geri çevirmedi ve kimseden işitilmeyen nâdir duaları ve virtleri okumaya başladı. Bu dualar ve zikirler, insanın kalbini Allah'a yakınlaştıran, ruhunu huzura erdiren çok kıymetli sözlerdir:

- **Her korktuğunda:** “Allah'tan başka ilâh yoktur.”
- **Bütün sıkıntılı zamanlarda:** “Allah'ın dediği olur.”

⁴²⁹ İmam-ı Şa'rânî, *Veliler Ansiklopedisi*, çev. Abdülkadir Akçipek (İstanbul: Erkam Yayınları, 1986), 1/230.

⁴³⁰ Tirmîzî, *es- Sünen*, Deavât, 6.

- **Her niyet için:** “Bütün övgüler ve yüceltmeler Allah'a aittir.”
- **Her nimetin artması için:** “Allah'a sonsuz şükürler olsun.”
- **Her şaşılacak şey için:** “Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve temizdir.”
- **Her günah işlediğinde:** “Allah'tan bütün günahlarımı bağışlamasını isterim.”
- **Her daraldığında:** “Allah bana yeter.”
- **Her kaza ve kader için:** “Yalnız Allah'a güvenip dayandım.”
- **Her musibet anında:** “Biz Allah'tan geldik, Allah'a dönüyoruz.”
- **Her tâat ve mâsiyet için:** “Bütün güç ve kuvvet ancak çok yüce ve çok büyük olan Allah'tandır.”⁴³¹

Bu dualar, sadece birer söz değil, aynı zamanda zikirle kalbin Allah'a yönelmesi ve her durumda O'na sığınmanın bir örneğidir. Zikir, insanın Allah'a olan bağlılığını güçlendirir, ruhunu besler ve O'nu her an hatırlamasını sağlayarak iç huzura katkıda bulunur.

İbadetlerin sıhhati için belirli şartlar gerektiği hâlde, zikir için herhangi bir şart ileri sürülmemiştir. Zikir, gece gündüz, oturarak, yatarak, ayakta, abdestli veya abdestsiz yapılabilir. Zikrin en faziletli şekli ise hem kalbin hem de dilin birlikte zikretmesidir. Bu, insanın hem dış dünyasıyla hem de iç dünyasıyla Allah'a yönelmesini sağlar. Ayrıca Cenâb-ı Allah'ı tesbih etmek, O'na hamd ve şükretmek dilin zikri olarak kabul edilirken, Cenâb-ı Allah'a iman etmek, O'nun emir ve yasaklarının mâna ve hikmetleri üzerinde tefekkür etmek kalbin zikri olarak kabul edilmiştir. Organların zikri ise, Cenâb-ı Allah'ın emir ve yasaklarına uymakla gerçekleşir. Yani, sadece dil ile yapılan zikir değil, aynı zamanda kalp ve organlar aracılığıyla da zikir gerçekleştirilmiş olur. Bu şekilde zikir hem dış hem de iç yönüyle insanı Allah'a daha yakın hale getirir ve onun huzurunu arttırır.⁴³²

Hasan-ı Basrî, Cenâb-ı Allah'ı hatırlamanın büyük bir mükâfat getireceğini ancak bu hatırlamanın, haramlar karşısında da gösterilen dikkate ve haramdan

⁴³¹ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazacı (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 1/303.

⁴³² Öngören, “Zı'kı'r”, 44/412-413.

kaçınmaya bağılı olarak daha değerli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Allah'ı hatırlamak sadece dil ile yapılmakla kalmaz, aynı zamanda insanın kalbi ve davranışlarıyla da Allah'a yönelmesi gerekir. Haramdan sakınmak ve Allah'ın emirlerine uygun yaşamak, zikrin en önemli ve en yüksek derecelerindendir. Zikir, sadece sözlerle değil, yaşamla da yapılmalıdır. Hasan-ı Basrî'nin bu sözleri, zikir ve takva arasındaki derin bağlantıyı ortaya koyar ve gerçek zikirle, haramdan kaçınarak Allah'a olan sadakati güçlendirmenin önemini vurgular.⁴³³

Zikir, zikredenler açısından e ayrılır:

Zâhir ehlinin zikri: Bu, şeriatın edeplerine uymak ve ibadetleri titizlikle yerine getirmekle ilgilidir. Zâhir ehli, zâhirî ibadetlerde, örneğin namaz, oruç gibi ibadetlerde tam bir uyum ve dikkat gösterir. Allah'a olan kullukları, görünür ibadetlerle sınırlıdır.

Tasavvuf ehlinin zikri: Tasavvuf ehli, Allah'a vâsıl olma arzusu ve talebinde bulunur. Onlar, zikirlerini kalpten ve derin bir manevî arayışla yaparlar. Zikir, Allah'a daha yakın olma, O'nu daha yakından hissetme ve Allah'ın rızasına ulaşma işteğiyle yapılır.

Âriflerin zikri: Ârifler, nefsin ve nefساني tasavvurlardan fâni olup bâki olan âleme nazarını götürürler. Âriflerin zikri, nefساني arzulardan sıyrılma ve yalnızca Allah'ın varlığını hissetme, O'nunla bütünleşme sürecidir. Onlar, sadece dil ile değil, tüm varlıklarıyla zikirde bulunurlar.

Her uzvun kendine özgü bir kulluk şekli vardır ve zikir hem kalbin hem de dilin ortaya koyduğu bir kulluktur. Zikretmeyen dil, görmeyen göz, tutmayan el, yürümeyen ayak ve işitmeyen kulak gibidir.⁴³⁴ Bu bağlamda, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Zikreden kimse ile zikretmeyen kimse diri ile l gibidir.”⁴³⁵

Her canlının alıp verdiği nefesinin, onun zikri olarak kabul edilmesi, derin bir tasavvufî anlayışı yansıtır. Giren ve çıkan her nefeste, Cenâb-ı Allah'ın ismi şerifi bulunur; bu da “he” sesiyle özdeşleştirilir. İnen “he”nin kaynağı arş, çıkan “he”nin

⁴³³ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dn*, 1/295.

⁴³⁴ ngren, “Zi'kı'r”, 44/412-413.

⁴³⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Da'avât, 67.

kaynağı ise kalptir. Bu derin anlam, Allah'ın isimlerinin her an, her nefeste tecelli ettiğini ve insanın bu tecelliyi her an fark etmesi gerektiğini ifade eder. Sûfiler, alıp verdikleri her nefeste Allah'ı zikretmenin farkında olarak, bu nefesleri bir ibadet gibi değerlendirme pratiği içindedirler. Her nefeste bilinçli bir şekilde Allah'ı anmak, bireyin nefsinin denetim altında tutmasına katkı sağlarken, aynı zamanda ruhsal olgunlaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Nefesin her anını değerlendirmek, insanın kalbini ve ruhunu arındırarak Allah'a daha yakın olmasına vesile olur.⁴³⁶ Bu tasavvufî uygulama, sadece fiziksel bir zikir değil, aynı zamanda kalbin, zihninin ve ruhunun da sürekli Allah'a yönelmesi gerektiğini hatırlatan bir yöntemdir. Sûfilerin bu yaklaşımı, Allah'ın her an ve her yerde varlığını fark etmek ve O'nun huzurunda olmak anlamına gelir.

Sûfilere göre zikir, yalnızca kelimelerle yapılan bir ibadet değil, aynı zamanda Allah'ın varlığını, isimlerini, kainattaki tecellilerini ve ihsanını sürekli hatırlayarak kalbin uyanıklığını korumaktır. Bu, insanın Allah'ı her an kalbinde hissetmesi ve her hareketini, O'nu görüyormuşçasına bir bilinçle yapması anlamına gelir. İşte bu durum, İslam'daki “ihsan” makamıdır; yani kişinin Allah'a duyduğu derin bir yakınlık ve O'nu her an göz önünde bulundurarak yaşamasıdır.⁴³⁷ Şu şekilde de dile getirilmiştir: Zikir Cenâb-ı Allah'a olan aşırı muhabbet veya aşırı korkunun tesiriyle kulun gaflet ortamından müşâhede fezasına çıkmasıdır. Bu şekilde kişi gafletini terk eder, Allah'a yönelir ve O'nunla bir “ünsiyet” yani yakınlık ve dostluk peyda eder. Bu da insanın ruhsal olarak daha derin bir farkındalık ve huzura ulaşmasını sağlar.⁴³⁸

Halis bir zikir, yani Allah'ı anmanın en saf ve etkili biçimi, önce kişinin takvâsının sağlam olmasıyla mümkün olur. Gerçek takvâ, yalnızca haramlardan kaçınmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda gereksiz ve faydasız şeylerden de uzak durmayı gerektirir. Takvâ, kişinin hayatını Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde düzenlemesi, kalbini ve ruhunu saf tutması anlamına gelir. Bu şekilde bir yaşam sürülmesi, zikirdeki samimiyetin ve derinliğin de artmasına yardımcı olur. Takvâ,

⁴³⁶ Şeyh Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 141.

⁴³⁷ Öngören, “Zı'kı'r”, 44/413.

⁴³⁸ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 321.

zikirle birleştğinde bireyin manevî huzurunu derinleştirir ve Allah'a yakınlık bilincinin daha güçlü bir şekilde hissedilmesine zemin hazırlar.⁴³⁹

İbn Atâ'nın zikrin aşamalarını dil, kalp ve sır olarak sıralaması, zikirdeki derinleşmenin nasıl bir süreç olduğunu güzel bir şekilde açıklıyor. İlk olarak dil ile yapılan zikir, Allah'ın adını anmak ve sürekli olarak hatırlamakla başlar. Bu, zikirdeki başlangıç aşamasıdır. Ardından, kalp devreye girer; bu aşamada zikir, sadece sözden değil, kalbinin derinliklerinden gelen bir his ve bilinçle yapılır. Son olarak, sır aşamasına geçilir, burada kişi, tüm benliğiyle Allah'a yönelir ve zikir, yalnızca bir manevî farkındalık halini alır. Bu süreç sonunda ruh, Allah'ın nuruyla aydınlanır ve kişi, sadece dil ile değil, tüm varlığıyla O'nu hisseder ve yakınlık kurar. Bu aşamalar, zikirdeki derinleşmeyi ve ruhsal arınmayı simgeler.⁴⁴⁰ Aynı makamları belirten Kuşeyrî ise zikrin iki türlü olduğunu belirtmiştir. Kuşeyrî' nin zikri iki tür olarak ayırması, zikirdeki derinleşmeyi bir başka açıdan ele alır. Ona göre, dilin zikri ve kalbin zikri birbirini takip eden aşamalardır. Başlangıçta kişi, dilini Allah'ı anmak için kullanır ve bu, zikir pratiğinin ilk adımıdır. Ancak zamanla, dildeki zikrin kalpte bir yankı uyandırmasıyla, kişi kalp zikrine ulaşır. Kalp zikri, esas etkiyi yaratan ve kişinin ruhsal derinliğini açığa çıkaran zikirdir. Kalp, yalnızca dilin söylediklerinden değil, tüm benliğinden hissederek Allah'ı anar. Kuşeyrî' ye göre, dil ve kalp zikrini birleştirip, ikisini de sürekli hale getiren bir kişi, sülûkunda yani manevî yolculuğunda kemale ermiş demektir. Bu, kişinin Allah'a olan yakınlığının derinleşmesi ve zikirdeki gerçek mananın ortaya çıkması anlamına gelir.⁴⁴¹

Şeyhim Ebû Ali ed-Dekkâk şöyle demiştir:

*“Zikir, kişinin velayet mertebesinde olduğunun kanıtıdır. Zikre muvaffak olunan kimse velayet belgesini almış olur, zikirden ayrılan kimse ise azledilmiş olur.”*⁴⁴² Ebû Ali ed- Dekkâk' ın bu sözleri, zikir ve velayet arasındaki güçlü ilişkiyi çok anlamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Zikir, sadece bir ibadet değil, aynı zamanda kişinin Allah'a olan yakınlığını ve manevî olgunluğunu gösteren bir işarettir. Zikrini sürekli ve derin bir şekilde yapan kişi, Allah'ın dostlarından, velilerden biri

⁴³⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 514.

⁴⁴⁰ Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Ziyâdâtü Hakkâ'iki't-tefsîr*, ed. G. Böwering (Beyrut, 1986), 14.

⁴⁴¹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 321.

⁴⁴² el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 321.

olma mertebesine yükselmiş demektir. Bu kişi, zikir sayesinde velayet mertebesinin “belgesini” almış olur. Zikirden ayrılan ise bu manevî mertebeden uzaklaşır ve sanki azledilmiş gibi bir durumla karşı karşıya kalır.

Ebû Nasr es- Serrâca göre ise dil ile yapılan zikir, elbette büyük bir sevaba vesile olur; ancak kalp ile yapılan zikir, bu sevabın çok daha yüksek derecelere çıkmasını sağlar. Es- Serrâc, kalp ile yapılan zikrin sevabını bire yedi yüz misli olarak nitelendirirken, aslında kalbin samimiyetini ve derinliğini vurgulamaktadır. Zikrin en yüksek mertebesi, Allah'a duyulan muhabbet ve hayâ ile dolmak, yani kişinin kalbinin O'na olan sevgisiyle ve huzuruyla sarılmasıdır. Bu mertebeye ulaşan bir kul için sevap, sayılacak ya da tartılacak kadar basit bir ölçüyle ifade edilemez; çünkü bu ruhsal bir yakınlık ve aşk derecesine varan bir haldir. Bu sevap, ölçülemeyen, sonsuz bir ödül gibidir. Zikirdeki bu derinlik, Allah'a duyulan gerçek sevgiyi ve O'na olan yakınlığı simgeler ve kişinin manevî kemalini artırır.⁴⁴³

Şehâbeddin es- Sühreverdî, Melâmetiyye usulüne göre gerçekleştirilen zikrin dil, kalp, ruh ve sır olmak üzere dört mertebeden oluştuğunu belirtmiştir. Ruh ile zikir meydana geldiğinde diğer üç mertebe yani lisan, kalp ve sır sükût eder; bu da müşâhede makamında ki zikirdir. Sır ile zikir gerçekleştiğinde kalp ve dil artık zikretmez; bu heybet makamında ki zikirdir. Kalp zikrettiği zaman ise dil susar; bu da Cenâb-ı Allah'ın nimet ve lütuflarının bir ifadesi olan zikirdir. Kalp zikirden gafil olduğunda, dil zikre yönelir; bu ise âdet olarak yapılan zikirdir.⁴⁴⁴

Tarikatlarda zikir, gerçekten de kulun Rabbine yaklaşmasının en önemli yollarından biri olarak kabul edilir. Zikir, sadece bir ibadet olmanın ötesinde, nefsi terbiye etme ve manevî olgunlaşma sürecinin temel taşıdır. Zikir, kişinin manevî dünyasını arındırarak, kalbini Allah'a yönlendirir ve onu nefsin isteklerinden uzaklaştırır. Bu yönüyle, zikir, tarikatların ve sufiliğin en temel pratiklerinden biridir. Ebû Ali ed- Dekkâk zikir için “*veliliğin menşuru*” tabirini kullanmıştır. Ebû Ali ed- Dekkâk'ın “*veliliğin menşuru*” ifadesi, zikir ve velayet arasındaki güçlü bağı vurgular. Zikir, bir anlamda veliliğin başlangıcıdır; yani zikir, Allah'a yakınlık ve O'nun dostlarından olma yolunda atılan ilk adımdır. Zikirle meşgul olmak, kişi için bir nevi

⁴⁴³ Tûsî, *el-Lüma'*, 309.

⁴⁴⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif*, 70.

“velayet belgesi” almak gibidir. Zikirden mahrum bırakılan bir kimse ise, bu manevî mertebeden uzaklaşır ve dolayısıyla velayet makamından da mahrum olur. Bu, zikir ile Allah'a olan yakınlığın doğrudan bağlantılı olduğunu gösterir.⁴⁴⁵

Tasavvuf eğitiminde, şeyhler müridlerin manevî gelişimlerinde çok önemli bir rol oynar. Şeyhler, müridlerin iç dünyasını, kalp hâllerini ve nefsanî yönlerini çok iyi bildikleri için, onların manevî hastalıklarından arınabilmesi adına en uygun zikri telkin ederler. Her müridin durumu farklı olduğundan, şeyh, müridinin karakterine ve ruh haline en uygun olan zikri öğreterek, Allah'a ulaşma yolculuklarında onlara rehberlik eder. Bu zikir, müridin manevî huzurunu bulması, nefsin terbiye etmesi ve Allah'a daha yakın bir hâle gelmesi için bir araçtır. Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Hangisiyle yakarırsanız yakarın, en güzel isimler Allah'ındır.*”⁴⁴⁶ ayeti Allah'ın tüm isimlerinin mükemmel olduğunu ve her birinin farklı bir boyutta dua ve zikir aracılığıyla Allah'a yönelmek için kullanılabileceğini ifade eder. Tasavvufta, her bir Allah ismi, farklı bir manevî durumun ve halin tezahürüdür. Şeyhler, müridlerine bu isimlerden hangisinin onların manevî durumuna uygun olduğunu gösterirler, böylece müridin zikirde derinleşmesi ve Allah'a daha yakınlaşması sağlanır. Bu yönüyle, zikir yalnızca bir ibadet değil, aynı zamanda bir içsel arınma, nefsin terbiye edilmesi ve manevî bir yolculuktur.⁴⁴⁷

Zikrin ne kadar önemli olduğunu Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisinden de anlıyoruz: “*Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman oradan istifade ediniz.*” “*Cennet bahçeleri nedir?*” sorusuna ise, “*zikir meclisleridir*” diye cevap vermiştir.⁴⁴⁸

Zikir, kalbi arındıran ve ruhu besleyen bir ibadet olarak, kişinin manevî hayatını güçlendirir. Bu hadis, zikir meclislerinin, Allah'ı anma ve O'na yönelme noktasında ne kadar kıymetli olduğuna dikkat çeker.

Şiblî bir meclisinde şu şiiri okumuştur:

“*Seni zikrettim, ama bir an olsun unuttuğum için değil,*

⁴⁴⁵ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 321.

⁴⁴⁶ *el-İsrâ* 17/110.

⁴⁴⁷ Öngören, “Zı'kı'r”, 44/413.

⁴⁴⁸ Tirmizî, *Da'avât*, 82.

*Zikrin en kolay dil ile olan zikir olduğu için,
Bir vecd hâli yaşamadığım hâlde senin muhabbetinden neredeyse ölecektim,
Tutkun ile kalbime hafakanlar gelmekte,
Vecdim bana senin benim yanıma olduğunu gösterince
Seni her yerde müşâhede eder oldum;
İşte bu hâl üzre senin varlığında kalb dili ile konuştum;
Her şeyde malum olan varlığını mülâhaza ettim.”⁴⁴⁹*

Hâsılı kelam her zaman Cenâb-ı Allah'ı çok zikretmeli, hem de onu sabah akşam yâni dâima zikretmeli. Hem namazda hem de namaz dışında sürekli Allah'ı anmak, kalbi arındırır, ruhu huzura kavuşturur ve insanı manevî olarak güçlendirir. Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'ı zikretmenin insanı kötülüklerden koruyacağına, kalbinin nurla dolmasına ve dünya ile ahiret arasındaki dengeyi sağlamasına yardımcı olacağına dikkat çekmiştir. Sabah akşam, her an, her koşulda Allah'ı anmak, O'na olan bağlılığımızı ve sevgimizi gösterir. Bu nedenle, zikri hayatımıza sürekli olarak entegre etmeli ve Allah'a olan yakınlığımızı artırmalıyız.⁴⁵⁰

Kul, kâh farz olarak, kâh nâfile olarak Cenâb-ı Allah'ı her zaman zikretmekle memurdur. İbadetlerin padişahı olan namaz dahi bazı vakitlerde kılınması caiz değildir. Buna karşılık olarak kalb ile Cenâb-ı Allah'ı zikretmek her zaman ve her durumda geçerlidir.⁴⁵¹ Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler.”⁴⁵²

Her Müslümanın, gece ve gündüz vakitlerinde kendisine özgü bir vird veya dua belirlemesi, ruhsal ve manevî gelişimini desteklemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tür vird ve dualar, bireyin kalbî yönelişini Allah'a odaklamasına imkân tanırken, sürekli zikir bilincini günlük yaşantısına yerleştirmesine yardımcı olur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) birçok hadisinde, müminlere belirli dua ve zikirler önererek onların ruhlarını arındırmalarını ve Allah'a yakınlaşmalarını istemiştir. Bu

⁴⁴⁹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 322.

⁴⁵⁰ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 1/303.

⁴⁵¹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 322-333.

⁴⁵² *Âl-i İmran*, 3/191).

dualar, kişinin günlük yaşamında bir huzur kaynağı olur ve manevî bağlarını güçlendirir. Örneğin, sabah ve akşam okunması tavsiye edilen zikirler, günün başlangıcında ve sonunda Allah ile güçlü bir bağ kurmayı sağlar. Bunun dışında, Peygamberimiz (s.a.v), belirli zamanlarda veya durumlarda okunacak dualarla ilgili tavsiyelerde bulunmuş ve bu duaların sayısının, kişinin kalp huzuruna göre farklılık gösterebileceğini belirtmiştir.⁴⁵³

Mesela bunlardan bir tanesi şu şekildedir.

Lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâşerîke leh, lehu'l mülkü ve lehu'l hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.

Peygamberimiz (s.a.v) bu zikir için şöyle buyurmuştur: *“Kim bunu günde yüz defa okursa, o gün kimse ondan daha faziletli bir iş yapmamış olur.”*⁴⁵⁴

Dua kelimesi, “çağırarak, seslenmek, yardım talebinde bulunmak”⁴⁵⁵ gibi anlamlara gelir. İslam literatüründe ise dua, Allah'ın yüceliği karşısında kulun acziyetini kabul edip, O'ndan sevgi ve saygı içinde yardım istemesi olarak tanımlanır. Duanın temel amacı, insanın içinde bulunduğu durumu Allah'a arz etmesi ve bu durumda Allah'tan yardım talep etmesidir. Bu süreç, kul ile Allah arasındaki diyalogu güçlendirir. Dua, kulun ihtiyaçlarını ve eksikliklerini gidermede yardımcı olurken, aynı zamanda kulun acziyetini hissedip, acizlikten münezzeh olan Allah ile en değerli iletişim araçlarından biri haline gelir.⁴⁵⁶

Tasavvuf, kulun manevîyatıyla ilgilendiği için dua konusuna büyük bir önem verir. Dua, tasavvufun merkezinde yer alan ubudiyet pratiklerinden biridir. Aynı zamanda, sâlikin kalbini Cenâb-ı Allah'a açtığı, tüm benliğiyle O'na yöneldiği ve manevî açıdan temizlendiği bir ibadettir. Tasavvuf düşüncesine göre, kul ne kadar Allah'a yakınsa, samimiyeti de o kadar artar. Dua, bu samimiyetin en belirgin örneğidir.

⁴⁵³ el-Mekkî, *Kûtu'l - Kulûb*, 1/203.

⁴⁵⁴ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, De'avât, 65; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Zikir, 28; Tirmizî, *es- Sünen*, De'avât, 59.

⁴⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 67.

⁴⁵⁶ Osman Cilacı, “Dua” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 9/529-530.

İbn Arabi, duayı şu şekilde ifade etmiştir: “*Dua, bir yöneliş değil, aslında Allah ile ruhun buluşmasıdır.*” İbn Arabi'ye göre dua, Cenâb-ı Allah ile kul arasındaki gerçek iletişimdir ve manevî yolculukta önemli bir araçtır. Dua, ruhun Cenâb-ı Allah'a yönelmesi ve kalbin manevîyat ikliminde temizlenmesi için mükemmel bir vesiledir. Bu yönüyle dua, sadece bir talep veya istekte bulunma değil, aynı zamanda ruhsal bir yükselme ve derin bir bağ kurma sürecidir.⁴⁵⁷

Gazzâlî, tüm olayların sebeplere bağlı olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, bir kalkanın okları engellemesi ya da bitkilerin büyümesinde suyun rolü gibi, dua da belâ ve sıkıntıları gidermek ve Allah'ın rahmetini çekmek için bir sebeptir. Ancak, dua sonucunda meydana gelen herhangi bir değişiklik, yine sebep-sonuç ilişkisine dayalı olarak gerçekleşir. Gazzâlî'nin açıklamasına göre, Allah “*Savaş için gereken hazırlığı yapın*”⁴⁵⁸ derken, silah kuşanmamak ya da dua etmekle yetinmek, Allah'ın takdirine teslim olmak anlamına gelmez. Yani, insanın üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi, Allah'a olan teslimiyetle çelişmez. Tohumu toprağa ekmek ve ardından toprağı sulamamak, Allah'ın takdirine uymamak demektir. İnsanın gayreti, Allah'ın takdirine engel olmaz; aksine, gayret ve dua birlikte çalışarak Allah'ın takdirine uygun bir sonuç doğurur.⁴⁵⁹ Dolayısıyla bir dileğin gerçekleşmesini istemek, yalnızca Cenâb-ı Allah'ın onu yaratması için yeterli bir sebep teşkil etmez. İnsan, gayret ve sebepleri yerine getirerek dua etmeli ve ardından Allah'a tevekkül etmelidir. Bu, İslam'ın öğrettiği dengeyi yansıtır. Bir hadis-i şerifte, bir adam, “*Ya Resûlallah! Devemi bağlayıp mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?*” diye sorar. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise, “*Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et!*”⁴⁶⁰ şeklinde cevap verir. Bu hadis, insanın önce üzerine düşen sebepleri yerine getirmesi gerektiğini, ardından Allah'a güvenerek sonucu O'na bırakması gerektiğini vurgular. Yani, dua ve tevekkül, insanın aktif gayreti ile birleştiğinde anlamlı ve etkili olur.

Netice itibariyle kul, elinden gelen bütün gayreti gösterdikten sonra çaresiz kaldığında, samimi bir şekilde Cenâb-ı Allah'a yönelmesi, bazen ona mucizevî bir şifa,

⁴⁵⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 16/26-27.

⁴⁵⁸ *en-Nisâ* 4/71.

⁴⁵⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâ' u Ulûm' ud- Dîn*, 1/1071-1085.

⁴⁶⁰ Tirmîzî, *es- Sünen*, Kıyâmet, 60.

kurtuluş veya aydınlık getirebilir. Bu durum, Allah'ın kudretinin ve rahmetinin sonsuzluğunu gösterir. Kul, tüm sebepleri yerine getirdikten sonra, Allah'a teslim olup dua ettiğinde, Allah'ın takdiriyle beklenmedik bir şekilde sorunlarına çözüm bulabilir. Bu, Allah'ın iradesine ve rahmetine olan derin güvenin bir sonucudur. O, kulun içtenlikli duasını ve samimi yönelişini bazen en zor zamanlarda en güzel şekilde karşılar.⁴⁶¹

İslâmî kaynaklarda dua, diğer ubudiyetler gibi belirli şekil ve ahlâkî şartlara uygun bir şekilde yapılması gereken bir ibadettir. Dua, sadece sözlü bir talep değil, aynı zamanda bir edep ve saygı meselesidir. Cenâb-ı Allah'ın huzurunda kulun, dua ederken nasıl bir tavır içinde olması gerektiği ve hangi şartlara riayet etmesi gerektiği, birçok İslâmî eserde belirtilmiştir.⁴⁶² Gazzâlî, duanın önemini vurgularken, duanın gönülden, alçak sesle ve gizlice yapılması gerektiğini belirtmiştir. Dua, samimiyet ve ihlasla yapılmalı, kalpten bir yöneliş olmalıdır. Gazzâlî, duanın âdâbı hakkında on maddelik bir liste sunarak, duanın doğru bir şekilde yapılabilmesi için uyulması gereken kuralları sıralamıştır. Buna göre, dua, mübarek vakitlerde ve mekanlarda, kibleye doğru yönelerek ve Cenâb-ı Allah'ın adıyla başlanarak yapılmalıdır. Dua esnasında samimi bir şekilde, kalpten günahlara pişmanlık duymak ve Allah'tan af dilemek önemlidir. Ayrıca, duanın kabul edilmesi için aceleci olmamalı, sabırla beklenmelidir. Dua sırasında, kabul edileceğine gönülden inanmak ve her zaman dua etmek gerektiği unutulmamalıdır. Bu şartlara riayet ederek yapılan dua hem kalpten bir yöneliş olur hem de Allah'ın rahmetine vesile olma ihtimalini artırır.⁴⁶³

Tasavvuf geleneğinde dua, iki şekilde yapılır: sözlü (lisân-ı kâl) ve susarak (lisân-ı hâl) yapılan dua. Her iki şekilde de dua, gönülden ve samimi bir şekilde yapılmalıdır, ancak özellikle sözlü dua, kişinin kalbinden gelen samimiyetle söze dökülmelidir. Tasavvuf açısından dua, yalnızca bir dilek veya istek değil, aynı zamanda bir sevgi ve yakınlık arayışıdır. Tasavvuf anlayışında dua, Cenâb-ı Allah'a olan sevgi ve bağlılığın bir tezahürü olarak görülür; bu, sevgiliye yönelmek şeklinde mecazi bir anlatımla ifade edilir. Bu anlamda Allah, “habîb” (sevgili), “mahbûb” (sevilen), “mâşuk” (aşk edilen) gibi kavramlarla ifade edilir. “Yâr”, “can”, “cânâ”, ve

⁴⁶¹ Selahattin Parladr, “Dua” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 9/530-535.

⁴⁶² Parladr, “Dua”, 9/530-535.

⁴⁶³ İmâm Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’ud- Dîn*, 1/1071-1085.

“cânan” terimleri de her zaman Allah'a işaret eder. Sûfiler, Allah ile kulları arasında çeşitli perdeler olduğuna inanırlar ve bu perdeler yüzünden Allah'ın güzelliklerinin tam olarak görülemediğini düşünürler. Bu perdeler, kalbi ve ruhu bulanıklaştıran engellerdir. Ancak dua, bu perdelerin aralanmasını ve kulların Cenâb-ı Allah'a daha yakın olmalarını sağlamak için bir vesiledir.⁴⁶⁴

Serî es- Sakatî, tasavvufun önemli büyüklerinden biridir ve duası da derin bir anlam taşır. Onun “*Allahım! Bana nasıl azap edersen et, yeter ki perdelenmiş olma zilletine duçar etme*” şeklindeki duası, aslında bir derinlik ve samimiyet ifadesidir. Serî es- Sakatî, burada, Cenâb-ı Allah'ın huzurundan uzak kalmaktan, O'nun rahmet ve inayetinden mahrum kalmaktan daha büyük bir felaketin olamayacağını dile getirmiştir.⁴⁶⁵ Bu dua, tasavvuf anlayışında “perde” kavramının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Allah ile kul arasındaki manevî perdenin kalkması, o kulun kalbinde ve ruhunda Allah'tan uzaklaşma duygusunun ortaya çıkması, en büyük kayıp olarak kabul edilir. Perde, aslında kalbin kararması ve ruhun Allah'a yönelme yeteneğini kaybetmesi anlamına gelir. Serî es- Sakatî'nin duası, Allah'a olan yakınlığın kaybolmaması için her türlü sıkıntıya katlanmayı kabul etme anlayışını yansıtır.

. Sûfiler, dua ettiklerinde genellikle Cenâb-ı Allah'tan af ve mağfiret dilemek, cehennem azabından kurtulmak ya da cennete girmeyi istemek gibi dünya ve ahiret lehine taleplerde bulunsalar da aslında onların asıl amacı, Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nun muhabbetine ulaşmaktır. Sûfilerin dua anlayışı, bir nevi Allah'a yakınlaşmak ve O'nun sevgi ve rızasını elde etmeye yönelik bir çaba olarak şekillenir.⁴⁶⁶ Râbia el-Adeviyye'nin, “*Allahım! Dünya nimetlerini düşmanlarına, âhiret nimetlerini dostlarına ver, buna sen kadirsin*”⁴⁶⁷; Bu dua, Râbia el-Adeviyye'nin dünya ve ahiret arasındaki dengenin ötesinde bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Dünya nimetlerinden ve âhiret ödülllerinden daha yüksek bir şey aramaktadır: Allah'ın rızası ve O'na yakınlık. Râbia, Allah'a olan aşkını ve samimiyetini bu şekilde dile getirerek, dünyevi ve uhrevi ödülleri bir kenara bırakır ve sadece Allah'a yönelir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin, “*Allahım! Senden sadece seni istiyorum*” şeklinde yakarması bu tür

⁴⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Dua” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 9/535-536.

⁴⁶⁵ Tûsî, *el-Lüma*, 356.

⁴⁶⁶ Uludağ, “Dua”, 9/535-536.

⁴⁶⁷ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 124-130.

dualara örnek teşkil etmektedir. Bu dua da Allah'a olan aşkın ve bağlılığın en saf haliyle ifade edildiği bir yakarıştır. Bâyezîd, Allah'tan sadece O'nu istemekte, tüm diğer dünyevi istekleri ve ihtiyaçları bir kenara bırakmaktadır. Bu, tasavvufun özündeki en yüksek amaca, yani Allah'a ulaşmaya ve O'nun sevgisini kazanmanın yüceliğine işaret eder.⁴⁶⁸

Her iki dua da sûfilerin en yüksek amacının Allah'ın rızasına ermek ve O'na yaklaşmak olduğunu, diğer her şeyin ise bu yolda bir araç olduğunu ortaya koyar. Bu dualar, sûfilerin Allah'a duydukları derin sevgi ve bağlılıkla, sadece dünyevi ve uhrevi kazanımlardan daha yüce bir hedefe yöneldiklerini gösterir

Sûfilerin dualarında naz ve diğerkâmlık gibi kavramlar gerçekten çok önemli bir yer tutar. Bu kavramlar, Allah'a olan derin sevgi, bağlılık ve arzu ile ilişkilidir ve sûfilerin dua anlayışının inceliklerini yansıtır. Râbia el-Adeviyye'nin duaları bu bağlamda çok anlamlıdır, çünkü onun duası, Allah'a olan aşkını, teslimiyetini ve sevginin derinliğini ortaya koyar. Râbia el-Adeviyye'nin *“Allahım! Bana azap edersen O'nu sevdim, bana bunu yaptı derim”*⁴⁶⁹ şeklindeki duası, sûfilerin Allah'a olan sevgisini ve ona duydukları derin bağlılığı gösterir. Bu söz, dünyadaki her türlü sıkıntıya, zorluğa ve hatta azaba, Allah'ın sevgisini kazandığı sürece katlanma arzusunu dile getirir. Râbia burada, Allah'a olan sevgisini her şeyin önünde tutar. Herhangi bir şey ona işkence veya acı verse de o, bu acıyı Allah'ın sevgisine bir adım daha yaklaşma fırsatı olarak görür.

Bir diğer dua örneği de *“Yâ Rab! Ya namaz kılariken kalp huzuru ver veya kalp huzuru olmadan kıldığım namazları kabul et.”*⁴⁷⁰ Burada Râbia, Allah'a olan samimiyetini ve içtenliğini dile getirir. Namaz, bir ibadet olarak önemlidir, ancak Râbia el-Adeviyye, sadece zâhirî hareketlerin yeterli olmadığını, kalbin huzuru ve manevî bir derinlik ile yapılması gerektiğini ifade eder. Fakat, eğer kalp huzuru sağlanamıyorsa, o zaman bile Allah'a yönelmek ve O'na olan sevgiyi ve bağlılığı sürdürmek istenir. Bu dua, sadece ritüel ibadetlerin değil, aynı zamanda manevî huzurun da ne kadar önemli olduğunu vurgular.

⁴⁶⁸ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 220-237.

⁴⁶⁹ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 125-126.

⁴⁷⁰ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 125.

Bâyezîd-i Bistâmî'nin, “*Yâ rab! Bedenimi cehenneme at ve onu o kadar büyüüt ki cehennemde başkasına yer kalmasın*” demesi de diğerkâmlık ve şefkat ifade eden dualara örnektir.⁴⁷¹ Burada, Bâyezîd-i Bistâmî, kendini başkalarının iyiliği için feda etmeyi, onların azap çekmesini engellemeyi arzu etmektedir. Bu dua, insanın bencillikten uzaklaşıp başkalarının iyiliği için dua etmesini ve onlara şefkatle yaklaşmasını simgeler.

Dua hem bir ihtiyaç hem de bir huzur kaynağıdır. Muhtaçlar ve darda kalanlar için bir sığınak, dertli gönüller için ise rahatlama alanıdır. Cenâb-ı Allah, dua etmeyenleri ise “*ellerini kapalı tutanlar*”⁴⁷² olarak nitelendirir. Bu, Allah'a karşı olan bağlarını zayıflatan, manevî bir yönelişten uzak duran insanlar için bir uyarıdır. Dua, insanın Allah'a yaklaşmak için bir aracı ve aynı zamanda bir teslimiyet göstergesidir.

Sehl b. Abdullah et- Tüsterî şöyle demiştir: Allah insanları yaratmış ve onlara şöyle buyurmuştur: “*Bana diliniz ve kalbiniz ile münacatta bulununuz, bunu yapmazsanız bana nazar ediniz (kalplerinizle beni murakabe ediniz), bunu da yapmazsanız beni (vaat ve vaidlerimi) dinleyiniz, eğer bunu da yapmazsanız kapımda bekleyiniz, bunu da yapmazsanız ihtiyaçlarınızı (başkasına değil) bana arz edin.*”⁴⁷³

Sûfîler için dua, bazen sözlü dileklerden ziyade, bir “hâl” ile yapılır. Bu hâl, kişinin kalbinde ve ruhunda Allah'a tam bir teslimiyet ve rıza ile oluşan bir durumdur. Susmak, bazen en derin duadır çünkü bu, kişinin nefsinin ve egosunu bir kenara koyarak sadece Allah'a güvenmek ve O'na teslim olmaktır. Rıza ile susmak, Allah'ın takdirine boyun eğmek ve her şeyin O'nun iradesiyle olduğunu kabul etmektir. Cenâb-ı Allah'ın huzurunda boynu bükük bir şekilde dua etmek, bir nevi kulun kendisini hiçlikte görmesi ve Allah'ın kudreti karşısında tam bir teslimiyetle durması anlamına gelir. Bu teslimiyet, duaların daha makbul olmasını sağlayan bir durumdur, çünkü burada kişi, kendisinin hiçbir gücü olmadığını ve her şeyin sadece Allah'ın iradesine bağlı olduğunu kabul ederek dua eder. Bu manevî hâl, Allah'a en yakın olma halini ifade eder ve ruhsal bir derinlik oluşturur. Üstad Ebû Ali ed- Dekkâk'ın, Sehl b. Abdullah'tan şunu naklettiğini duymuştum: Kabule en yakın olan dua, (sadece dil ile değil) hâl ile

⁴⁷¹ Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 220-225.

⁴⁷² el- Tövbe 9/17.

⁴⁷³ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 376.

yapılan duadır. Hâl ile yapılan dua aynı zaman da kulun çok darda kalması ve başka hiçbir çaresinin olmaması anlamına da gelmektedir.⁴⁷⁴

Kulun yaşadığı vakitler farklı farklıdır, bazı vakitlerde dua sükûttan daha faziletli olur, böyle durumlarda dua etmek edebe daha uygundur. Bazı vakitlerde ise sükût daha faziletlidir. Bu vakitlerde ise sükût halinde bulunmak edebe uygun olur. Dolayısıyla bu iki dua çeşidi de vakit ile bilinen şeylerdir. Kul, içinde bulunduğu vakitte dua etmesine dair kalbinden bir işaret alıyorsa, o zaman dua etmesi daha faziletlidir. Sükût'a dair herhangi bir işaret alıyorsa sükût etmesi daha evladır.⁴⁷⁵

Bazı mutasavvıflar, dua halini daha faziletli görürken, bazı mutasavvıflar ise rızâ ve teslimiyet halini daha faziletli kabul etmiştir. Bir kısım mutasavvıflar ise, “*Kul dil ile dua, kalp ile rızâ halinde bulunmalı*” diyerekten iki tarafıda bağdaştırmışlardır. Bulunduğu durum ve şartlara göre dua ve rızâ hallerinden birini tercih etmenin daha uygun olacağını savunan mutasavvıflarda bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Müslümanların menfaati için dua edilmeli, kendi şahsî menfaatleri için ise rızâ halinde bulunmak gerekir. Hz. İbrâhim (a.s) Nemrud'un ateşine atılacağı zaman, “*Halimi bilmesi kâfidir*”⁴⁷⁷ deyip Cenâb-ı Allah'tan dilekte bulunmaması⁴⁷⁸, bir deniz yolculuğu sırasında fırtına çıkınca kendileri için dua isteyenlere İbrâhim b. Edhem'in, “*Şimdi dua zamanı değil teslimiyet gösterme vaktidir*”⁴⁷⁹ demesi bu anlayışın en güzel örnekleridir.

Sûfilerin yapmış olduğu duaların muhtevası zaman içerisinde değişikliğe uğramış, meşreplerde ki farklılıklar dualara da yansımıştır. İlk dönem mutasavvıfları Cenâb-ı Allah'ın gazabından, azabından ve cehennem ateşinden kurtulmak, cennet nimetlerine nail olmak için dua ederken daha sonraki dönemlerde bu duaların yerini Cenâb-ı Allah sevgisi ve aşkı almış, son devirlerde ise vahdet-i vücûd ile ilgili kavram ve deyimler duaların özünü oluşturmaya başlamıştır. Mutasavvıflara göre en makbul ve kabul edilme ihtimali en yüksek olan dua, kulun sıkıntılı durumlarda ve ihtiyaç

⁴⁷⁴ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 377.

⁴⁷⁵ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 377.

⁴⁷⁶ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 377.

⁴⁷⁷ *el- Enbiya* 21/69.

⁴⁷⁸ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 378.

⁴⁷⁹ Tûsî, *el-Lüma'*, 356; Muhammed b. İbrahim Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 109.

duyduğu zamanlarda içinden nasıl geliyorsa o şekilde kendine has ifadelerle yapmış olduğu dualardır.⁴⁸⁰

Dolayısıyla dua, İslam'da ve tasavvuf literatüründe çok önemli bir yer tutar çünkü dua, manevî bir yöneliş, kalpten bir arayış ve Allah'a yaklaşma aracıdır. İbadetlerin özünü oluşturan dua hem bedenî hem de ruhani bir eylemdir ve her an yapılabilecek bir ibadettir. Çünkü dua her zaman her yerde yapılabilen nâfile bir ibadettir. Duada herhangi bir sınırlama söz konusu olmadığından dolayı kul her zaman Cenâb-ı Allah'a hâlini arz edebilir.

⁴⁸⁰ Uludağ, “Dua”, 9/535-536.

SONUÇ

Bu çalışmada, nâfile ibadetlerin İslâmî ibadet sistemindeki yeri, Kur'ân ve Sünnet verileri ışığında değerlendirilmiş; özellikle tasavvufî gelenek içindeki konumu ve bireyin manevî gelişim süreci üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler göstermektedir ki, nâfile ibadetler sadece farzların tamamlayıcısı veya destekleyicisi olan ikinci derecede uygulamalar değildir; aksine, bireyin kulluk bilincini derinleştiren, Allah'a yaklaşma arzusunu somutlaştıran ve manevî bir dönüşüm sürecine zemin hazırlayan temel dinî pratiklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*Secde et ve yaklaş*”⁴⁸¹ ayeti bu yakınlık tecrübesiyle doğrudan irtibatlandırılmaktadır. Zira farz ibadetlerle temellendirilen ibadet hayatı, nâfile ibadetlerle derinlik kazanmakta; ibadet eden birey, bu tür gönüllü kulluk biçimleri sayesinde daha yoğun bir manevî bağ kurabilmektedir.

Tasavvufî gelenekte nâfile ibadetler, sadece şekle dayalı bir uygulama değil, aynı zamanda bireyin nefsi arınma ve ruhsal tekâmül sürecinin yapı taşları olarak görülmektedir. Bu ibadetlerin, müridin manevî yolculuğunda birer istikamet belirleyici olduğu, seyr ü sülûk eğitiminde nefsin mertebeleri arasındaki geçişlerde dönüştürücü bir rol üstlendiği ortaya konulmuştur. Özellikle İmam Gazzâlî, İbn Arabî, İmam-ı Rabbânî ve Sühreverdî'nin de görüşleri doğrultusunda, nâfile ibadetlerin kalbî eğitimle nasıl iç içe geçtiği derinlemesine ortaya konulmuştur. Gazzâlî, nâfile ibadetleri bir tür ruh terbiyesi olarak değerlendirmekte; kulun manevî eğilimlerini kontrol altına almasını, nefsin hevâsından uzaklaşarak ilahî iradeye tam bir teslimiyet kazanmasını bu ibadetler aracılığıyla mümkün görmektedir. İbn Arabî ise, nâfile ibadetlere çok daha metafizik bir anlam yüklemekte; bu ibadetleri Allah'ın kul üzerindeki özel tecellilerine mazhar olma ve ilahî muhabbeti gerçekleştirme vesilesi olarak yorumlamaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ise İslâmî ibadet hayatının özü, Allah'ın rızasını kazanma gayesiyle şekillenirken, bu yolda farz ibadetler vazgeçilmez bir temel teşkil eder. Nâfile ibadetler ise ancak farzlara bağlılık ve dinî hassasiyet çerçevesinde anlam ve değer kazanmakta; bu yönüyle, manevî tekâmül sürecinde tamamlayıcı ve destekleyici bir rol üstlenmektedir. Sühreverdî'ye göre nâfile ibadetler, ancak edep, ihlâs ve kalbî derinlik ile yoğrulduğunda hakiki kemaline ulaşır; bu

⁴⁸¹ el-Alak 96/19.

yönüyle ibadet, şekli aşan bir şuur ve ilahî hakikate yönelişin aracı olarak görülür. Farz-nâfile dengesine riayet ve ibadetin manevî boyutuna verilen önem ise, tasavvufî olgunluğun temelini oluşturur.

Seyr ü sülûk bağlamında ise nâfile ibadetlerin işlevi çok daha yoğun bir şekilde vurgulanmıştır. Müridin, bu süreçte nefsin arzu ve tutkularını dizginlemeyi, kalbini dünyevî bağlardan arındırmayı ve iradesini ilahî iradeye ram etmeyi hedeflenmiştir. Nâfile namazlar (özellikle gece namazı), oruç, zikir, murakabe, tefekkür ve halvet gibi uygulamalar, bu sürecin en önemli disiplin araçları olarak kabul edilmiştir. Bu pratikler sayesinde birey, sadece zâhirî bir kulluk değil, aynı zamanda bâtınî bir varoluş bilinci geliştirmesi amaçlanmıştır. Özellikle gece ibadetleri, seyr ü sülûkün manevî yükünü taşıyan en önemli uygulamalardan biri olarak değerlendirilmiş; müridin yalnızlık, sabır, tevekkül ve teslimiyet gibi erdemleri kazanmasında etkili görülmüştür. Bu bağlamda nâfile ibadetler, seyr ü sülûk yolunun sürekliliğini sağlayan manevî bir yakıt olarak görülmüştür.

Çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, nâfile ibadetlerin ahlâkî inşadaki belirleyici bir rol üstlendiğidir. Bu ibadetlerin, bireyin yalnızca Allah ile ilişkisini değil, aynı zamanda insanlarla ve evrenle olan irtibatını da şekillendirdiği tespit edilmiştir. Nâfile ibadet anlayışının yalnızca bireysel bir ritüel olmadığı; sadaka, infâk, hasta ziyareti, selamlaşma ve gönüllü hizmetler gibi sosyal boyutu güçlü davranışları da kapsadığı belirlenmiştir. Bu yönüyle nâfile ibadetlerin, İslâm ahlâkının hayata geçirilmesini kolaylaştıran bir pratik zemin sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, tasavvuf geleneğinde ibadet ile ahlâk arasında kurulan sıkı ilişkinin, nâfile ibadetlerin bireysel olduğu kadar toplumsal bir işlev üstlendiğini ortaya koyduğu değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma göstermektedir ki, nâfile ibadetler tasavvufî gelenek içerisinde salt bir ibadet biçimi olmanın ötesine geçmekte; bireyin varoluşsal anlam arayışına cevap veren, manevî dengeyi inşa eden ve ilahî hakikate yönelişi sağlayan çok katmanlı bir manevî deneyim alanı oluşturmaktadır. İhlâs, aşk ve samimiyyet zemininde gerçekleştirilen bu ibadetler, bireyin ruhsal kemale erişmesini ve Allah ile daha derin bir bağ kurmasını temin eder. Günümüz insanının hızla sekülerleşen yaşam biçimleri içerisinde maruz kaldığı manevî boşluklar, anlam yitimleri ve manevî

dağınıklık dikkate alındığında, nâfile ibadetlerin yeniden gündeme alınması, bireysel ve toplumsal huzurun yeniden tesisine katkı sağlayabilecek niteliktedir. Bu bağlamda, çalışmanın sunduğu bulgular hem klasik İslâmî gelenek açısından hem de çağdaş dinî tecrübe perspektifiyle değerlendirildiğinde, nâfile ibadetlerin ihmal edilmemesi gereken temel bir manevî disiplin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. çev. Süleyman Sarı - Rıfat Oral. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2010.

Aksöz, Tuncay. “İnsan Benliğinin Arınması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/31 (2015).

Apaydın, H. Yunus. *İlmihal 1. / İman ve İbadetler*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Apaydın, Yunus. “Namaz”. Ankara, 2006.

Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütuhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütuhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütuhât-ı Mekkiyye* 4. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütuhât-ı Mekkiyye* 7. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Arabî, Muhyiddin İbn. *Kitab'ul-Vasâyâ*. çev. Abdullah Taha Feraizoğlu. İstanbul: Kitsan, 1999.

Askalânî, İbn Hacer el-. *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. çev. Halil Aldemir vd. İstanbul: Polen Yayınları, 2020.

Atar, Fahrettin. “Nâfile”. C. 32. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006.

Atar, Fahrettin. “Tesbih Namazı”. C. 40. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.

Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand, 2013.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhârî*. çev. Harun Yıldırım. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi'u'sahîh. *el-Câmi 'u'sahîh, Savm*, ts.
- Buhari, İmam. *el- Edebü 'l- Müfred*. çev. Hidayet Akaydın. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü 'n-Netîce*. çev. Ali Namlı. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2019.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu 'l-Beyân*. çev. H. Kâmil Yılmaz vd. Türkiye: Erkam Yayınları, 2010.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu 'l-Beyân Tefsîri*. çev. Abdullah Öz vd. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf klasikleri*. İstanbul: Erkam Matbacılık, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.
- Celaleddin-i Rumî, Mevlânâ. *Divan-ı Kebir*. çev. Edip Turgut. Süre Yayınevi, 2010.
- Cengiz, Muammer. “İsmâîl Hakkı Bursevî’de İbâdetler Metafî’zî’ğî” 16/3 (2016).
- Cengiz, Veysi. “Tasavvuf Klasiklerinde Oruç”. *İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi* 25/50 (2022).
- Cilacı, Osman. “Dua”. C. 9. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Coşkun, Muhammed. *Seyrû Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çağrııcı, Mustafa. “İnfâk”. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sila-I Rahî'm”. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Çelik, Ömer. “Ahzâb Sûresi 41-42. | Kuran ve Meali”, ts.
- Çolak, Faruk. *Tasavvufî Açıdan Gece İbadeti ve Kişinin Manevi Gelişimine Katkısı*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Dâye, Necmeddin-i. *Mirsadü'l İbad- Tasavvuf Yolu*. çev. Halil Baltacı. İstanbul: İfav Yayınları, 2013.

Dihlevî, Şah Veliyyullah ed-. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi. “Sünen-i Ebî Dâvûd”, ts.

Eflaki, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazacı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Elhüseyni, Şeyh Seyyid Abdülbaki. *Ehl-i Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019.

Fûrek, İbn. *El-İbâne an Turuki'l-Kâsidîn*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdulgaffar Aslan. İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Bşk. Yayınları, 2014.

Gazâlî, İmam. *Cennete Doğru Âbidler Yolu (Minhâcu'l-Âbidîn)*. İstanbul: Semerkand, 2012.

Gazâlî, İmam. *Hak Yolunun Esasları*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2006.

Gazali, İmam. *İhyau Ulumid'd-Din*. çev. H.Yılmaz Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayın San. A.Ş., 2016.

Gazâlî, İmam. *Minhâcü'l-Âbidîn*. çev. Ali Kaya. İstanbul: Sistem Matbacılık, 2012.

Gazali, İmam. *Namazın Sırları ve Fazileti*. çev. Harun Ünal. Çelik Yayınevi, 2020.

Gazâlî, İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 1985.

Gazâlî, İmâm-ı. *Kimyâ-Yi Saâdet*. çev. Mehmed A. Müftüoğlu. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.

Gazâlî, İmâm-ı. *Namazın Sırları ve Fazileti*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.

Geylânî, Abdülkadir. *Fütuhu'l Gayb*. çev. Derya Çakır. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2020.

Hakkı, Erzurumlu İbrahim. *Marifetnâme*. çev. Abdullah Aydın. İstanbul: Mehdi-Seda Yayınları, 1999.

Hasenî, İbn Acîbe el-. *Bahrü'l- Medîd fî Tefsîri 'l- Kur'âni 'l- Mecîd*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 16. Basım, 2021.

Hücviri. *Keşfu'l-Mahcub-Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.

İsfahanî, Ebu Nuaym el-. *Hilyetu'l-Evliya*. çev. Hüseyin Yıldız - Hasan Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünenü İbni Mace*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. çev. Abdullah Ali el-Kebir ve arkadaşları. Kahire: Dâru'l-meârif, ts.

İmâm Gazâlî. *İhyâ'u Ulûm'ud- Dîn*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 1985.

İskenderi, Ataullah. *Gelin Tacı*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap, 2019.

İskenderî, İbn Atâullah el-. *el-Hikem el-Ata'iyye*. çev. Yahya Pakiş. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019.

İskenderî, İbn Atâullâh el-. *Miftâhu'l-Felâh-Gönüllerin Neşesi Zikir*. çev. Abdullah Mağfur. İstanbul: Üsküdar Yayınları, 2008.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Kahraman, Abdullah. *İslam İbadet Esasları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Kâşânî, Abdürrezzâk. *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2015.

Kazvînî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvim el-. *İbn Mâce*, ts.

Kelâbâzi, Muhammed b. İbrahim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.

Kesir, İbn. *Büyük İslam Tarihi; el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.

Köse, Saffet. “Teheccüd”. C. 40. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.

Köse, Saffet. “Terâvî'h”. C. 40. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.

Köse, Saffet. “Teravî'h”. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011.

Kuşeyrî, Abdülkerîm el-. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.

Kuşeyrî, Abdülkerîm el-. *Letâifu'l-İşârât*. çev. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.

Kuşeyri, İmam. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.

Kübra, Şeyh Necmüddin. *Tasavvufî Hayat*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

Mace, İbn-i. *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. Kahraman Yayınları, 2018.

Mekkî, Ebû Talib el-. *Kûtu'l - Kulûb*. çev. Dilaver Selvi - Yakup Çiçek. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003.

Merginânî, Bürhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir. *el- Hidâye*. çev. Ahmed Meylânî. İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1986.

Mevlana. *Mesnevi (2 Cilt) Manzum Tercüme*. çev. Ahmet Metin Şahin. İstanbul: Karbon Kitaplar, 2018.

Muhâsibî, Hâris el-. *er-Ri'âye li-hukûkallah*. çev. Abdülhalim Mahmud. Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Hadîse, 1986.

Muslu, Ramazan. *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadri Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim b el- Haccac. *Sahihi Müslim*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-şahîh, İman*, ts.
- Nakşibendî, M.Nuri Şemseddin. *Miftâh 'ül-Kulûb*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2011.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'âyb en-. *Sunen-i Nesâî*. çev. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nûri, Eroğlu. *Tasavvufa Dair Tasavvuf Bi't-Tarikat*. ed. Mustafa Tatçı. Ankara: Alperen Yayınları, 2003.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Lem'alar*. İstanbul: rnk neşriyat, 2013.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: rnk neşriyat, 2013.
- Öngören, Reşat. "Zı'kır". C. 44. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- Parladır, Selahattin. "Dua". C. 9. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Rumî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n Nüfûs*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2020.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1994.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Kültür Yayınları, 2003.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Süleyman Nahîfî. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Rüşti Efendi, Ketencizâde Mehmet. *Divân*. çev. Naci Elmalı. Ankara: Elmalı Yayınları, 1984.
- Sa'd, İbn. *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir*. çev. Adnan Demircan. Siyer Yayınları, 2023.
- Semerikandi, Ebü'l Leys. *Tenbihü'l Gafilin*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015.
- Serhendî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî. *Mektûbât*. çev. Hüseyin Hilmi Işık. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2001.
- Sühreverdi, Şihâbuddîn. *Avârifü'l- Maârif*. çev. H. Kâmil Yılmaz - İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

- Sühreverdi, Şihâbuddîn. *Avârifü'l- Meârif (Gerçek Tasavvuf)*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Sistem Matbacılık, 7. Basım, 2010.
- Sühreverdi, Şihabüddin. *İrşadü'l-Müridin*. çev. Mehmet Emin Fidan. İstanbul: Hacegân Yayınları, 2006.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed es-. *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*. çev. Abdullah Suat Demirtaş. İstanbul: Sistem Matbacılık, 2018.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin es-. *Ziyâdâtü Hakâ'iki't-tefsîr*. ed. G. Böwering. Beyrut, 1986.
- Şa'rânî, İmam-ı. *Kudsi Nurlar & Tasavvuf Kaideleri*. çev. Süleyman Taş. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Şa'rânî, İmam-ı. *Tenbihü'l- Muğterrîn (Sûfilere Armağan & Selef-i Sâlihinin Ahlakı)*. çev. Adil Bor. İstanbul: Sistem Matbacılık, 2015.
- Şa'rânî, İmam-ı. *Veliler Ansiklopedisi*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Erkam Yayınları, 1986.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Temizkan, Abdullah. *Kur'an'da Sabır (Hz. Nuh Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed. es- *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bir Dahhak el-Tirmizî. es- *Sünen, Zühhd*, ts.
- Topbaş, Osman Nuri. *Anadolu Dervişinin Gönül Dünyası*. İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2019.
- Topbaş, Osman Nuri. *Faziletler Medeniyeti 2*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Topbaş, Osman Nûri. *İslam Tefekkür Ufku*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.
- Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî*. İzmir: Çağlayan Matbası, 2007.

Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc et-. *Tasavvufun İlkeleri: el-Lüma' fî't-Tasavvuf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Türk, İdris. *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Uludağ, Süleyman. “Dua”. C. 9. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.

Uludağ, Süleyman. “İbadet”. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999.

Uludağ, Süleyman. “Nâfile”. C. 32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.

Uludağ, Süleyman. “Nâfi'le”. C. 32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.

Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Nefis*. C. 32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.

Yavuz, Yunus Vehbi. “Evvâbîn Namazı”. C. 11. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.

Yesevi, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. çev. Hayati Bice. İstanbul: h yayınları, 2016.

Yıldız, Adem. *İmam Gazzâlî'ye Göre Nefis Ve Nefis Eğitimi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yılmaz, H. Kâmil. “Seyr-ü Sülûk-Tasavvuf Eğitimi”. *Altınoluk Dergisi* 112 (1995).

Yılmaz, H. Yılmaz. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mahmut Şahin
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi / İslam Bilimleri
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Stajlar	Meslek Lisesinde Din Kültürü Öğretmenliği
Çalıştığı Kurumlar	- 2019-2021 Sultan Fatih Eğitim Kurumları Din Kültürü ve Arapça Öğretmenliği - 2021-2022 Hz Ebu Bekir Camii'si Vekil imamlık görevi - 2022- ... Diyanette İmam Hatip görev başlangıcı (halen devam etmekte)
İletişim	
E-posta Adresi	
Mezuniyet Tarihi	
06.06.2019	